
3 1761 03570 4303

Utazási
RAJZOK

Némethonban,
’s
keleti tenger körül

látott, ’s érzett életképek szerint.

Hrabowszky Dávid

Elsö Rész.
Csehország, Szászhon.

KASSÁN,
nyomatott Ellinger István’ betüivel.
1837.

Méltóságos

SZÉPLAKI és ENYICZKEI

BÁRÓ MESKÓ IRENE

KISASSZONYNAK,

jeles nevendékének,

tisztelettel ajánlja

A' SZERZŐ.

Előszó.

Humanitás, — józan emberiség az emberiségben, — azon felséges ideál, mellynek dicső zászlói alá idő- nép- 's felekezeti különbség nélkül örömest simul minden ember, kinek lelkében rendeltetése' czélja világosb vonatokban kezd rajzolódni. E' tisztes zászló alatt kivánt vitézkedni e' rajzok' szerzője. Igyekezett megesmértetni Magyar közönségünkkel a' reá is sokféleképp jótékonyan sugárzó német tudományos világot; be-betekintett a' népéletbe, a' mennyire németországi két évi tartózkodása engedte; rajta volt, hogy kivilágoljék azon hasonlításból, mellyet a' némethoni, 's hazai tudományos intézetek között tett, minek legyünk még e' részben hijával, 's mennyire legyen szükséges, tanácsos a' javítás.

Mint a' könyv' czime is mutatja, nagyobb részént Némethon szolgált e' rajzok' vázlatául, de a' mellett, hogy egyszersmind mindig

a' nálunk található hasonnemüekre tekintve intézte vizsgálódásait a' szerző; olly észrevételeket is igyekezett beléjek szőni, mellyek másfelé utazó honfitársainknak hasonló pályájára is bocsáthassanak vezérfonalat. Olly tükörre kivánta hárítni tapasztalásait a' szerző, melly a' róla visszasugárzó képek között más országokra illeszthető rajzvonatokat is mutathasson.

Első illy nemű próbatéte az alólirtnak, e' rajzok' közrebocsátása. Csak több év érlelhette eltökélyését, valamint, — nem retteg megvallásától, — az elmemiv' elkészültét is. A' mi által végre határozatára biratott, az egyszersmind könyvének már említett czélja. Józan emberiséget tárgyazó virágszedés, 's egy parányi zsenge hozomány a' Haza' oltárán.

A' mélyen tisztelt olvasó közönség' szives részvététől fog függni; következtessük-e e' rajzok' folytatását a' harmadik 's negyedik részben, hol Dán- és Svédhonban tett tapasztalások, tengeri jelenetek, tengeri szélvész; Berlin, Göttinga, Heidelberg' egyetemeinek tudományos köre, 's végre Europa' két folyamkirályának, a' Dunának 's Rénusnak német földön eső partjai fognak rajzoltatni.

A' SZERZŐ.

I.

Előzmények.

Utam' terve. Bucsuvét a' Hontól.

Alig találni valakit a' miveltség' pályáján már megindultak' sorában, ki legalább némellykor ne érezne vágyat utazásra. Magától keletkezik bennünk a' kivánság, létesítve látni könyvekből gyüjtött ésméreteink' megigazolását. Ki felé szeret hatni lelkünk, tegye azt akar éldelete' sokszorosíthatása végett, vagy azon remény' fejében, hogy tevősége' mezejét mentül szélesebbre kiterjeszthesse. Koránt sem elegendő illy czél' érésére azon többnyire felette szük kör, mellyben választott, vagy sorstól rendelt életmódunknál fogva élünk.

Bennem is kora ifjuságomtól fogva hő óhajtás ébredezett, látni a' külföldet. Tettem már gyenge tanuló koromban, apró száguldásokat szülőföldem körül, 's majdan odább is a' nem messze eső szomszéd megyékbe, Soprony és Po'sony' környékén, Hazánk' nyugati szélein, sőt a' *Steierok'* földjén is. Korán feltüntek ugyan előttem az utazásnak zordabb képei is, 's épen a' visszaijesztők. Nem helyzett sorsom' kormánya azon szerencsések közé, kiknél az utazás szinte, valamint az életnek annyiféle óhajtott tápláléka a' könnyen elérhető lehetőségek' sorába tartozik. De nem is vala, hálá az egeknek, éltem' nemtője olly feledékeny, hogy az arany középszer' mérsékelt ege alóli kizáratás' sanyaru-

ságának hagyott vólna kitétetni. Nem idegenítettek el többszöri utazástól az elsőben tapasztalt viszályok. Sőt inkább a' próbatét' ismétlésére buzdítottak. Alája vetettem magamat többek között az utazás' azon terhének is, mellyet egyéberánt a' csupa kedvtelésből utazóknak legalább is kilencz-tized része el szokott kerülni. *Gyalog* tettem már első száguldásaimat, olly tájakon, hol mint szives olvasóimnak nagy része tudni fogja, a' gyalogolás még mind eddig sokféle vélemény' szigoru itélete alá esik; hol gyalogoló idegen gyakran örülhet, ha gyanusok' bélyegelt sorába nem számítatván, még az obscurus lézengők' czimzete alatt elnézetik. Nem kivánom én itt a' gyalog utazás' apologiáját elöladni, — ki fog az több izben tekintgetni e' rajzolatók' folyamából; könnyü azt védni, a' mit megkedveltünk. Reménylem nem kell hivatkoznom a' minden gyalogolók legfőbbikére, a' birodalmát gyalog beutazott Hadrian császárra; Csak azt az eggyet említem az én gyakori gyalogolásom' mentségére, — szégyenemre reménylem, szives olvasóim előtt sem válóra: — keményülésre kivántam többek között az által szert tenni. Elmultak már azon idők, mellyekben népünk' fiai ön magoktól keményültek. Béke árnyalja Honunkat több nemzedékektől fogva. De az is érezhető mindenek' keblében, ha csak már bölcsőnkbe nem edzette-be magát a' kényeztetés' aqva tofanája, hogy az egyéberánt annyira kivánatos béke puhítja testünket, igy még szorosabbra füzi a' lélek' földi békóit; és ennél fogva fojtogatja a' földi élet' legnemesb diszlését, a' tevős életet. Korán kezdettem érezni nem csak az élet' fő fűszerének, a' mérsékelt nélkülezésnek hijányát, hanem fő czélunknak, lelki fejlődésünknek elhibázását is azon esetre, midőn

nem mentünk önként szemközt a' törődést szerző életjelenetekkel; ha csupa éldeletet hajhászunk a' jelenkor' szelíd békéjében; ha a' bennünket csendes inneplessel ölelő nyugalomnak kivánatosan altató leple által nem csak a' pihenést, hanem a' felserkenés' újuló tevőségét is elhagyjuk fátyolozni. Éreztem: igy történhetik annyiszor meg, hogy az ugy is soha egészen ki nem maradó, már néhányszor legyőzött, de proteuszi alakokban ujra látogató életbajjoktól mindannyiszor borzadunk. Mi módon eszközöljük az illy vivásban segedelmező hasznos elkeményülést? Háboruk által tett erre egyébkor szert nálunk is az emberi nem; — vadászat, álküzdés 's több e' féle surlódások által reményli azt béke' idejében elérni. Szelídebb ellenben az én létalkatom, mintsem hogy az illy törődéseken kaphatnék. Embertársaimra háramló viszonimat soha nem kivánnám legkevésbé is megzavarni. Nem kedvelem a' vadászatot, már csak azért sem, hogy czélja organicus létek' rontása. Szeretem a' küzdést; hol legalább szántszándékkal nem rontunk, hol azonban a' legszebb erények' egyike, a' türés, a' resignatio után törekedhetünk. Nem idegenkedem szemközt menni a' némáknak látszó, de érző szivek' számára annál szólóbb erőkkel. Egy szóval, szeretek olly életviszonokba beszövetni, hol a' nélkül, hogy magunk ellen valóságos ellenelcet támasztanánk, a' mozgásában élhető tevőséget gyakorolhatjuk, és a' mellett az esméretek' eggyik fő kutfejének, a' tapasztalásnak nevezetes mennyiségéhez juthatunk.

Alig tapasztalhatunk erőgyakorló törődést, melly annyi viszontagság mellett egyszersmind olly mulattató volna, mint az utazás. Alig adódik elő alkalom, mellynek eszközlésében olly örömest látnánk hozzánk hason-

ló lényeket, mint utazáskor. Majdnem minden ember szeret néha egy kis ártatlan álorczásdit játszani. Az utazás rendszerint így tekinthető, nagyobb vagy kissebb mértékben. Elhagyjuk kis időre társasági helyzetünk' körét, létünk' kihatásának lenyomatát, 's e' szerint ugy szólván, másolatát; — megszakasztjuk ez alatt szokott viszonink' szövedékét, éltünk' nyomdokának e' rajzvonatait; új egybeköttetésbe jövünk, számtalan oldalu lészen az új esméretségektől származó érintés; — idegenek az új környékzet' alakjai, magunk majd szinte azok; semmit sem esmérnek bennünk is az igy velünk találkozók, legfellyebb a' minden emberrel közös mindennapi élet' általános mutatkozásait; — bele ereszkedünk a' körülöttünk hullámzó embertömegekbe; — közibe vegyül kis egységünk a' sokaságba, mint egy kis csepp az oceánba; kiléphetünk belsőnkből, a' min olly édes örömest kapunk, de a' mit mindennapi életben ritkán eszközölhetünk; — ki felé hatnak minden eszméink, szétsugárzón az elejbénk tóduló számtalan életjelenetekre; az érzéki élet' elemét, a' mindig mulattató változékonyságot legtisztább folyamatu cseppekben éldeljük; — illy sok nemü ingerrel kinálkozik az utazás, első tekintetre is, — mellyékes adományait nem érintve, — az érzéki élet' számára! — 's hát a' szellemi élet mennyire gyarapulhat általa! Legügyesb kifejtője a' tapasztalás, az utazás által gyüjtetik legtisztább alakban, nem csak tárgybőség miatt, hanem már azért is, hogy az utazó az élet' fő titoknokához, az emberi szivhez, legkevesebb elfogultsággal közelíthet, nem találván maga előtt annyi elsetétítő fátyolt, személyes viszonok miatt, gyengédség 's kímélni kivánás' tekíntetéből gyakran olly sürüre szövődöttet.

Engemet különösen vonszott a' magas miveltségü *Némethon.* Ott reménylettem Hazánk' több oktató intézeteiben nyert tudományos esméreteimnek legsikeresb gyarapulását. — Óhajtottam ott közelebbről megesmérkedni a' tudomány' gazdag raktáraival, az egyetemekkel, 's az ezeket kormányozó tudós férjfiakkal. Hosszasb időt szándékozék szentelni e' pályának.

Ellátva a' legfőbb engedelemmel, indulandó voltam az 1830-dik év' nyarán. Megfordultam azonközben Po'sonyban. Örvendetes mozgalom élénkítette épen e' városunkat. Elevenebben szemembe tüntek az itt majdan tartandó, általam, 's alkalmasint minden egykoruim' által még soha nem látott nemzeti innep' képei. Dicsőn uralkodó Fejedelmünk' koronázása közelgetett. Sajnáltam volna megláthatásának számomra olly könnyen kinálkozó alkalmát elmulasztani. Po'sonyban vártam el azon évnek emlékezetes septemberét. — Forrott még mindegyre a' rendkivüli inneplésre egybesereglett nép, midőn

Octob, 3-kán 1830. Po'sonyt, 's majdan egyszersmind édes Hazámat elhagytam. Estve 8 óra tájban történt megindulásom. Bágyadt, de kellemes holdvilág kísért egész éjjel Duna-hosszat, az árviztől szétdult töltésen, a' farkasvölgyi határvonalon ált, ki a' szomszéd *Ausztriába.* Már éjféltájban *Riegelsbrunban* voltam. A' hives éji levegő, 's még inkább a' tapasztalandók' sejtése képzeletemben, nem igen hagyának részesülni az éjnek szükséges nyugalmában. Éltünk' legregényesb helyzetei közé tartozik azon időpont, midőn hosszas készület, sokféle tervkészítés, kétkedő aggódás után valahára a' szándékot kisütöttük; midőn végre nem csak az alakulás' körrajzában terül el előttünk a' kije-

lelt pálya; hanem a' megjelenés' pontjához is közelget. Minő ingerlő az illy pálya, kivált midőn csupa esméretlen környékzetbe, idegen égally felé irányoztatik! Minő számtalan terjeszteteket von maga után tudalmunk' szinhelyén az illy pálya! Hogy tolongnak ekkor eszméink százszorosult élénkséggel; hogy élesül a' figyelem' részvéte! Mennyi homályos képzelmek' kíséretében lebeg elejbénk a' jövendő, a' merény' bajnokaiban olly erősítő bizodalom' hiedékenységét élesztő! Melly bátrak ekkor tevőségnek indult feltételeink! Melly sokat reménylünk a' személyes megjelenés' tekintetében olly új világnak nézett idegen környékzettől! — Illy nemű vala elmém' állapotja ez éjjel.

Álig vettem észre, midőn már *Fischamend*, és *Schwechat* városokon álthaladtunk. Rövid szunnyadozásomból ébresztett fel a' holdvilágot lassanként elnyomó hajnali fény, midőn a' csinos *Simmeringen* ált nem sokára elértük a' roppant Bécset.

Bécs' nagysága e' látogatásomkor. — A' nyugtos óriás.

Nem látszott most előttem olly szerfelett népesnek e' temérdek város, mint egyébbkor, kétségkivül Po'sonynak szokatlan élénksége miatt. Többszöri látogatásaim által hozzá valék szokva, holmi homályosan érzett arányzatnál fogva képzelni a' különbséget Bécs, 's más felől Po'sony és Soprony városaink között, 's ez arányzat' következésében alkottam alkalmasint képzeletemben mindeniknek általános nagyságát. Most azonban változván Po'sony' részéről a' hasonlító arányzat' mérszabálya, Bécsnek néptemérdeksége is változék, legalább képzeletemben. Illy bizonytalanok az embe-

rek' mérszabályai, illy változó külsőjüek még az esmert nagyságok, és számok is!

Csak két nap mulattam ez alkalommal Bécsben. Ugy is az első délelőttet heverésben valék kéntelen tölteni, pihenhetés végett a' testre 's elmére nézve nyugtalan éj után. Annál édesdebben esett nyugalmam a' zsibongó utszáju roppant városban. Igy pihen a' puszta' vándora egy élénken mormoló csermely' gyepes partjain. Nem mindig ellensége nemesebb éltünk' gyenge növészetének a' közel zsibongó néptömeg' durva szele. Minden egyes ember csak porszem ekkor a' magába vonult, de hatalmas léterőben éledezhető elmének. Azért, csillapíthatja gyakran épen az ellenségesnek látszó népsokaság közé vegyülésünk az elmehullámzást. A' számtalan idegen alakok, 's azoknak részvétlensége eránttunk épen azt teszik, a' mit testi nyugalmunknak a' zörgő malmok. Mennél inkább háboríták eleinte, annál édesdebben előmozdítják a' megszokás után. Igy tapasztaltam én is. Csak egy nevezetességet látogattam Bécsben ez alkalommal, minden egyéb bécsi, sőt egész némethoni tárgyaknál magasabbat, *szent István'* tornyát. Hangyatömeg gyanánt törpült-el alattam a' zsibongó sokaság. Csendes büszkeséggel emelkedik ennek közepette a' roppant óriás, némán, mintha érezné, hogy jelenléte eléggé kipótolhatja hijányát minden egyéb létmutatkozásnak, melly az eleven óriásokat üzi hajtja. Rendkívüli magassága által annál elevenebb ellenzéket ábrázol az alatta örökké hullámzó más nemü óriással, a' soha nem fogyó embertömeggel. Alkalmasint nem igen lesz Europában hasonló magasságu kézi mív, melly hasonló számu népet szemlélhetne körülötte; 55 ölnyire emelkedtem benne. Itt a' kőlépcsők végződ-

nek, fellyebb csak fából készültek vagynak, szinte 20 ölnyire, a' torony' csucsáig. 588 fokot számláltam lábaim alatt. A' nagy harang 525 mázsa, az óra perpendiculuma 3 öl.

Bécsből Nicolsburg felé. Florisdorf. Faluk királyai. Gaunersdorf. Poisdorf.

Másnap délután 3 óra tájban megindultam Bécsből, Morvát, Csehországot meglátandó. Már erre ujság vala előttem az egész táj. *Spitznek* vive ki utam, a' Tábor vonalon, hasonló nevü dunahidon, vagy inkább hidakon, minthogy itt is több ágakra oszlik a' nagy folyam, háromra, 's mindenik hid által borítatik, Legszélesebb az éjszaki. Mindjárt a' vizeken túl érni

Florisdorf igen csinos, egészen városhoz illő alakkal diszeskedő falut, e' tájon azonban épen nem ritkaságot. Egész Némethon, még Szászországot sem véve ki, nem dicsekedhetik annyi csinos városokhoz tellyesén beillő falukkal, mint alsó Ausztria, 's különösen Bécs' környéke. Csinosságuknál fogva szinte úgy lehet reájok a' szerénység dicséretét ruházni, mint némelly vidéki társaikra az ellenkezőt, midőn néhány együgyü ócska hajlékokból álló falura város' neve illesztetik, minthogy utszáján fel lehet cserélni az élet' némelly javait. Igaz ugyan, minden nagyobb, 's főképen székes városok körül a' faluk is rendszerint csinosulnak, csekélyebbről tetemesebbre nevekedő közeledésök' arányzatában; azonban csak ugy, hogy a' csinosulás legfellyebb egy pár mértföldnyire terjed-ki, környékén a' városnak, mellynek nagyságát mintegy szemlélésre készítőleg hirdetik azok az utasnak. De alsó Ausztriában, Bécshez na-

gyobb távolságra is lelni illy tetszetős hirnököket. Vagynak itt nagyobb távolyságban a' hires székesváros-hoz nem épen város-nemü, 's még is szép faluk. Illyen *Theresienfeld* Bécsiújhely, és Baden között. Nem volna valóban lehetetlen falukat is szépítni, a' nélkül, hogy a' szépítés' czéljául város' utánzása választassék. Egy kis rendtartás, symmetria a' szegényebb halandók haj-lékait is tudná szebbekké tenni, nevezetes költség-áldo-zat nélkűl.

Florisdorfnál két felé válik a' Bécsből Morvába ve-zérlő út. Jobbra *Nicolsburgnak* Brünnbe viszen; balra *Znaymnak Iglauba. Prága* erre 41 mértföld, egy napi uttal közelebb, mint a' Brünnbe kerülőknek. Én azonban erre intéztem utamat, hogy Morva' fővárosával is es-merkedhessem.

Már az első állapodáson, *Stammersdorfon* alkonyo-dott. Nem igen gyorsan haladhadtunk, lovaink' phleg-mája, 's az erős eső miatt. Azonkívül etetés minden ál-lapodáson, *Wolkersdorfon*, *Gaunersdorfon*. Egyéberánt az éj' homálya nem szakasztotta félbe utunkat. Egész éjjel haladtunk, a' mennyire fáradt lovainktól kitelhetett. Andalgásom, 's a' víg kocsisnak tetszetős, illy embe-reknél ritka tisztaságu dalai eléggé segedelmezének a' virrasztva nevekedő éji unalom' üzésében. Különösen meglepve halgattam a' becsületes legénynek egy dalát, melly: „Der König hat Sorgen" viszhangzásával szépen előadott tartalmának tetszetős világossággal megfelelt.

Gaunersdorfon még fen voltak a' fogadó' lakosai, 's enyhülhettünk egy pohár borral, mellyet már itt is, mint Ausztriában 's Stiriában majd nem mindenütt, pint (Maß) nem icze nevezet alatt mérnek. A' táj még egé-szen hasonló Hazánk' Dunántúljához, szelíd hullámza-

tu, több helyeken bortermő emelkedéssel. Épen szüret' ideje vala. Utunk a' Magyar Házához, különösen Po'sony vármegyének hegyentúli járásához nem messze futott mintegy 3 órányi közt képző közegyenben szinte Morva' széléig.

Poisdorf vala az utolsó állapodás Nicolsburg előtt; itt egy pár óráig nyugosztaltattak lovaink. Halálcsend lepte a' népes helységet, mély álomba merülve rejtezett hajlékában minden lakos; — csak mi szakasztottuk félbe a' nyugvók' csendét. A' már Gaunersdorfnál megszünt eső' tünő felyhői, gyönyörü holdvilágnak adván helyet, tellyesen elvonulának a' látkörről. Nyájasan kitüntek Poisdorf' csinos épületei, félig legyőzött éjí homályból, 's én mint egy siri rém, ingerült eszméimtől bolygatva andalogtam az elnémult házsorok között. Különösen diszeskedett a' plébánia, mint általjában alsó Ausztriának majdnem minden helységeiben.

Használtuk a' holdvilágot tovább haladásunkra, olly szorgalmasan, hogy a' hajnali fény csak Ausztria' szélei felé köszöntheté-meg a' vándort, 's napköltével eggyütt már béjuttattą Morvába.

II.

Morva, Csehország.

Nicolsburg. Méltán dicsekedhet vallási békekötéssel. Morva' szemfénye.

Legkiesebb oldalán érintettem e' kis országot. *Szemfénye* Morvának e' délkeleti csucs, 's különösen *Nicolsburg* uradalom, melly szinte a' határnál kezdődik, honnét nem messze jobbra egy mellékutat láttam becsavarodni *Eisgrub* felé Liechtenstein herczegnek hires kerttel biró uradalmához.

Hamar elértük Nicolsburgot. Kézi könyveink az itt késztült békekötést szokják tenni e' város' rajza fő vonatának; az utazók bizonyosan a' temérdek Zsidóságot fogják annak venni. Igaz az is, igen méltó volt kötni itt békét, épen vallási engesztelődést tárgyazót, minthogy Ábrahámnak annyi üldözést szenvedett magva kivánt békés állapotban rendkívül elszaporodva éli itt napját, kissebb számu keresztény embertársai között, kik ismét e' zselléreiktől épen nem látszanak idegenkedni, annyira hogy szóejtésök is szembetünőleg zsidós hangzásu. A' város lassanként hanyatló lejtőn épült, keletről nyugat felé magasulva; legszellősebb szélén helyet ád az uraság' régi várának, mellynek déli oldala csinos kertre dülőleg, egyszerre meglepő meredekség-

gel végződvén, szép kilátással kedveskedő dél, 's délkelet felé, honnét a' csak alig mult éjjel jövék, Po'sony vármegyénkben emelkedő Előkarpatra. A' kertbe szabadon bé lehet járni. Tündöklöttek szép növészetén a' nyájas octoberi reggel' harmatcseppjei; tiszta derült levegőn ált mosolygott reájok az épen felkelő nap. Tele volt oda illő látogatókkal az egész; szorgalmas tanulók mormolgatták fel 's alá járva, leczkéiket. A' városban egy puszta, fedelétől is megfosztott két tornyu templom tűnt szemeimbe. II-dik Jó'sef Császár' idejében égett le. Mellette egy jobb karban lévő épületen e' felirást olvastam: „ Michaëli adoptivo Comiti ab Altheim, et Mariae Evae de Sternberg Conjugibus — Hujus Sacri loci Defensoribus et Benefactoribus positum.

M. M. R. 1766.

A' házak római számokkal vagynak jelelve. — Izraëlita kocsis által vitettem Nicolsburgból a' 7 mért földnyire eső fővárosba, *Muschau*, *Mariahilf*, *Pohrlitz*, *Reigern*, *Mödritz* helységeknek. Két uti társaimtól a' burgonyának három ausztriai 's morvai neveit tanultam, *Pantoffern*, *Kanikeln*, *Erdgrumbeer* szavakat, valamint egy morvai lepényt is, az úgy nevezett *Buchteln-t*. Ebédünk Pohrlicz mezővárosban volt, minekutána keresztül mentünk az auszterliczi vérmezőn, nagyobb részént Ő cs. kir. Főherczegségének Károlynak *Szelovitz* uradalmában esőn; jobbra látván *Polau* 's *Klempnicz* várakat, majdnem elszigetelve emelkedő hegyen épülteket.

Délután hegy-völgyön száguldozott utunk. A' hegyek azonban nem magasak; rajtok csinos szőlők gyümölcsösökkel büszkélkednek. Morvának legkiesb táján voltam. Kedvünkre lakoztunk a' képtelen olcsóságu leg-

szebb császárkörtvély' 's szőlővel. Azt hittem Bécsből eljöttöm után: nem fogok egy hamar izletes gyümölcsöt látni, főképen a' sovány morva 's cseh tájakon; azonban úgy találtam, hogy magyar kanaánunkban is, Soprony 's Kőszeg' táját kivéve, hasonló bőség, hasonló jóság éjszaki Europa' izletes gyümölcseire nézve nem találtatik. Túl a' Dunán, Po'sonyhoz délre gyakran azt hisszük: e' városhoz éjszakra a' föld mást, mint zabot alig terem. Nem is csuda, ha olly ritkán menünk ki Hazánkból, hogyan hasonlíthassunk sok egy nemü 's még is számtalan faju tárgyakat; hogy tudhassuk, hogy karpatjainkon túl még a' jó galicziai dohány is terem, hogy a' szorgalmas Morvák 's Csehek majdnem annyi hasznot tudnak béhajtatni többnyire sovány földjökkel, mint mi az áldott Kanaánnal? Hogy tudhassuk, hogy már szinte egy nagy kertté változtatta földjét a' munkás Szász és Svab? Azonban még is ne csudáljuk. Ezt hiszi Némethonról az Olasz is, minthogy a' rengeteg Alpesek által választatik el tőle; ezt fogja alkalmasint hinni a' Spanyol déli Francziaországról; 's maga a' Rénus- környéki Német is csak homokszelenczének nevezi honjának éjszakkeleti tájait. Tulajdona természetünknek, határzóink' kitünő minémüségét, 's főkép a' visszarettentőt kiterjeszteni a' rajtok túl esőkre, akár illjen reájok, akár nem. A' forrni kezdő must Morvában *Burcsak* nevet visel.

Az utolsó állapodásnál már hullatja kellemeinek virágait a' táj, de maga a' táj' tetszetősége még nem vész el. Sikságra ér ki az utas, 's éjszakra egy középmagasságu hegysort lát szemei előtt huzódni. Ezen fekszik *Brünn.* Alkonyodáskor értem-el.

Brünn. Gyárok. Ferenczhegy. Jeles esmerkedés. Utszák' nevei. Játékszin. Táj ék Iglau felé. Meserics. Bitesch.

Sokat hasonlít Brünn Po'sonyhoz, de csák fekvésére, 's kívülről szemlélve. Környéke általjában szép, de a' po'sonyinál jóval terméketlenebb. Nincsenek szőlőhegyei. Hijánylik az országos Duna, 's a' kis *Zwitta* és *Swarcza* patakok nem nevezetes pótolékok. Ellenben közelebb érve, Po'sonynál jóval többet mutat Brünn, minthogy ennek java épült hegyre, hol, mint a' magas polczon álló halandóknál, arányzatilag mindig észrevehetőbb az egésznek minden része, minden tulajdonsága. *Spielberg* fellegvár szintugy mint po'sonyi társa a' városhoz nyugatra, az egésznél magasb helyen épült, de ez is kitűnőbben minthogy jó karban áll, nincs elpusztulva, magasb hegyen épült, nagyobb távolságra; maga pedig a' hegy egy kevéssé gömbölyűen domborodik, csuccsával elválva a' várost hordozó hegységtől. Ennek déli orma, az úgy nevezett *Ferenczhegy* diszes parkot mutat, mi felette neveli az egésztől jövő kellemes béhatást, kivált ha dél felől szemléljük. Alól nyugottra *Óbrünn* a' szegényebb sorsuak' lakrésze terül-el apró házaival; keletre Zwitta és Swarcza körül találtatnak a' Brünnt híressé tevő posztógyárnokok' telepedései, mellyek között most legnevezetesb *Offermané* 's *Rizzáé*. De az utolsó 20 évtől fogva felette csökkent e' szorgalomág. Míg az előtt 25 jeles posztógyár számláltatott, most alig lehet hetet, nyolczat illyennek tartani.

Brünnben négy napot töltöttem. Közel érvén Óbrünnt, első éjjel ott szállásoltam. De más nap *Offerman* erőmiv-gyárnokhoz költöztem, engedvén szives meg-

hivásának. Hegyen, a' belváros' kellő közepén vala lakása e' szives igaz szivü férjfiunak. Igy tellyes kényelemmel megesmerkedhettem a' jeles várossal. Az egésznek arczképe általjában, mint minden másé, hol szorgalom, nem fényüzés' következése a' város' tetemes nagysága. Igen csendes 's majdnem pusztának látszanék, hogyha nem emlékeztetné az idegent a' mozgonyok' munkás zörejje arra, hogy igen is vagynak lakosai, hasznosan élők.

Első gondjaim közé tartozott Brünnben az imént említett szép *Ferenczhegy*' látogatása. Magában csak hegypárkány ez egész, még ezelőtt 20 esztendővel puszta kopár hegyfok. A' polgárság' szorgalmának köszönheti nemesülését. Most méltán mondathatik bájló angol kertnek; kettősen becsülhető a' hegy' tetején, a' mostoha alapzaton, a' szük helyen, tő szomszédságában a' belvárosnak, közepén Brünn' egészének, 's még is kieresztve a' házak' szemlélésében elégült szemeket, 's legalább innepeken a' munkás polgárok' pihenő eszméinek legelészését is a' délre kiterjedő lejtőzetre. A' növészet' közepén fedelezett faoszlopzat, vagy is folyosó környékez egy tágas boltozatot, hol egy ugrókút szökel. Csatornák szolgáltatják számára a' vizet, föld alatt. Mind ezekből magasan kitünik, 's a' völgységen is messze ellátszik egy 60 láb magasságu obelisk, mellynek négyszegü alapján, de még a' széles talpazaton, vagy is lábtón felül illy felirások találtatnak: az éjsz. keletin: „Franz dem Befreyer, dem Widerhersteller, dem Vater des Vaterlandes!" Az éjszaknyugatin, a' Spielberg felé: „Seinen beharrlichen Bundesgenossen." A' délnyugatin: „Österreichs tapferem Heere." A' délkeletin: „Des treuen Mährens und Schlesiens Dank MDCCCXV." Valóban méltóbb helyet nem lehete választani e' jeles

és jelentékeny mivnek. Nem csuda, hogy több diszes képgyüjteményekben találtatik lerajzolva. E' felirások felett ugyan annyi oroszlány tartja az obelisk' csucsát. Kár, hogy olly aprók. Szinte eltünnek az általok tartott súly, 's a' nagy oszlopkoczka között. Az egész 30 pártázattal egymáson nyugvó négyszegü kövekből áll, hamuszint mutatón. A' talpazat (lábtó) 6 darabból van öszvetéve. Szép rostélyzat veszi körül az egészet. — Messze tekint kivált kelet felé, a' messze kiható tettek' hirdetője.

Midőn mindezt így szemlélgetém, oda jön egy igen tisztes arczu úr, inastól késérve. Köszöntöm. Nyájasan elfogadja. Megértvén, ki legyek, bémutat nem sokára oda érkezett hitvesének. Gróf Wratisláwék voltak. Egészen megbájolt nyájas leereszkedésével a' tisztes házaspár. Prágában laknak, 's csak azt sajnálták, hogy most nem háza felé utaznak, különben várták volna udvarlásomat. Ezt annál inkább sajnáltam én is, minekutána ugyan a' szives gróftól értettem, hogy épen néhány nappal előbb költözött-el ezredével Prágából Neuhausba alezeredes báró Sternfeld, kinek szives segedelmével reménylettem Prágában, a' nem mindennap lehetséges tapasztalásokhoz jutni. Még azon ritka bizodalmat is mutatták eránţam a' rövid idejü esmeretség ellenére, hogy megkérdeznének: nem tudnék-e valakit 17 éves fiok mellé nevelőnek. Mint régi esmerősök, úgy váltunk meg, én eltelve azon tisztelet-érzéssel, mellyel tartozunk az illy nemes szivet mutató főrangu idegenek eránt, kik az utasban csupán az embert nézi. Dicsekedve gyaníthatom, hogy nálam tapasztalatlan ifjuban illy kedvező praesumtioval a' tanulni szerető; tökély után törekvő embert tették fel.

A' kert' növészeti díszében, láttam a' többek között burgundi tölgyfát (qvercus cerris), olaszdió-levelü 's carolina-kőröst.

A' nyilvános felirások, p. o. utszajelelések Brünnben is többnyire németül 's csehül tétetnek, ámbár a' lakosok többnyire Németek. Felsóhajtottam, Budánkra gondolkozván, hol még 1829-ben igen kevés nyilvános magyar czimzet vala látható. *) Morvának mint egy ¼ része német, Csehországnak egy-harmada.

A' Ferenczhegyen alól, a' belvárosnak ugy nevezett brünni kapuja előtt épült egy nagy kórház, mellynek külső kapuján ezt olvasni; Levamini miserorum, Josephus II-dus 1786; a' belsőn pedig: Vereinigtes Josephinisches Armen- Kranken- Toll- Geburt- und Findel-Haus. Tehát a' nyomoruság is birhat czifra czimzettel, nemcsak a' szerencse' kedveltje! Nagy épület a' katonaélelemház is a' város' nyugati szélén, Spielberg felé. A' tanácsház' nagy tornyát még négy kissebb veszi körül, valamint Prágában, de meghajlottan, az ott létem előtti télen dühöngő orkán által, melly ó Brünnben is az Irgalmas szerzet' tornyát egészen lekapta. A' privát házak mind tömérdekek (masszív) Cseh- 's Morva honnak minden más városai szerint, elől tüzfallal, setéten szűk helyre szorítva, nehézkes sztilben. Az utszák azonban egyenesb' 's tágasbak, mint Prága' ó városában.

Meg néztem a' Játékszínt is. Játszották: „Der Fiaker als Marquis" Itt is igen hallani a' panaszt a' játékszinek' hanyatlása ellen. A' szinjátszóknak egyike

---

*) Mult 1835-ben Budapesten megfordulván, örömest mérséklem e' panaszomat. Szavait csak azért hagyom-meg, hogy innét is lássuk az azolta tett haladást.

se haladá felül a' középszerüséget, Pikkolinit kivéve, kit az előtt, 's azolta ismét, több izben láttam Po'sony, Nagyszombat, Bártfa, Kassa' szinpadjain. Csehül Brünnben nem játszanak, nincsenek itt e' nyelvnek annyi barátjai, mint Prágában, hol minden vasárnap ezen nyelven mulattat Thalia. — Furcsák e' tájon a' falusi asszonyok' veres harisnyái. Mintha álarczos huszárokat látna az ember.

Oct. 10-kén jöttem-el Brünnből. Utamat nem mint eleinte szándékozám, *Leutomischelnek*, hanem *Iglaunak* irányoztam. A' táj itt szemlátomást vadul, 's majdan csupa fenyvesekkel lepetik-el agyagos földön. Egyszersmind Schwartzkirchtől fogva emelkedik, szinte feleutjáig, azután magas hegyi sikot képez. Találtatnak azonban völgyeiben 's hajlásain népes helységek. Az állapodások: *Schwartzkirch*, *Nagy-Bitesch*, *Meserics*, *Wollein*, és *Regenz*. Egy kis könnyü kocsira juték. Utitársam csak egy vala, *Fibinger*, törvénytudományt tanuló ifju Prágában, oda visszautazandó Brünnből, hol 13 évtől fogva nem látott, 's most Szucsava körül a' bukovinai határszélen kapitánykodó attyának jöve elibe. Sem ezt, sem testvéreit nem esmerte már meg, a' viszontlátáskor.

Az út Brünntől szinte Iglauig majdnem szakadatlanul veres berkenyesorral van bészegve. Messzünen vereslő bogyófürtjei mulattatóbbak, legalább szemnek, mint a' magasra nyuló olasznyárfák. Igaz, hogy a' gyömölcsön kapó utast gyakran megcsalja piros almát utánzó külsejével. Egyéberánt a' lombos fákon is lehet itt észrevenni, hogy ridegebb tájra jutánk. Brünnben még olly friss zöld szinben mosolygott a' növészet, ellenben itt már érezte az ősz' közelgetését, egy évi szü-

löttjének hanyatlását; szinesülni kezdének már a' fák levelei, fonák viszonban az emberi korral, melly épen midőn enyészet felé siet, veszti az élet' szinét. A' lakosok Brünntől Iglau felé többnyire Németek, kik, mint nálunk Tót honfitársaink, az ország' széleit, a' soványabb földet foglalják-el. — S még is vagyonosabbak amazóknál. Az út erre jobb, mint az egyenesen Bécsből jövő; nem rongáltatik annyira, de jobban gondoskodik róla a' természet is; mint általjában majdnem mindenütt a' hegyes tájakon. Itt-ott Cseh- 's Morvahonban is makadamizált utak vagynak; nagy fáradsággal kell arra rendelt utkészitőknek, — utászoknak, — töltésre használható anyagot készítni, a' kövek' szétverése által. Alkalmasint nem találják az apró verhenyeges fövenyet, mellynél fogva nálunk némelly tájakon, p. o. Soprony, Vas, Trencsin vármegyékben olly könnyen tölthetik az utat.

Délután indulván ki Brünnből, első nap csak *Nagy-Bileschig* jöhettünk. Kerített municipalis városka, valamint az egy állapodással odább eső *Meseritsch.* Utszái kövezet alá vagynak idomítva, vagy is inkább, mint az rendszerint lenni szokott, idomtalanítva.

Rosz volt az idő másnap. Tovább Meseritschnél szüntelen esőzött. Délest értünk *Iglauba Csehország' határához.*

Iglau. Kaland a' steckeni utban. Stellwagen. Csehek' Dunája. Házfedelek.

Iglau Morvának harmadik városa. Nagy-piaczán szemlélve sokat mutat, 's a' valóságnál még nagyobbnak képzelteti magát. Tetszetősnek minden esetre mondható. Szép tére négyszögöt képez, csupa mágas házaktól záratik be, 's nagyobb, mint a' pesti Ujpiacz. A'

16,000 lakosok többnyire posztógyárnokok, 's gyárnoki mivesek; gróf Csáky J. L. gyára egészen megszünt, valamint a' szomszéd Steckenben is.

Ide még Prága 21 mértföld, 's épen feleutja Bécsnek, ha Znaymnak jövünk. A' fogadóbani kávéházat vendégekkel tele találtuk; Fibinger hamar lelt közöttök esmerősöket, más prágai tanulókat, szinte Prágába, új oskolai pályára igyekezőket. Rokon életmód 's életterv hamar megbarátkoztat, kivált az uton 's ifju juristákkal. A' törvénytanuló mindenütt legélénkebb múzafi. Néhány partie billiard közben hamar elvégeztetett, hogy utunkat Prágába még a' következő éjjel folytassuk. Estvéli 6 órára váratott mindennapi tapasztalás szerint a' *Stellwagen* privát posta, még eddig tudtomra csak Bécs körül, a' bécs-prágai, bécs-linczi 's talán bécs-gréczi utvonalon létező. Hamar megérkezett, 's mi 7 óra tájban már kocsiban ülénk, vígan köszöntve-be a' városon túl mindjárt kezdődő Csehországba nem sejtvén, hogy a' társaság' egy része épen nem nagy időre veve Iglautól bucsut. Mert elértünk ugyan az első állapodásra *Steckenbe*, de midőn lepakoltatnánk, nagy rémülésünkre hibázott Fibinger' poggyásza. Zajt ütöttünk, de kiabálásunk csak annyit használa: hogy lovait igérte a' károsultnak Stecken' fogadósa, visszamenni Iglauba keresés végett. Szánakozásból, 's a' szükség' esetére bizonyság-tehetés' végett kísértem F...t, minthogy holmije előttem pakoltatott-fel, a' pakolót különösen emlékeztettem vigyázatra, 's most még is makacsúl tagadott mindent a' cselédség. Iglauban hasonló tagadás. Hijában nyujtók a' két mértföldet hatra. Reggeledett, mire Iglaut ismét elhagytuk, 's magasan fen volt a' nap, midőn a' csupa fenyvesek között menő uton Steckenbe

visszaértünk. Már *justitiariushoz* (ügyész) akartunk menni panasztét, 's nyomozást kérés végett. Tiz forint jutalmat igért ekkor a' megtalálónak F. 'S ime alig került bele néhány percz, hozza a' batyut egy vén ember, kinek már képe is megigazolta nem legjobb hirnevét. Csakhogy meg volt az elveszett jószág. Méltán örülhettünk a' ritka szerencsén. Vesztettem ugyan időmből én is egy napot, de tanuja leheték a' különös kalandnak. Az ujra érkező Stellwagen alkalomra pedig csak a' következő estvélig kelle várakoznunk, minthogy minden nap megjelenik; addig időt vehettem esmerkedni cseh falusiakkal is. Igy tudtam meg többet a' Stellwagenről. Igy láthattam még egyszer Iglaut. Igy emlékezhetem világosabban Iglau egyes tárgyaira is. Láttam a' hives reggelen Iglau' népét, láttam az asszonyok' különös köpönyegét. Szabása épen ollyan, mint minőt a' mi huszáraink viselnek, falevél-nemüleg csucsosra kivágott rövid gallérral. Külszine fekete, ellenben bélése világos. A' hajadonok' fejviselete is szembetünő. Hajokat tekercsben hordozzák, mint a' Horvát leányok Soprony vármegyében, de a' tekercs nincs a' fő' hátuljára fektetve, hanem fel felé áll, mintha el akarna reppenni. Szinte illy különösek a' fejkötők Prágában. Merkur' süvegéhez hasonlítnak, oldalaslag két felhajtott szárnnyal.

A' Stellwagen póstaintézet még nem régen áll fen. Egészen magánosok' vállalata altal keletkezett, nem csekély akadályok' legyőzése után. Hét esztendeig folyt miatta per Prágában a' póstahivatallal. De még is kinyeretett az engedelem, olly gyámokkal támogatott felső határozat' következésében, hogy közjót előmozdító intézet. És valóban annak mondható. A' bécs-prágai

uton éjjel-nappal jár, minden állapodáson megjelenik minden 24 órában egyszer; szép csinos öblös kocsikkal bir, pontosan jár, 's a' mellett ló-vesztében nem siet; minden második állapodáson időt enged az utasoknak pihenésre, szerfelett olcsó; 's minthogy előre csak két állapodásra kiván viteldijt, mindannyiszor vagy előbb is felhagyhat vele a' ki akar; kereskedő ember nem kivánhat könnyebben kevesebbe kerülő eszközlést utazásra. Igaz ugyan, épen azért sokszor igen vegyes társaságot visz, legtöbbnyire Zsidókat. Ábrahámnak elszórt maradéka haszonbérbe látszatott venni e' tájon is minden utakat. Csak már egyszer támadna külsőjének valami Mózese, egy közhatalmu rendhőse, a' ki irtó hadat izenne őseitől örökölt tisztátlanságának. Szinte elkeserítetik az utazás legszebb kocsikban is illy szakál-erdők körül. — A' vállalat' részesei többnyire fogadósok, 's csak ezek képesek az olly olcsó kocsibér mellett nyereségre is számolni. Rendes vonó lovaikkal viszik végbe mezei munkáikat, földjeiket pedig annál könnyebben 's jobban trágyázhatják, mennél több lovakat kéntelenek tartani. Igy a' steckeni fogadós, kinek fogadójához 457 mérő alá vagyon földje, tiz lovat tart. Még merészebb vállalkozó társa van Stockerauban, Ausztriában, hol négy felé ágazván az ut, 52 fedeleskocsi tartatik 150 lóval.

Itt már mind apró csira a' szarvasmarha. Kis igája pontosan szorítatik homlokához. Steckenbe estve 9 óra tájban érkezvén a' Stellwagen, éjjel hagytuk-el, valamint éjjel köszöntöttük-meg, egy napi ott létünk után. Alva haladtunk ált *Deutsch-Brodon*. *Habernben* kész kávé várta a' hideg octoberi éj' levegőjében nyugtalan álom között sovárgó társaságot, örömest is neki állott ki-ki, még a' kocsisok is, kiknek már erre a' kávé olly szo-

kott reggelijek, mint a' mi igás kocsisainknak a' szalonna.

Standorfon, *Jenikaun* álthaladván, reggel napkölte tájban *Csaszlau* várost értük. *Ziska'* sirját szerettem volna megnézni, de rövidre vala szabva időnk. Már itt ben vagyunk azon roppant bögre' fenekletén, mellyhez a' hegyektől kerekítve körülvett Csehország' alakja hasonlít. Elbe' völgyében esik már Csaszlau alkalmas siksá- gon. Meg is pillantottuk déltájban a' föld' fő folyamát, Elbét, melly Csehek' honján szintugy, mint Duna a' mienken nagy kanyarodással áltfut. *Pardubiczhoz* által ellenben közelítettünk feléje, azonban csak rövid időre. Ámbár azután majdnem mindenütt közegyenben megy vele a' Szászhonba vivő út, Drezda előtt még sem láttam többé. A' mellette eső *Theresienstadton* estve keltem ált. A' folyam' öszves pályája 120 mértföld. Brandeisnál nem régen hid épült rajta, 63000 p. ftba kerülő. Visel ő több illy ékes pártát, valamint habjain szép vitorlás hajókat lebegtet.

Colin is nem sokára felbukott a' látkörön, jó távolságban, minthogy téren emelkedő dombon fekszik. Déltájban értük el, 's itt ebédeltünk. Megemlékeztem vitéz népünknek itt nyert győzödelmére. Nem verettett meg Fridrich sehol is olly erősen, mint itt, hol legtöbb részek vala huszárainknak a' harczi szerencséhez juthatásban. Az ütközet tulajdonképen egy mértfölddel Prágához közelebb, *Planian* helység körül történt.

E' tájon már mindenütt látni az ugy nevezett hollandi cserépsindely házfedeleket. Az egész ház, nem csak a' fedél' párkányai, a' fél gömbölyeg meghajtott cserepekkel fedetik. Kettő, kettő egymás mellé van téve hátára fordítva, 's egy harmadik által, melly fel-

felé tartja hátát', öszvefoglalva. Prágában majdnem minden ház, kivált ha régibb, így van fedve.

Uton töltött éjünket felváltó napnak, October 13-kának estvéjén, 6 óra tájban értem el Prágát.

Prága. Fekvése. Óváros. Ujváros. Carolina-völgy. Kisoldal. Hradschin. Wissegrád. Ennek egyenközüsége a' mi Vissegrádunkkal. Dom a' Hradschinen. Egyetem. Könyvtár. A' tanulók. Csehcharacter. Drótos' becsületessége. A' drótos' aristocratismusa. Uti politia.

Uti társaságunk hamar szétoszlott. A' kocsiban tett esmeretségek rövid létüek, mint általjában minden viszon, mellyet mulékony pillanati szükség 's érintés szövött.

Közelebbről kivánván esmerkedni a' Csehek' fővárosával, egy hetet szántam látogatására. Lássuk némelly arczvonatit, 's képének szemlélésemre tett benyomását.

Prágán sokkal előbb észrevehető, mint a' mi Budánkon, hogy egykor nem csak fő-, hanem székes város is vala. Akár királyi várát nézzük, akár templomait, akár számos palotáit, 's egyéb épületeit, Prága a' nagy nemű külsővel biró városok közé tartozik. Azon kivül egészen multkorra, nem ugyan felette régire téríti képzeletünket; tapasztaltabb utazó észre fogja már e' külsőről venni, hogy Prága' virágzása nem a' jelenlét' pontjára esik. Tapasztalás után könnyen felvehető, hogy az egész német földön, Bécs' régibb részeit kivéve, nincs város, melly a' mult kor' jegyékét hasonló kiterjedésben, 's nagynemüségben viselné. Csak hely-

zete nem hozzá illő. Felette bé van zárva nagy részént. Igaz, mind e' mellett hegyen vagynak legszebb, habár többnyire üres palotái. Birna csak nyugottra eső magas szomszédja, a' *Lőrinczhegy*, szendébb lejtőzettel, épült volna egészen reá 's *Hradschinre* a' város, Némethonnak nem lenne olly sokat mutató külsőjü városa, mint Prága. Különösen emelik sok tornyai, nem csak templomain, hanem kissebb alakban számos privát épületein is; emelik sok 's magas emeletü tömérdek (massiv) házai. Emeli a' várost hasító pompás kőhidja a' Muldán. Csak ennek volna egy kevéssé gyorsabb folyása, midőn egyéberánt hegyek között folydogáló vizek olly víg könnyüséggel haladnak. A' hid valóban remeke a' 14-dik századi Cschek' szorgalmának. IV-dik Károly Császár alatt készült, 's többnyire faragott kövekből áll. Sziklanemleg látszanak merész boltivei egymásba forradva lenni. Ki hinné, hogy az alatta tunyán hömpölygő habok már egyszer megszakasztották e' sok időkre szolgáló egybe forradást. II-dik Jósef Császár' idejében, ez előtt 65 évvel elszakasztatott, épen az őrházat viselő része, 's a' benne lévő őrizettel oda lett. Csak maga az őr menekedett meg, minekutána hijában kiáltott szerencsétlen társaira. De kiegészítetett a' csorba, 's most csak egy márványtábla által jeleltetik. Egyébkor a' folyam olly tunya, hogy esését zsilipek által kell siettetni. A' hidnak mindkét fejét négyszegü tornyos kapuk őrzik, 's rekesztgetik. Az Óvárosnál esőnek belső óldalán látni Csehország' czimerét, egy oroszlánt, és ennek alatta az Országtól függő vagy függött tiz tartomány. (Nálunk is tiz illy tartomány számláltatik.) A' hid felé eső oldalon pedig egy felirás mutatja, hogy a' Prágát megrohanó Svédek a' 30 éves háború' vége felé csak eddig

jöhettek. Suecorum et Vandalorum *furor* hic sistere debuit. Magok a' polgárok állának ellent. Tehát már ekkor felette megváltozhatott a' fejérhegyi napig uralkodott gondolkozásmód.

Főkép a' nyugati városkörnyék magas. A' Hradschin, 's a' még sokkal magasb Lőrinczhegy vagynak itt. Mindenik, kivált az első, felette felköltötték emlékezetemben Budát, a' királyi várral, 's szent Gellért heggyel. Éjszakra 's délre is csupa hegy a' környék. Ott Ziska' hegye látszik, itt *Wisegrádnak* az ó Cseh székes városnak romjai. Csak keletre, Colin felé áll nyitva környékének a' város.

Hradschin alatt fekszik a' *Kisoldal (Kleinseite)*, 's a' város' nagyobb része, u. m. az *Óváros, Újváros, Carolinavölgy*, mind keleti partjain a' Muldának. A' két utolsó már jobban eltávozik az egésznek characterétől. Az Ujvárosnak *Roszmarkt tére* Prágának legszebb, legszélesb, 's leghosszabb utszája. Téres piacz a' *Baromvásár* is. Ennek egy épülete illy felülirást visel: Has aedes veterum favor, et clementia Regum omnibus exemptas *juribus* esse jubet. Carolinavölgy az igazi külváros, a' többi rész mind hozzá illik az Óvároshoz a' külsőnek roppant voltára nézve. Az Óváros' részét teszi éjszakra a' Zsidóváros, mint mindenütt, hol ezen nevezetes emberi faj külön lakik, rondaság' fészke, hol azonkívül szük utszák a' magas házak között már magokban rontják a' levegőt. A' Cholera' idejében több száz család kéntelen volt kiköltözni e' szánakozást gerjesztő városrészből. Utszái általjában az Órosnak sokféle bonyolódásban, szükre szorulva jutottak; mit ugyan másutt is tapasztalni. Építés' módjában 's rendjében vala rend-kirugó a' középkor, gondolkozásá-

nak alkotmányában a' mostani. Piacza alig van kettő: a' nagy és kis *Ring* 's ezek is szükek, szabályozatlanok. A' kis oldalban is sok a' szük utsza. Eggyike méltán viselte a' „Hohler Weg" nevet mind addig, míg kevéssel ott létem előtt szélesebbé nem tétetett. Mondják, inkább barlang volt, mintsem utsza, tele lyukakkal. Most csinos egyenközt képez, a' sarkantyu-utszával, Strahovval, fel Hradschinre. Jelenleg Hradschin egészen az, a' mi Budán a' vár, az előkelők' regioja; charactere is hasonló büszke, csendos, csak hogy nagyobb 's több pompás épületet mutathat, mint Pesttel szemközt Buda. Nem csuda. Mert nálunk a' budai hegy alatt lévőnek érverése nagy élet' fejlődésének munkálatát hirdeti; ott a' fővárosnak mind a' két fő életere szunnyadozik. Mindjárt a' királyi vár mellett, hasonló kitünő helyzettel büszkélkedik *Theresienstift*. Hosszu, terjedelmes épület, alapítva Mária Theresia királynénk által, előkelő származásu kisasszonyok számára, kik itten születésök' sorsával megfelelő fényes, ámbár elvonult állapotban élnek. Hajlékul mindeniknek külön osztály juta a' terjedelmes épületben. Udvaroltam Báró M. Izabellánál, kit egy nyárral előbb Gróf Z-né házában Magyarhonban tisztelnem szerencsém vala. Nagy szivességgel fogadott, 's csak azt sajnálta, hogy épen most lenne távol egyik unokaöccse, ki bizonyosan szivesen meghordozott volna a' városban. Azonban meghivott a' következő estvére, látni a' játékszint, a' Stiftsdámák eggyik páholyából.

Azon nap' délestéjén az Ujvároshoz délre fekvő *Wisschrad*, vagy Visegrád mezővárosba mentem, megszemlélni a' feje felett szomorgó hasonló nemü hires várnak omladékait, a' legrégibb Cseh fejedelmek' székhelyét.

Igen természetesen a' mi Visegrádunkat juttatá eszembe, mellyet Magyar létemre 's hozzá 3 évig alig egypár mértföldre menő lakásom' ellenére, csak mult ősszel láthattam legelőször. Nagyon eleven a' hasonlóság közöttök, 's nem csupán névre. Mindenik hegyen épült, nagy folyamra nézőleg, nem téresre; nyilt, nem messze, nem felette kiterülő látmezőt mutatón; mindeniknek tövénél lappang egy névtelen városka; mindenik lakvára vala Cseh 's Magyarhon régi uralkodóinak; mindeniktől bucsut vett későbben fejedelmi lakója, nem ugyan szerencsétlen állapottól késztetve, hanem hogy népe' távolabb elevenülő szivének, az időközben odalent; odább épült fővárosának jobban középletén lehessen; — egyik sem esik igen messze a' későbbi fejedelmi lakhoz; mindenik omladékaiban hever, de megérték omladékaik hogy szerencsés ifjabb testvéreik is, mind Hradschin, mind Budavár hasonlókép elvesztették fejedelmi lakóikat. Ezek is az elvesztés után mindketten látták falaik között, bár rövid időre, egy izben, a' régi lakók' czimzetes helyetteseit; mindenik egy ellenkirályt is tisztelt. Most pedig mindenik Visegrádot ugyan azon dicsőn uralkodó fejedelmi Ház birja. Csak fekvésre szebb a' mi Visegrádunk. Magasb, regényesb tájról nézett-le; pusztább ellenben környékzete, 's elhagyatottabb; ha csak az alatta hatalmasan zuhogó, magas hegypartjai által is alig fékezhető, legfellyebb csak folyása' irányában változó Dunának hajóit, 's tövénél már öt évektől fogva ennek büszkén ellövelő gőzönyeit tájnépesítőknek nem tartjuk.

Csak egy fegyverház van még lakható állapotban a' Cseh Wisegrádon; ez is ujabb időkben épült; egyébként alig létez belőle más, mint várfalak, egy berakott kapu, 's ezen régi Cseh-Czimerek. Mondják egészen külömb

állapotban volt még ezelőtt 25 évvel is. Alig hihetem. Nem látom ált, minek kellett olly nagy erőlködéssel elpusztítni a' soknemü emlékezés' álmaiban derengő régi lakhelyet. Legalább falai kiterjedéséről itélve nagy munkába kerülhetett a' lerontás. Romjainak egy külön vált része a' regényes *Libussa* (olv. Libuscha) lakja' maradékának mondatik lenni. Vanderwelde' regényének: „Der Böhmen Mägde-Krieg" eleje jutott eszembe, hol a' haldokló fejedelemnő még egyszer körültekinti várudvarában, szabad ég alatt e' szép világot, 's úgy vesz bucsut a' nyugvó nappal együtt, muló árnyékként, ez árnyékvilágtól; — de csak minekutána még egyszer, pedig borzadást gerjesztőn lángra lobban, — természet elleni lángra, — utolsó pislogásban vonagló életszövétneke; minekutána látnoki béhatásu tekintetet lövele *Wlaskára*, majdan a' természet' legédesb kötelékein vagdaló amazon-szörnyetegre. —. Igy vál meg százados helyzetétől a' százados tölgy, még enyészésében is bámulatosb erőt mutatva, mint sok más földi lény létének egész pályáján. —

Maga Wisegrád a' városka, ámbár Prága' *Kisoldal* nevü részének folytatása látszik lenni, nem csak Prágának nem része, de azon hatóság alatt sincs, sőt már egészen más kerületben esik, *Kaurzimben* (olv. Kaurschim.) Igy különböz Óbuda is Budától, ámbár véle majdnem egészen összefügg.

Egyéberánt Csehország' első uralkodóinak még egy más lakhelye is volt a' mostani Óvárosban, ott, hol most az ugy nevezett *Theinkirche* áll, mellynek tornyát 1817-dik esztendőben a' villám lekapta.

Egészen Lőrinczhegyig nyulik *Hradschin* és *Kisoldal*, nálánál még is alantabb fekvésüek 's tőle el sem

különözvék. Már ezért se lehetett Prága igazi erősség, miolta a' lőpor esmeretes; 's bámulni lehet, hogy állhatott benne népünk ellent II-dik Friedrich királynak a' hét éves háboruban. Meg is lövöldöztetett erősen. Főkép Hradschin viseli e' király' vivása' nyomdokát. Sajnálni lehet, hogy legalább *Vitus'* pompás és tisztelet gerjesztő cathedrálját nem kímélte. Annyira megrongáltatott e' roppant szentegyház, hogy több boltozatjait még most is vasrudak tartják, gyámolításul rajta keresztül huzottak. Vasárnap, Octob. 17-kén szemléltem belölről is a' középkor' buzgóságának e' jeles emlékét, sokféle tekintetben felette nevezeteset. Már helyzete olly kedvező, minővel alkalmasint egy különben hozzá illő németországi társa sem kérkedhet; a' straszburgi *Münster*, a' bécsi *sz. István*, a' *cöllni*, a' *magdeburgi*, a' *halberstadti*, a' *regensburgi* domok, a' frankfurti *Römer*, egyik sem. Hradschinon fekszik az épület; ablakaiból a' várost látja lábai alatt messze terülni a' buzgólkodó, hogy midőn Teremtőjét imádja, mintegy annál élénkebben szemei előtt lebeghessen Nemzetének legelső városa, 's annak legjelesb alkotmányai. Innepélyes csend uralkodék az egész körül, 's én épen igy szeretem szemlélni az emberi kéz' legjelesb miveit, távol 's nem láttatva alkotóiktól, hogy annál világosabban felfoghassam az alkotást vezérlő ideát, hogy annál kevesebbé kénteleníttessem gondolkozni illy ideákkal egy forrásban lakó ellenzékekre; — hogy, — mivel altaljában mindig fenségesb az emberi erő' mive, mint annak mindennapi élete. Csak egy szemlélő társam volt, de ez igen kedves, velem egy honu, egykori tanulótársam 's atyámfia *Berzsenyi Lénárd* marsfi, Miklós császár' huszár ezredében, épen akkor tűzőrség' parancsnoka a' városban, 's azolta már hadnagy.

A' dom' magassága boltozatjáig 170 láb; maga a' boltozat három láb vastagságu. Tornya egyéb roppant góth izlésü templomok' ellenére oldalaslag áll, nem a' homlokzaton, hanem napnyugotti szegletén, 's a' derékkal csak egy boltiv által köttetik öszve, merész hajlással, messzünen észrevehetőleg. Felül, evvel mintegy koszorut képezőn, illy külsőjü, de más rendeltetésü boltiv veszi körül az egész templomot. Karzatnak lenne mondható, ha annak használnák. De hiszen mi szüksége illy merész emelkedésü domnak karzatra? Sokféle czélzatot lehet e' karzat alatt képzelni, — valószinünek egyhamar egyet se merészlek állítni. Soknemü fellengzés uralkodott a' középkor' szent helyeinek építésénél, midőn maga a' kor is a' buzgóságnak minden képeit felette fellengzőn valósította. Azonban a' toronynak oldalvást állása olly anomalia, mellyet szántszándékkal nem követhete-le élpítője. Az egésznek bé nem fejezését gyanítatja. Alkalmasint társ volt szánva számára. Miért olly rövid ez élet a' századokra kiható mivek' végrehajtására? Csonkasága leginkább észrevehető a' királyi vár felől. E' véleményben megerősülhetünk az I-ső Leopold császár alatt emeltetni kezdett, de abban maradott, az egész' roppant létéhez nem illő oszloptöredékek által; megerősülünk a' templom' külsőjén fürész formán álló számos apró tornyok' szemlélésénél fogva mellyek az egészet szinte szárnyasan felbodrozták. Ugyan is a' reménylendő kiegészítés' rovására kifestetett minden illy helyet tárgyazó szokás' ellenére, a' templomnak erre (nyugat felé) dülő oldala. Lekopott ugyan, szabad ég alatt lévén, azonban felelevenítetett Hager által 1772-dikben. Mutatja ezt a' felírás is, így: „Hager pinxit“ Tehát e' képiró is eredetiséget képzelt,

vagy szinlelt ott, hol más ember csak utánzást láthat. Igy nézeti ön elbizotságunk találmánynak a' csupán elevenített nyomdokot. Szerényebb ellenben egy fellyebbről jövő társa a' felirásnak: „ᴀVstrIae pIetas hoC propILeVM DeCorI restItVIt.“ Az említett oszlopok között esik szent Adalbert' kápolnája, több felirásokkal, mellyek gömbölyü eszterjája alatt illyképen találtatnak:

„Hic tuus Czechia est triumviratus. Ennek fölötte: Triplici reqviesco sub umbra. Odább: Tertia cum geminis Regni caput umbrat olivis. Anteqvam Regnum coeperat esse triceps (Bohaemia, Moravia, Silesiae, vagy a' két első 's Luzaczia?) Par his virtus in dispare sexu. Ejusdem Vobis etymidat (?) gratia nomen. Par virtus tali nomine digna fuit. — Mores et flumina jungunt. — Sazave (?) Procopii Joannis Moldava flumen. Quod pietas geminis una sit, hisce notat. — Eadem vestigia ducunt. Coeli ad Lauretum nos Boleslavia misit. Venceslae praeis, Dux bonus et sequimur. — Mentibus aequabant montes. Haec praemonstrati viridisqve haec culmina montis. Excelsae Istorum symbola mentis erant. — Ambo nostrae pietatis amici. Qvod pius est, illi sua displicet aula Joanni, Joannes aulae displicet iste suae. — Ambo rigamur aqvis. Nos ambo Paradisus habet, majus colit ambos; ambo sumus flores, ambo rigamur aqvis. — Tria sunt haec omnia nobis. Gloria major hic est, hic consolatio belli. Hic nostrae gentis gratia pulchra Trias.“ Minden felirás valami képet magyaráz, melly alája vagyon festve. De nem juthattam a' magyarázat' kulcsához. Ült ugyan áltellenben egy velem jött muzafi, ettől azonban nem követelheték illy zárokat nyitható kulcsot. Alkalmasint egészen máson jártatta ő eszméit az alatt, míg én Adalbert' kápolnája' czimirásait másolám; a' miat

nem is igen vehetek néki rosz néven, valamint szives olvasóimnak sem, ha e' legenda — világi jelszavakat egészen olvasatlan hagyandják.

Belsejére is Prága' domja egy a' legpompásabbak közül, mellyeket valaha láttam. Sok drágasággal bír, 's egyéb érdekes régiségekkel. Nepomuk' sirja valóban pompás emléke a' buzgóságnak. Óriási nagyságban készült, csupa ezüstből, melly 30 mázsát nyom. 1829-dikben tartott százados innepe fél millió forintba került. Ugyan azon alkalomra a' papságnak Lyonból hoztak szövedéket pluvialeknek, dalmaticáknak. Egy kápolnája a' templomnak csupa drágakövekkel vagyon kirakva. Általjában Prága' templomai kincsre felette gazdagok. *Strahow* prépostság, ugyan Hradschinon, 6666 gyémánttal diszeskedő monstranzzal bír. Strahow' prépostja erősebben örülhet a' hatos számnak, mint Pythagoras' hivei a' hetesnek.

A' fába metszésnek is több mutatványait birja Prága' domja. Ben a' falakba vagynak illesztve. Látni közöttök a' *fejérhegyi* ütközet' ábrázolatát, 's mindjárt utána egy diadalmi diszmenetet, mellyet azon ütközet' megnyerője, Maximilian Bajor választófejedelem tartott. A' sirkövek között szemembe tünének *Bátory Zsigmond* Erdélyi fejedelemé, 's *Podiebrad* királyé. Csudálom, hogy ezt a' fejérhegyi győzők meghagyták, minekutána győzelmöket amaz ábrázolat által, ugyan azon templomban örökíték. — *Ziska'* tetemei Csaszlauban már száz esztendővel elébb kihányattak a' templomból.

Esmerkedtem Prágában az egyetemmel is. Épületeire, szerkesztésére, 's tanulói' számára nézve nagyneműnek mondható. Két collegiumra oszlik, a' *Clementinum*, 's *Carolinumra*. Amaz maga egy kis várost ké-

pez, olly roppant kiterjedésü. Jesuiták' hagyománya. Körében találtatik: három, az előtt szinte *öt* templom; gymnasium; több auditorium a' philosophiai osztály számára; physicai, geologiai 's mineralogiai kabinetokkal. A' könyvtárt néztem meg. Előszobái tömve voltak olvasó ifjakkal, mind a' mellett mély csend, valamint pesti egyetemünk' könyvtárában, — azon különbséggel, hogy itt többnyire legfellyebb a' könyvek' néma betüi üthetnének zajt. *Zimmermann* könyvtárnok által hozdoztatám-meg. Ez az egyetlen egy tudós, kivel Latin nyelv által értesültem Némethonban; svédhoni Lundig nem szóllíttattam latinul senki által. Tanítást is, ámbár különbféle egyetemeken sokat látogattam, csupán philologiai osztály' oktatóitól, p. o. Herrmantól Lipcsében, Eichstättől Jenában hallottam ezen nyelven, (melly nálunk még halálában is olly nyakasan kitünteti egykori fiainak, Róma' népének fő tulajdonságát, az uralkodásra vágyást.) Még a' Csehek' egyetemén is a' könyvtárnok' ellenzetet bizonyítható példájának ellenére alig hallani leczkéket más mint Német nyelven, melly, ha nem vallatik is a' tanulók' nagy része által anyanyelvnek, érthetőbb, mint amaz. Igaz, van a' Cseheknek is *más* anyanyelvök. Jobban szeretnének e ezen értesíttetni a' tudományok' pályáján, e' kérdésre határzottan nem felelhetek. Annyi bizonyos, minden harmadik cseh lélek született német, 's a' tanulók mind folyvást beszélnek németül; ámbár az is igaz: e' városban sokkal több cseh szavat hallottam, mint Budapesten magyart.

A' könyvek között láttam *Hess'* budai chronikáját. A' végén ezt olvastam: finita Budae Anno Domini MCCCCLXXIII in vigilia penthecostes per Andreã Hess. Ezen kívül két kéziratot Hunyady Mátyás királyunk'

könyvtárából. Az egyik *Justinus*, a' compilator, 4-ed rétben; a' másik *Aqvinus* in fol. Mind a' kettő finom hártyázaton, igen csinos alakban, homlokzatán Magyar Hazánk' czimereit viseli. Justinusnak hátulján ezt olvastam: „Iste liber est meus Petri Sarazda de Ungaria." Láttam még: Pericopae Evangeliorum, sic dictum Evangelium Regium, minthogy Csehország' régi herczegei erre szoktak esküdni, 's most is e' szerint olvastatnak nálok a' pericopák. Azután: Codd. Bohaemici ex Saec. XV. Cantici ex S. XV. Cod. Plinianus, góth betükkel. Husz János' predikácziói, saját kezével irva. Végén így jegyzi nevét: Jan Husz Mist. az az: Magister. Praelectiones in Magistrum Sententiarum, ugyan attól. Mindöszve 4000 kézirat 's 140,000 könyv.

A' *tanulókon* itt jobban észrevehető, mint Pesten a' nagy városi szellem. Mint majdnem minden nagy városban, hol nem egyetem a' város' első nevezetessége, csendesebbek, gyalultabb külsőjüek, renommistaságot kevésbé mutatók; mind öltözetben, mind magatartásban, 's mulatozásban a' többi, különösen a' jobb sorsu néposztályokhoz szívesebben simulók. Hogy azonban itt is mutatkoznak e' tulajdonságokkal ellenkező jelenetek, az is bizonyos, 's többféle általános, tehát itt is munkáló okokból magyarázható. Legélénkebbek 's tanulói nevezettel illettetni itt sem igen örömest kivánók, a' juristák. A' jurista itt is, valamint Magyarhonban, áltmenetet képez a' tanulók 's a' köz életbe kilépők között; azért legkönnyebben szóba ereszkedik 's társalkodik nem-tanulókkal; alkalmasint, minthogy itt is: „Dat Justinianus honores," felvehető. Illy szerencse-nyujtó czimjel korán beavatja a' nagyobb világi életbe, 's közlékenyebbekké teszi mások eránt

őket. E' tanulók' facultása a' Carolinum collegiumban vagyon. Pályájok négy-éves. Az elsőben hallják Európának, 's azután különösen Ausztria birodalomnak statisticáját; ezen kívül a' természet' 's népek' jógát 's büntető törvényt; a' másodikban római 's egyházi jógot a' harmadikban codex civilist, tehát személyes jógot, feudal (hűbéri) kereskedési 's váltójógot; a' negyedikben Politicát 's törvénykezés' rendezetét (Gerichtsordnung.) E' két utolsó' előadatását meglátogattam. Oktatók *Kopetz* 's *Fischer*. Amaz az egész facultásban legjobban kedveltetett, élénk 's kellemes előadása által. Mind a' négy pályán Német nyelv az oktatás' kulcsa. — Ügyészségre senki fel nem hatalmaztatik, ha ki nem vív magának doctorságot, mellyre szorgalmán kívül még erszényéből is áldoz 1000 frt.

Budapest' környékével öszvehasonlítván Prágáét, illy forma észrevételeket tettem.*) Pesten alig hagyjukel, kivált keletnek 's délnek a' várost, rajta vagyunk a' magyar alföldön, olly hirtelen elmulik minden élet, úgy megpusztul a' környék. Nem találni Pest körül egyes épületeket fél városi, fél falusi alakban, elszórtan kertek 's majorok között; minők egyébkor nagyobb város' közelgetését hirdetvén az utazónak, áltmenetet képeznek város' 's faluk között; gyéren 's apróbb alakban hullámozva az igazi várost képező magas épületek 's fénylakok körül, olly formán mint súgarak a' csillag' gömbjét környékezni szokják. Prágát egy pár mértföldnyi hosszuságra köröskörül, szép mezei 's kerti lakok veszik körül különbféle csinos telepedéseknek, ül-

*) Jól megjegyezzük, hogy ezen hasonlítás 1830-ban tétetett, 's azolta Pesten sok változott.

telményeknek, még szőlőknek közepette is. Sőt Hradschin körül is a' kopasz sziklatetőkőn próbálgat Prága' földmivelőjének szorgalma. Több helyen föld hordatik e' sziklákra, China' iparával versenezőn. 'S ez alkalmasint nem kéntelenségből történik, mert a' reá fordított fáradság', 's szépítés' áldozatai szerint itélve, tehetős polgárok birják ez ültetményeket. Azonkívül nem csak Mulda' szigetei, a' völgység, hanem Ujváros' szélei is, a' Ziska- 's főképen a' Lőrinczhegy ellepve kies kertekkel 's szőlőkkel koszoruzzák a' városra mindenfelől lehajló, eredetileg igen sovány földü hegységet. Még legpusztább Wisegrád' köre. Pest' tájéka' pusztaságának oka általjában az lehet, hogy e' város, mint általjában minden élénk mozgalmu öszveleg, magából kezdi keletkezését, 's erejének érlelését. Azután az ő gyarapulása rendkivül serény lépcsőzetben üdül, 's kereskedésből származik, mellynek figyelme csak azután vonul az ingatlan vagyonra, midőn már ingó javakkal bánása által biztosított jó létre kaphatott. „Instant ardentes Tyrii"-re emlékezünk Pesten, bár még eddig többnyire a' csupa szükségesben, 's a' legközelebb esőben.

Az izlés, melly Prágában az épités' módját intézte, világosan mutatja, hogy már ez előtt több időkkel mostani nagysága meg volt e' városnak. Annyiban különbözik a' Morvában uralkodótól, hogy mindenütt nagyobb sztilben idomított. Nagyobbak, magasabbak Prágában mindennemü épületek, elől apró tornyos, templomokat képező, fedélen felül emelkedett tüzfalakkal; alól az utszára boltos folyosókkal (arkádok.) Az éjszaki német épités felett pedig azon elsőséggel bir a' cseh, hogy minden épületei tömérdekek, kőből alkotvák. Magában értődik hogy az ujabb épületekre itt sem illik e' rajzolat.

Ez Prágának nem annyira rajza, mint inkább reám hatott benyomása. Még ime némelly *észrevételek az országról.* Ide iktatom, minthogy alkalmasint legjobban fognak a' fővárosra illeni, minekutána az ország' egyéb részeit, *Steckent*, 's *Töpliczet* kivéve, csak futva láttam. Szép földnek mondható, általjában a' Csehek' honja. Ámbár a' természetnek nem épen kitüntetett kedveltjei közé tartozik; nagy számu népséget el tud tartani, a' nélkül, hogy elnépesülés' terhe alá jutna. Már fekvése igen nevezetes. Alig van belföldi Europában ország, — talán Magyar Hazánkat kivéve; melly olly csinosan ki lenne kerekítve, 's természeti határok által szomszédjaitól elválasztva. Csupa hegységtől van körülvéve, 's ez a' föld' belseje felé szelíden lelejtőzve az országot olly magas sikká teszi, mellynek hegyi charactere majdnem mindenütt kitünő marad; a' nélkül, hogy a' földet egészen hegyivé változtatná, 's azt levegőjével együtt durvává tenné. Egy roppant szelenczét képez Csehország, hol az oldalak' felső párkányától lefelé a' fenekig hegyi táj, 's a' sikság egymást lassanként felváltják. Egy tekintet a' föld' képére bizonyítja ezt; Iglótól befelé 5—6 mértföldnyire majdnem szakadatlanúl völgynek mentem. Ellenben annál nagyobb volt a' kapaszkodás Lovosicztól fel egészen az éjszaki határig. Legjobb földet láttam *Elbe*' környékén, Colin és Pardubicz körül; ezen túl keletre 's éjszakra többnyire agyagos szántóföldeket találtam. Mind e' mellett a' földmivelés különös szorgalommal üzetik. Még bor is terem e' hegyi országban; legjobb a' *melniki*, Elbe' partjainál, a' föld' belsején. — Mivészi szorgalmok a' Cseheknek esmeretesb, mintsem hogy arról különösen emlékeznem szükséges volna. Alkalmasint a' Csehek legmiveltebbek min-

den szláv ajaku népek között. Legkorábban is megindultak a' miveltség' pályáján. Igaz, hogy népszorgalmok' legnevezetesb ágai; a' bányászat, a' gyolcsvászon-, posztó- 's egyéb szövedékek, az egész Európában hires cseh üveg, többnyire Németek által tartják-fen virulásukat, kik többnyire jobb karban is vagynak, mint az inkább földmivelésre szorított, ámbár jobb földet biró nemzeti Csehek. A' nép' hajlandósága a' muzsikához mindenütt esmeretes. Elhihetjük ezt főképen mi Magyarok, kiknek muzsikára hajlandó vagy szorítandó ifjuságát többnyire cseh tanítók oktatják. Azon néhány nap alatt, mellyen az országon keresztül mentem, több helyen találtam muzsikát; egy fogadóban, a' népnek ön vallomása szerint, már harmadnap olta szünet nélkül tartott a' tánez, 's már lábaikat alig birhatták a' vigadozók. Töpliczben egy oda valókból álló társaság estvéli szokott együtt léte' alkalmával, a' bűbájos vadásznak több zenéit elmondotta olly kellemes hangon, hogy akár minő kissebb városi szinpadon szerencsés foganattal próbálhatott volna fellépést. 'S az éneklők mind helybéli köz sorsu polgárok valának. Valóban a' Csehek sok szép sajátsággal birnak, mellyekkel ők annál inkább büszkélkedhetnek, minthogy azok nem legújabb idő adománya, hanem örökség régibb culturából.

A' fő város' népe itt is ugyan, mint mindenütt, a' nap' divatrendjét követvén, erősebben eltávozik a' nép' kitünő szokásaitól 's közelébb járul azon általános mintához, mellyből most Európának, majdnem minden főbb városai kezdenek valami részleget birni. De más felől épen azon ponton, hol a' nagyobb város' lakosa távozni kezd a' falusiaktól, olly sok féle az előtt nem esmert

oldalról jön érintésbe a' világgal, hogy lehetetlen minden tekintetben egy nagy város' rajzát a' másikra alkalmazni. Igy Prága képén is lessz sok illy egyes arczvonat. De minthogy illyest észre venni szellemható vizsgálással kell birnunk, ez pedig néhány rövid pillanatok' zavaros jelenetein még el nem igazódhat; azért illy rajzot tőlem nem fog kivánni a' szives olvasó.

Népünk' alsóbb rendü fiai közül Prágában is, mint egyébütt, legtöbbször látni az esmeretes *drótosokat*. — Semmiféle magyarországi embert, huszárainkat kivéve nem esmernek itt jobban, 's többször nem emlegetnek, mint e' szegény csavargókat. Valóban szembetünő, 's még is tudtomra még mindeddig semmi különös vizsgálás' tárgyává nem tétetett jelenetül szolgálnak Európa' külömbféle hegyi tájainak szülöttjei, kik tulajdonképen sehol sem honnosak. Kora ifjuságoktól fogva hátat fordítnak sovány szülőföldjöknek, béjárnak, mindennemü nyomorusággal küszködve, több országokat, gyakrán egész életöket vándorlásban töltik, uton virradnak, uton lepetnek-meg az életnek azon társa, az álom által, melly még oktalan állatoknak is csak rejtett menedékben izletes; az időjárás' mindenféle viszontagságainak szüntelen kitétetvék; — egy szóval nem csak költözködők, mert hiszen az illy teremtmények valami új hont nyerendők, legalább bizonyos tanyára számolók, habár a' régi hont elvesztették: habár időről időre a' tanyát változtatják; — de olly embereket látni; kik egés z életökben életkedv nélkül szakadatlan kóvályognak, valóban méltó tünemény minden emberbarát' figyelmére. Hogy szülő földjökön nem állandósak illy szükölködők, igen természetes. De miért nem települnek le más földön? Miért kell *Kiszucza* völgyének Trencsin Vármegyében,

's a' *Magurának* Szepességen csupa drótosokat kiküldeni széles e' világra; mig más elnépesült sovány tájak időről időre másutt telepedő rajokat bocsáthatnak-ki? Mi birhatja reá a' szegény Savoyardokat, hogy Párizsban mindnyájan kéményseprést 's más illy inséges életmódot üzzenek, 's ott még is szüntelen idegenek maradjanak? Mi a' spanyol galicziai szegényeket, hogy mint vízhordók, szinte Livornoig elszállongjanak? 'S különös, hogy midőn másokat az utazás annyira gyalul, az illyenek többnyire nem csak gyalulatlan maradnak, hanem el is vesztik a' hegyi népeket annyira kitüntető őszinteséget, 's több e' féle természeti erényt, a' nélkül hogy a' helyett pótolékul társaságit vennének-fel. Német szomszédjaink gyakran meg nem foghatják: honnét jő, hogy az épen termékenységéről annyira hires Magyarhonnak is vagynak illy szükölködő sehonnai fiai. Még is szegény drótos honfiaink becsületére legyen mondva, soha ők annyira meg nem romolnak erkölcseikben, mint Europa' némelly nagy városának népallyja. Többekről hallottam dicsértetni becsületességöket. Tapasztalta ezt *Krompholcz*, a' prágai egyetemnek 1830-ban rectora, egy igen tudós, de tudalmának gyakori elandalodásáról esmeretes férjfiu. Elmegy némellykor hazulról ezen ur, a' nélkül, hogy szobája' ajtaját bézárná. Bemegy egykor hozzá illy alkalommal egy drótos, 's mindent nyitva talál. Nem engedett a' kísértésnek, nem zsebelt, de el sem ment, hanem leült a' külszobában, minden oda nem tartozót visszaigazító. Megjön végre a' tulajdonos, ezt is vissza akarja igazítni, 's el nem esmerte házi urnak, míg ez jó járatban voltát szekrény-kulcsának helyére illesztése által bé nem bizonyította. Meg is jutalmazta e' ritka becsületességet a' tudós ur, 20 ezüst forinttal.

Nem volna e méltó nyilvános jutalmazásra is az illy tett, hol olly csábító vala a' kisértés, olly valószinü a' büntetlen maradás, 's olly könnyítő az elesés' esetére az erkölcsi beszámítás?

Egy más különös tulajdonságot tapasztalnak még Német szomszédjaink drótosainkon; nálunk koránt sem annyira, de ott annál inkább szembetünőbbet, 's nyomorult külsejekre nézve annál rejtélyesebbet. Bámulva hallják a' messzünen inkább medve-, mint emberi alakoknak látszó vándorokat latin szavakat törtetni; — azon földön, hol Latin nyelv' szorosb esmeretségével már most csak tudósok birnak.*)

Egy némethoni esmerősöm illy furcsán járt egyszer Eisenachban néhány drótosokkal. Hallja őket *deákúl* beszélni, megszólítja e' nyelven, a' német tudósok között uralkodó, vagy is inkább régi római szokás szerint, „*te*“ nevezetet használván. Ezt hallván éktelen lármát ütöttek, a' már úgy is jól felpályinkázott vándorok, haragos tekintetet lövelve a' vélök nyájasan szólóra. Ez nem tudván mit vehetének néki olly rosz néven, kérdezi a' haragosokat. „Az úr minket *tézni* merészelt,“ válaszolának ezek vad rivakodás közben,„ holott mi nemes emberek vagyunk!“ Furcsa aristrocratismus!

Az utakra, merre csak mentem, nagy gond fordíttatik Csehországban. Csupán Mulda' partjai körül néhány száz ölnyire mentünk készítetlen uton. Már itt is, valamint egész Szász- 's Poroszországokban, különös utászok, utkészítők találtatnak, kiknek mindenike felső-

* Talan e' körülmény támasztotta Némethonban, azon sokszor észrevehető véleményt, mintha Magyarhonnak egy részében Latin volna az anyanyelv.

ségétől különösen kijelelt helyeken macadamizálja az utat. Különös, hogy e' helyett nem használják inkább, Hazánk' némelly vármegyéinek példájára azon apró föveny et, mellyet csak reá kell hinteni az utrá, 's kész, de mindjárt járható is a' töltés. Nem gondolnám, hogy a' fövény olly ritka lenne Hazánkon kívül; minden másod rangu hegyek' torkainál, sőt a' homokos földrétegek alatt is találni bőven ez anyagot. Bizonyítja ezt Pest városa' példája, ki a' Kerepes felé vivő utat sivatag homoknak közepette már most, ennek allyában talált fövennyel tölti. Mennyi fáradságban kerül ellenben a' kövek' szétzuzása 's azonkívül helybe hordatása is ott, hol kő közeleten nem találtatik! Aprórа törve pedig kő is csak az, mi a' fövény. 'S ebből készült töltés előbb lévén használható, még sem zökögteti annyira a' kocsit.

Nem hagyhatok dicsérő említés nélkül egy szokássá vált törvényt, főkép, Cseh,- Szász,- 's Poroszországokban uralkodót. Akár kivel találkozzék az utas, nem arra néznek nála, minő czifra kocsiban ül, 's minő előkelö külsejü; hanem hogy egyenlő terhü e. Ha igy van a' dolog, fél kerékre kitér; egészen is, ha kocsija könnyebb; legyen bár mi nagy úr. Ellenben vontasson nagyobb terhet, minden engedékenység nélkül megkivánja, hogy előle is kitérjenek. Még a' pósta sincs kivéve e' kötelezés alól. Méltó volna sok negédes uracsainkat ide küldeni, hogy legalább ne tartsák kötelességnek, ha midőn könnyü hintójokon könnyen lejtve nézik, mint tér-ki elölök tiz tizenkét terhes szekér' subás hajtója, ugy is alig pihenhető macskalovait kinozólag térítve a' fő csapásból, 's még felül reá a' reája hideg büszkeséggel tekintő hintósat süvegemelve tisz-

telve. Mennyi oktalan uti veszekedést is el lehetne igy távoztatni. Méltó volna legalább azon kétes jógot megszüntetni, melly szerint kell a' mi utjainkon történni a' kitérésnek, 's melly mind ezen imént említett tiszteletmutatás mellett, gyakrán csakugyan az által határoztatja-meg a' kikerülés' kötelességét, kinek legizmosabb öklei vagynak. Mennyi izetlenségnek, sőt veszélynek lehetne elejét venni, melly által a' mi utainkon szüntelen fenyegettetik az előkelő módon utazni nem tudó ember' személye, legalább kocsija; kivált ha olly szerencsétlen, hogy vagy Zsidó, 's más illy képü, vagy az ő tulajdon kocsisa is egyike azon uti vitézeknek, kik hatalmas ostorcsapásaik által minden öszvetalálkozók' kocsisait utból kitérésre birhatni reménylik. Jaj néki, ha nem sokat hirdető eqvipagejában valami helységhez közelget, mellynek épen most tartott sokadalmából szétoszló pórnéppel találkozik! Azt ne gondolja, hogy fog használni engedékenysége. Az áldomásból fellengzést hörpentett vásári hősök olympiai pályának látszatnak ekkor nézni az utakat, 's gyakran hármasával is találkozhatnak a' szemközt jövővel. Mint fogja ezeket legalább kocsija' tengelyének veszélye nélkül kikerülni? Hoc opus, hic labor est. Ittas ember előtt Isten is ki térni mondatik; de mint térjünk ki, ha ut nincs, vagy idő nem hagyatik biztos kitérésre a' zenebonás találkozók által? „De az illy emberek szokássá vált törvénnyel is daczolnak; ezek Csehországban sem fognak különbek lenni." Igaz, erre azonban azt felelhetem, koránt sem találkoztam Némethonban annyi rendetlenül, 's csendesség háboritón lelkesedettel. Még az is meg van ez országokban határozva; merre kellessék kitérni. A' Csehek balra térnek ki; jobra a' Szászok, Poroszok,

Prágából el. Lobosicz. Töplicz. Ártatlan öszhangzás. Aranynyerés salakból. Vagdalkozás levegőben. Apostol az utas' számára. Zongora a' vendégházban. Culm' emléke. A' nollendorfi tető. A' határ; csere utitársaimmal.

Oct. 19-kén vettem bucsumat Prágától, minekutána az utolsó napon megláttam a' Csehek' 1830-diki országgyülését, melly a' királyi várban egy délelőtt végbement. Három utitársam volt, egy főhadnagy, egy drezdai játékszin-festő, 's egy berlini tanuló. Az első Töplicz mellett Brixenben, 8 esztendőtől nem látott szüléit vala látogatandó; hazafelé igyekezett a' másik is, minekutána Bécsben egy pár esztendőt töltött. Felségünk német tartományait járta be a' harmadik, szünideje' lefolytával Berlinbe visszasiető, egyéberánt oda majdnem olly távol eső honu, mint én, ámbár még benföldi, Neuwiedből Coblencz tájáról. A' mint nem sokára tapasztaltam, mindnyájan felette különbözők valánk, nem csak honunk' 's életmódunkra, hanem belső emberünkre nézve is; 's még is mind e' mellett nem csak a' legtökélyetesb egyetértésben utaztunk, sőt némi barátságos viszonokig is közeledénk egymáshoz, mennyire azt a' rövid együttlét, 's okosság megengedte. Eleinte ugyan csak a' főhadnagy 's én vittük a' beszédet, de majdan közlékenyebb leve kölönösen erántam a' múzafi, minekutána megtudta, hogy nem vagyok katonatiszt. Majdan bizodalom melegült mind a' négy részről, minekutána közös leve a' meggyőződés, hogy életnemünk' 's gondolkozásunk' közfalát, ha mi volna, mindnyájan otthon hagytuk.

Utunk eleinte *Rakonicz* kerületben ment *Neudorfon* 's a' Mulda vizen ált, egy kőhid' romjai mellett. Déltájban a' nevezetes *Fejérhegy* előtt haladtunk, hol az 1619-diki ütközet a' Cseh nemzetnek századokra beható új irányt adott. *Doxannál Leutmericz* kerületbe léptünk ált, 's ezt csak az egész országgal egyszerre hagytuk-el. Itt már ismét észrevehetőleg emelkedik a' táj. Éjszakra új hegyeket pillantottam meg, az ugy nevezett középhegységet (Mittelgebirg), egymástól elvált hegycsoport pyramideket. Doxanban egy nagy udvaru, régies kastélyt szemlélgettünk, míg kocsisunk abrakolt. Báró Ehrenthal lakik benne. Nyájas kisded alakok mosolygának a' belső épület' ablakain ált reánk kandi szemügyelőkre. Édesded eszmélettel vettem észre a' kormos falaknak kellemes ellenzékét, e' kis nemes csemetéket. Uton, mint álom közben, mindennapiságot is könyebben érdeklővé tudunk tenni, főkép az embereken tapasztaltat, mind a' mellett hogy tárgybőség által válogatóbbak is lehetünk. Miért? Hely, idő, 's a' cselekvén, vagy történet' személyei mindig azon czimzettel lépnek elejbénk: „először és utoljára," — 's illy zárlat' jegyzése mellett mindig figyelmezőbb lessz szemlélődésünk. A' mit csak egyszer látunk, vagy láthatni vélünk, azt mindig közelebb képzeljük, a' költészeti világ' tárgyaihoz, 's mennél rokonabbak ezekkel képzelmeink, annál könnyebben nyernek viszont érdeklésünktől is aranyszint.

Sürüdött már az esti homály, midőn *Thérezsiaváros* erősséget elértük. Nem állapodtunk benne meg, azért képét csak homályos vonatokból szőhettem emlékezetembe. Több hidakon dobogott ált kocsink, az itten egyesülő Elbe 's Mulda folyamakból telő várárkok felett.

Félig meddig láttuk sok bástyáit, felvonó hidjait, 's characterének némelly más külső jeleit. Mintegy rémalak lebegett az esti homályban a' kapu felett járkáló őr, midőn sétálása' helye alatt kocsink áltment. Eleinte úgy mutatkozott ezen erősség, mint Leopoldvár Nyitrában, de majdan észrevettük éjszakkeleti oldalán a' nagy épületekkel biró várost is. Az egésznek fekvése sík. Nem messze van ide *Lobosicz* vagy *Lovosicz*, meghálásunk' helye. Beszélgettünk azon veszteségről, melly itt a' hét éves háboruban érte seregeinket. Szőlőhegyek 's egyéb dombok néznek le a' helység' évszaki szélén völgységre. Ennek öblében tanyázták a' mieink, el kellett veszteniek az ütközetet.

Másnap már délelőtt 11 órakor *Töpliczbe* értünk. Örömest megeggyeztünk a' délestnek e' hires ferdőhelyen töltésében. Ben vagyunk már a' kellő hegységben Csehország' magas bérczkoszoruinak éjszaknyugati roppant füzérében. Megváltozik az egész vidék, valamint a' lakosok is, kik itt már ismét csupa Németek, többnyire polgári jólétet mutató csinos városi öltözetü vagyonos falusiak. Itt van a' cseh vászonkészítés' honja. Messze széthordozzák szorgalmok' miyét a' lakosok, mint hirlelik, még Spanyolországban is. Ennek köszönik jóvoltokat, melly azonban újabb időben csökkent; legvirágzóbb 1813 körül volt. Töplicz maga, valamint rendszerint minden ferdőhely, előbb észre nem vehető, míg hozzá nem jutunk. Magát a' ferdőt valamivel még is előbb meg pillanthatni, még előbb *Schönau* falut, a' ferdőhely' legdiszesb részét, 's csak azután a' városkát, melly különválva épült, hol az egészet keblező völgy éjszakról nyugottra fordul. Csinos fő utszával bir, 's ez jobbra, balra többnyire fogadókat, vagy szálásadó

házakat foglal két sorában. Felső végén a' kék csillag fogadott el bennünket, majdnem egészen szomszédságában egy szép térnek, mellyen túl egész Töplicz' dúsgazdag birtokosának Clary herczegnek kastélya, egyéb magános épületei, 's diszes parkja büszkén terjeszkednek.

Szorgalmasan használtuk a' nap' délestét Töplicz' vidékének megtekintésére. — Maga a' ferdő már egészen üres volt. Az emberi kéz' mivei pusztán hagyva szerzőitől, szemlélőjök' kebelében is rendszerint ürességet szereznek. Az utazó' számára mindig hasznosb a' természetnek, mint az embernek miveit szemlélni; ha ezek pusztán mutatkoznak előtte. Igen visszaidéztetik ez esetben az elmultba, néki pedig mindig inkább a' jelenléthez kell ragaszkodni 's annak elejbe ötlő képeit rajzolgatni. Azért én is kifelé igyekeztem, a' néma városból a' néma, de itt különös szépségü természet' keblébe. Hamar kilebegtünk hárman egy posta-vurstlin. Kocsisunk a' legcsinosb külsővel birt, mit csak egy postalegénytől várhatni. Kocsija, lovai, új veres kabátja, — minden igen kellemes arányzatlanságban állott azon felette olcsó viteldijjal, mellynek fejében meg hordozásunkat felvállalá. Kalapja nem volt ugyan a' szokott felyhőkergető, de a' helyét annál csinosb gömbölyü divatos alaku. Hajtásával tellyesen megelégedhettünk, nagy ügyességgel hordoza bennünket, a' csupa hegyvölgyes környéken. Sok szép egyes épületek, a' kitünőbb pontokon, méltán sejtetik a várost, nem mutatva a' pompás ferdőhelyet. Közöttök nevezetes a' *Schlackenburg*' nevét méltán viselő igazi salaklak, (bocsánatot a' nyelv' zökögtetéséért.) Vad phantazia szülte az egészet, látszatólag már születésekor romladványt,

's magában véve még sem azt. Külsejére omlott vár, belől több czellákból öszveszőtt barlang, melly három akkorának látszván ügyesen utánozza a' természetet. Omlott várat képez az egész, darabonként rendetlen torlasztékokat szinlelőn állnak ki falaiból a' salakok, mellyekből rakattak. Kinek fejében keletkezhetett e' különös mív? Az, ha valami angol különcz nem volt is, bizonyosan valami poëta lehetett! Óh nem, egy vagyonos paraszt; regényes érzelmén, melly nélkül bizonyosan nem volt, alkalmasint uralkodni tudó prozaista; mert elkészítvén csudálatos mivét, uraságának Clary herczegnek 40,000 ft. pengő pénzért eladta. Helyes, 's originális speculatió, *salakokból arányat* teremteni tudni! — Sok alchymista, 's projectum-kovács hasznos leczkét vehetne itt. Az épület nyitva áll a' publikumnak, 's vendégléssel kinálkozik. Izletes chocolade-uzsonnában részesített bennünket. Kényelmes pihenés közben néztük ablakon ált a' pompás tájt. Nyugatra egy hegysort már szász földön lévőnek állított drezdai utitársam. Ide nem messze egy más vendéglőhelyen furcsa népmulatságnak valánk tanui. Fazék- agyonvágást kellett próbálgatni egy hősnek, bekötött szemmel. Furcsán *vagdalkozott a' levegőben.* Még furcsább vala látni nagyobb távolságról. Még csak egy fazék' végére sem járhatott a' levegőben vagdalkozó. Harsány volt a' kaczaj minden elhibázás után, a' mi, minthogy a' megrohanás bizonyos távolságból tétetett, többször egymás után megújult. Hány illy csuporhős vitézkedik a' komoly élet' pályáján is; 's nem nevettetik ki! Miért? komoly szint tud adni nevetséges vagdalkozásainak.

A' kellemes octoberi estvét Töplicz' földes uri parkja' megtekintésére használtam, a' berlini muzafival. Szép

tóban tükröződik a' kert' közepe. Egyes részlegeiről nem sokat mondhatok, az esti homály kellemes ködfátyol alá süríté előttünk az illy regényes tárgyakat. Azonban andalgásom sem volt szabadabb szemléletemnél. Kísérőm, ki néhány ejtésemből észrevette, hogy ámbár ugyan azon egyház' hive, véleményemben tőle tetemesen eltávozom, a' szó' való értelmében ab ovo, a' legrégibb atyák' titkaitól kezdve, mind a' legujabbakéig mindent híven elszámlált, engem megtérítendő. Hallgatásomat meggyőződésnek vette, mert mind inkább neki melegült. Pedig én az alatt az álom' leple alá vonuló természet' pompásan nemesített miveiben andalogtam. Messzebb, de a' keblünk' mélyén sejtett hit' czéljához közelebb szállonghattak az én eszméim, mint a' kegyes muzafinak tudja Isten, minő jelentésü hagyományai, 's üres hangzatu képei. Jó Isten, miért nem értik jobban gyermekeid az olvasást épen legélénkebb betükkel készült könyvedben! Min andalogtam, nehezen vette észre untatásig peroráló társam, mert mindig lelkesedettebb hangon folytatta a' setétben végre egészen hijában kiható praeceptorkodását, 's jövendölte ezeknek elhivését részemről, csak menjek nem sokára Berlinbe 's tartsam fel esmeretségét *)

Sajnálom, hogy nem jutott eszembe, megnézni *Seume'* sirját. De már késő estve vala, 's mi másnap reggel jókor elindulandók. Az estvének óráit jó kedvvel töltöttük, együtt a' vendéglő teremben. A' ferdővendégek' laistromát forgattam egy darabig kezeim között. April. 3-kától Septemb. 19-ig 2126 vala beírva. Köztök egy magyarhoni nevet sem találtam. Igaz, nékünk is van

---

*) Még mind eddig (1837) nem tellyesült jövendölése.

Töpliczünk, kettő is, de ezeket a' cseh töplicziek nem csak látásukról, de még nevökről sem látszanak esmerni. *Karlsbadban* is, mint ifj: gróf Nádasdy Leopold királyi tábla' bárójától Töpliczben létem előtt egy pár hónappal hallottam, rajta kívül csak öt magyar látogató urak valának. Töplicz' vendégei többnyire Poroszok 's Szászok, kik között majdnem minden nyáron megfordúl a' porosz király is, Ruppin gróf név alatt; igy beiratva olvastam legiora menő több vendégek' sorában a' többieknél nagyobb betükkel jelelve. Észrevehető már Töpliczen a' fogadósoknak, 's más nyilvános helyek', p. o. ferdők' birtokosinak válogatóbb választása czimereik körül. Már itt nincs annyi sas, ökör, bárány, medve, ló 's t. e' féle esmeretes kép az illy házak' kapui felett. Ritkább, sőt abstract tárgyakról is vétetnek a' házczimek' elnevezései. Ellenben ritkábban fejeztetik ki kép által a' czim. Igy találni egyet: „Zum englischen Gruß" Igy van ez már egész éjszaki Némethonban. Másutt, hol e' pontban megelégednek szerény természet-hisztoriai nevekkel, magok az emberek hajhásszák nagyobb szorgalommal a' czifra czimzetet.

Vígan tölt el estvénk a' nyájas fogadósi népnek közepette. Már itt találni *zongorát* (klavirt) *a' vendéglő teremben.* Nem sokára egy helybéliekből álló társaság is gyült körülöttünk, 's több dalokat énekelt, némellyeket az ott álló zongora' kíséretével. Innentől fogva vettem észre az éjszaki némethoni fogadókban ezen kellemes butort, nálunk, de még déli német földön is eddig nyilvános helyen nem láthatókat. Magánosoknál sem ritka e' tájon a' zongora, sőt a' mint mondják, minden vagyonos falusinál látható, *Leutmericz* 's *Saacz* német ajku kerületekben. Kellemes minden esetre a'

fogadóban illyes mit találni, főkép ha olly vidékről jő az utas, hol fogadók' bútorozása nem csak izlési; de még testi érzékek' kivánlatinak sem felelhet még mindeddig meg.

Megindultunk másnap Töpliczből, szándékunk szerint korán reggel. Sürü köd még setétebbé tette környékünket, 's nem láthatva kelle bucsuznunk Töplicz' szép vidékétől. Már túl haladtunk *Arbesau*, 's *Culm* helységeken, midőn fejérelni kezde előttünk az ut, mint valami bizonytalan irányban kerengő fejér vonal, egy nagy szürke fátyolon. Megtekinthettük az itt 1813-ban történt nevezetes ütközet' diadalmát hirdető kettős emléket, két obelisket, Ausztria', 's Prusszia' győző hadjai által állítottat. Csehország, 's talán egész Ausztria megmentetett *Vandamme*nek itt történt megveretése által. Az ausztriai obelisk a' másiknál sokkal magasb, mintegy 40 láb magasságu. Mellette egy kis hajlék invalidus őrrel. Négy oldalain ezt olvastam: — „Das österreich'she Heer, Einem seiner Führer. Auf dem Felde seines Ruhmes. — Dem Feinde furchtbar, den seinen theuer. — Dem Vaterlande und seinen Freunden zu früh entrissen. — Arbesau den 17-ten Sept. 1813." Ezeken felül pedig: „Geboren den 30-ten März 1775, (itt jön az arczkép) Graf H. Colloredo-Mansfeld, gestorben den 25-ten Jul. 1822. A' prussziai ámbár kissebb, minden ott vitézkedőket dicsér, illy szavakkal: „Die gefallenen Helden ehrt dankbar König und Vaterland. Sie ruh'n im Frieden." Az egész egy csinos góth tornyot képez, hat kissebb, két nagyobb tornyocskák által czifrázva, tetején kereszt, egy kis koronával: lapján alól F. W. (király' neve) betük, koszoru, 's 1813. Mind a' két emlék Egon Károly által öntetett Fürstenbergben.

A' táj érezhetőleg emelkedett, nem látva is. Azonban csak igen lassanként kezde visszahuzódni utunk' oldalairól a' sürü köd. Már feljutottunk a' *nollendorfi* magas sikra, az országnak e' tájon eső véghelyéhez, midőn a' felső légrétegek tisztultak, 's végetlen kiterjedésü ködleplöket itt ott megszaggatva, lebbentgették. Sajnáltam, hogy e' szerint csak részből szemlélhettem e' pontnak igéző 's roppant területü látkörét, mi azonban az egésznek regényes szinzetét némi tekintetben nevelte. Annyira feltisztult már a' légkör, hogy roppant láthatárunkat sejthetém. Széles tengerként hullámzott lábaink alatt a' foszlani kezdő köd. Itt ott félig meddig bukdosának benne az alacsonyabb hegyek' csuccsai, mint valami más világból arra tévedett óriások, vagy mint csupa képzeleti nagyságot szinlelő felyhői képek; körülöttök a' magas sikon már tisztán ragyoglott a' nap, 's élénkebbé tette oda lent mind az oszló köd' leplének habzó fejérségét, mind a' közötte, mintegy darabokban uszkálni látszó hegyek,' mosolygó kék felületét. Mire *Peterswaldet* elértük, a' legszebb őszi nap mosolygott reánk. E' helység itt utolsó a' cseh földön, 's épen a' határszélen fekszik, itt természet által jelelt vonalon, egy lévén a' vizválasztékkal. Innét szinte Pirnáig, majd nem hat mértföldnyire lefelé megy ismét az út. Messze terül szemeink előtt a' szász sikság, Lipcse, Halle, Wittenberg felé.

A' határi cs. kir. hivatalnál uti leveleink megnézeténck. Ez megtörténvén folytathattunk ismét utunkat 's vehettem Fejedelmünk' birodalmától, — életemben először — bucsut, két esztendőre. Peterswaldetől fogva már valóságos *külföldi* voltam, 's innentől fogva *cserélhetém* fel három uti társaimmal *honos* nevezete-

met. Meddig viselendem e' nevet? Nem vettem-e ez uttal örökre bucsut kedves Hazámtól? Minő szinben fog előttem feltünni a' külföld? Minő különbséggel a' Hazával egybehasonlítva? Mi befolyása lehet reám? Mennyire érendem el czélomat? Illy nevezetes érdekü tárgyak foglalák el lelkem' eszméinek láthelyét, midőn 1830-dik év' octoberének 21-kén a' szász földet megköszöntöttem.

III.

Szászhon.

Érkezés. — Berg-Gieszhübel. Első bényomások. A' két héttel előbb zendült lázzadás' nyomai.

Rögtön felváltá Peterswalde' utolsó épületein túl zöld-fejér szin a' narancs-feketét. Zajos örömmel köszöntötték-meg uti társaim, egyik a' hazát, másik a' szomszédot. Igen kies tájon, az ugy nevezett szász Schweiczon ált, haladott utunk egész délig, midőn egy gyönyörü völgyben az első szász városkát *Berg-Gieszhübelt*, egyszersmind ferdőhelyet értük. Hamar szemembe tünt az egészen, nagy városokba is beillő csinosság, 's szinte pompa, mellyet Szászországnak mindjárt első fogadójában tapasztaltam, olly tájon, minő nálunk is találtatik ugyan elég, de minő a' fényüzésnek életkellemesítő adományait még nem igen mutathatja, mintha talán elrutítás volna a' természettől regényes kellemekkel

diszesített tájaknak mivészet' szépségeivel gyarapítása. A' fogadóson, csinos leányán, 's egész háznépén eddig illy embereknél nem igen tapasztalt szilárdságot, szivességet, bár egyszersmind kevesebb bókolást vevék észre. Igaz, már a' Töpliczben látott vendéglők is mutatnak valamit illy tulajdonságból. Azt mondhatnám, egyszerre minden más Szászországban, mint a' szomszéd földön, csak egy pár mértföldnyi távolságban, ha már Töplicz', 's környéke' lakosai nem hasonlítnának inkább Szászokhoz, mint honfitársaikhoz, legalább külső 's előbb szembetünő életmódjokra nézve. Nem hágy a' természet soha két nevezetes szomszédot, áltmenet képező köznemü köz nélkül, tartozzék bár ez külsőképen kizárólag az egyikhez vagy másikhoz. Mind ezeknél fogva az első bényomás, mellyet elmém a' szász földön tapasztalt, igen kellemes vala. Igen sokat beszéltek uti társaim Páris' azon évi nevezetes juliusának Szászországba is eljutott zivataros kihatásáról. Nem csuda, ha én is e' szerint tartózkodva 's némi elfogultsággal léptem a' Szászok' földjére, 's különösen Drezda' környékére, hol még csak két héttel előbb a' háborgó nép pusztítón fejezte ki zenebonás indulatját. Mennyire elbámultam, midőn legmélyebb csendben találtam mindent. Nem sokára meggyőződém, hogy szász Schweicz' erdős hegyeit két héttel a' drezdai lázzadás után is biztosabban megjárhatni, mint a' mi 100 esztendőtől fogva sem külső sem belső ellenséget nem látott Bakonyunkat. A' mivelt népnek lázzadásai is arányzatilag szelídebbek. Csupán Drezdában, a' nyugtalanság' középletén lehete még némelly ingerültséget észrevenni az utszán mozgó sokaságon, de csak mint midőn valami tó a' belévetett buczkót vagy követ némelly ke-

ringő karimákkal jeleli. — Élénk kedvre derültünk, illy eszméletek' buzdítására Berg-Gieszhübel' fogadójában. Nagyobb praecisio, határozottság az egész rendelkezésben, utasokat illetőben, a' szükséges kellékekre (Erforderniſſe) nézve; többszöri kérdeztetés a' fogadós' részéről, de más felől kimaradása a' hosszu étekczédulának, mellyet nálunk az érkező idegen előtt nagy ügyes szójártatással, azonban úgy látszik gyakran csupa száj-exercitium végett elpereg a' pinczés; — bizonyosb ételrend; étel kevesebb, de csinosb asztali készület; — illy észvételeket (még sokszor alkalmazhatókat) tettem már első szász-földi ebédem' alkalmával. Csupán a' mienkétől különböző pénzláb 's pénzjegyek miatt vesződtem e' nap. Leginkább megzavarának a' két 's négy szász ezüst garasos darabok, mellyek illy felirást viselnek: „Zwölfe, sechse, auf einen Thaler.“ Füleimben különösen kezdett hangzani a' szász szóejtés, valamint az enyim is az övékében. Több illy bár magában épen nem lényeges különbséget vettem észre a' mi hasonló nemü intézvényeink', szokásainkhoz képest. Igen emlékeztetének arra: mi sok apró mellékvonalok által különböznek egymástól két egymáshoz egyéberánt igen hasonló arczképek; mi sok egyes jelenetekben eltávozhat egymástól két távolabb eső helyszinen egy hasonnemü; mennyi sajátságokkal bir minden ország, leirásokból meg nem tanulhatókkal.

Berg-Gieszhübelen túl nem sokára már egészen leereszkedtünk a' sikságra. Késére ugyan bennünket keletre, párhuzomosan, Elbe-hosszat, szinte Drezdáig egy kiesen zöldelő, gyümölcsösöket, kerteket, itt ott szőlőhegyeket is mutató hegysor, ága szász Schweitz' hegyeinek. De balra már messze terült előttünk a' sikság, 's csak

oldalaslag a' látkör' homályosabb ölében kékeltek Freibergnek, Chemnitznek hegyei, mellyek a' Szászok' számára Plutusz' adományát szolgáltatják.

Meglepő vala látnom az Elbén vitorlás hajókat, a' mit egy évvel későbben, Némethon' több folyamainak látása után, mindennapi jelenetnek tartottam. Pedig e' tájon nem olly széles az Elbe, mint Po'sony' Dunája. Széles Magyarhonban, tengerpartunkat kivéve vitorla csak szótárunkban, 's képes beszédünkben élő szó.

Számos csinos falukat értünk, és láttunk, csupa cserépsindely-fedelü házakkal. De kezdődnek már faházak is, nem csak hegyek között; mint Csehországban, 's Magyarhonban; sikságon szintugy, sőt városokban, kivált a' régibbekben hasonlóképen. Különben én a' szász falukat, kivált belső csinos voltokra nézve még ausztriai testvéreiknek is elejbéjek tenném. Csinos öltözetü nyájasan köszöntő emberekkel találkoztunk. Soprony 's Posony' környékétől, de ott is csak a' magyar 's tót ajakutól fogva, itt tapasztaltam először a' falusiaknak ez emberséget mutató szokását. Vagynak az életnek több jelenetei, mellyek magokban véve, egyes példányokban épen nem érdekesek, 's figyelmünket csupán többszöri ismétlésök' szemlélésénél, itt ott félbe szakasztásuk' után, 's amott ismétí megjelenésök' tekintetéből leginkább ellenzékek' tapasztalása után ingerlik. Mint népszokások, mindig a' népcharacternek valami vonását árulhatják-el a' szemes vizsgálónak. Illy nevezetes néparczi képvonal az esmeretlenek' idvezlése, hol az minden különbség nélkül, tehát mint népszokás gyakoroltatik. Ha mint tapasztalási psycholog utazhatnék, két rubrikát tartanék bizonyos vizsgálatok' tekintetéből minden táj' számára; egyikbe a' köszöntőket soroznám

be, másikba azokat, kiknek süvege illy módon nem igen sziveli a' fő' szellőzését. Feljegyezném azt is, kik köszönnek mindenütt legörömestebb, minő formula által, minő módon, mi mozdulattal, mi hangon; 's leginkább *kiknek*? csupán otthoniaknak-e, vagy vidékieknek is, 's azután egyedül előkelőknek, vagy szegényebbeknek is, részesülnek-e, gyalogoló vándorok, e' bizodalom-gerjesztő elfogadásban az idegen vidéken? Igy p. o. nevêzetes oldalról fognánk megesmerni a' Soprony vármegyei Horvátot, ki önként 's szivességgel egyedül egyházi férjfiunak köszön; a' felső vidéki Tótot, ki a' gyalogolóra rá sem néz, míg a' mellette kocsiban elrobogó előtt legmélyebb alázatossággal emelgeti kalapját; a' nemzeti Magyar falusit, 's a' Szászt, kik a' gyalogolót szinte úgy, mint a' kényesen kocsikázókat egyformán idvezlik; a' Magyar egy kicsinyt nyersebb hangon, a' Szász szokott szelídséggel.

Csupa kertnemű volt a' vidék, még azután is, midőn a' hegyekből már egészen kiértünk. Folyvást mosolygott a' kellemes őszi nap. Különös kies fekvése van *Pirnának*. Sajnálom, hogy itt meg nem állhatánk. Rajta felül Elbére néző hegycsucson épült *Sonnenstein* vár, most őrültek háza. Folyvást haladtunk *Drezda* felé, mind inkább kivervén fejünkből az aggódást, mellyel Szászhonba lépésünket megelőző egypár naptól fogva eltelve valánk, az ország' zendülési állapotja miatt. Nagyobb vala itt is messziről, mint közelről tekintve a' rosz, — legalább mi reánk nézve. Leáldozott a' nap, midőn a' fővárosba beértünk.

Drezda. Tiszta nyelvü bérkocsis. Zendülés' nyomai. Improvizált őrök. Díszépületek. Zöld kabinet; A' szépnem' szava' véghangjai. Német tanulók' nyelve.

Meglepő, hogy ámbár még alig telt el a' zürzavarok után két hét, szigorubb nem leve a' kapusok' magaviselete. Sőt mondják, épen azolta szelídült. Semmi más kérdést nem hallottunk, mint azt, hogy van-e vámolni való jószágunk (itt már *accisbar*, nem mauthbar.) Puszta vallásunkra, hogy nincs, tüstént beereszteténk.

Az úgy nevezett Németházhoz száltam, társaságban a' berlini tanulóval. Egy napot vala szándékom mulatni, de még is igen örömest kaptam mindjárt beszálásom után, egy új bérkocsis' ajánlásán, ki az ide hozótól hamar megtudta, hogy Lipcsébe szándékozom. Hamar megegyeztem, bámulván a' mérsékelt viteldíj' kivánását. Még meglepőbb vala a' *bérkocsis' tiszta német nyelve*, illendő magatartása minden fösvénykedése mellett a' bókolatban. Ebben megvalósulva láttam, hogy Szászhonban a' miveltség ollyanokra is kiterjed, kik másutt csak akkor udvariások, ha hasznokat reménylik. A' kivánt viteldij' olcsósága pedig el kezde hitetni, hogy Szászország adás- vevésének kikiáltott drágasága épen nem olly tetemes; sőt úgy vettem észre, követelésében illendőbb a' drezdai bérkocsis, mint egy po'sonyi vagy pesti landkutscher.

Körültekintém az uj kört. Első éjet töltendő valék külföldön. Első tárgy, melly szémeimbe ablakomon ált ütközött, nem vala kellemes. Által ellenben látám a' rendőrségi hivatal' épületének kormos puszta

falait, áldozatját a' zendülésnek. Ezen töltötte ki boszuját a' felriadott pórság. Minden, a' mi benne találtatott, főképen a' hivatal' irományai, lángok' prédájává lett. Csudálkoztam, hogy se jobbra, se balra messzebb nem terjedett a' pusztulás, ámbár szorosan egybefüggött az épület minden szomszédival. Mondják, legnagyobb serénységgel védelmeztetett a' többi ház, mihelyest beléjek akartak kapni a' lángok, ámbár a' megemésztetten senki se segített. Nem történt azonkívül semmi rablás, 's magok a' jobb gondolkozásu polgárok nem sokára helyre állították a' csendet, midőn pedig arra elégtelen volt a' katonaság.

Kimentünk megtekintni a' várost. Általjában a' szebbek közé számítható, ámbár egy királyi székesnek még mind nem elég pompás. Sikságon fekszik, általellenben a' fellyebb említett 's még rajta túl 4—6 mértföldnyire *Meissenig* nyuló hegységgel, ettől csupán Elbe által lévén elválasztva. Szerkezete elég szabályozott, utszái egyenesek, szélesek, van két nagy téres piacza. Az egészen látni hogy nem felette régi város. Belsején a' szoros értelmü Drezdán kivül éjszaki oldalán épült *Friedrichstadt*. Elbén túl az *Ujváros'* bástyái széthordatnak, bétemetett várárkain csinos kertek zöldelnek.

Népsége különös élénkséggel mozgott utszáin. Észrevehetőleg mutatkozott rajta bizonyos ingerültség' külszine, *maradéka a' zendülési állapotnak.* Több helyeken szembetünő csoportozást láttam. Minden zürzavarnak van kihatása még a' helyreállott béke' körében is. Minden eltünés hagy maga után nyomdokot, léte' gyökerének sarjadékát, csak lassanként kitörülhetőt. Nem lehetett egyéberánt látszatólag semmi új kitöréstől tar-

tani. Fegyveres polgárok, az ugy nevezett *Commu-nál-gardák*, községi őrök jártak fel 's alá, biztosítva a' még lassudan ingadozó nyugalmat. Szokatlan jelenet reám nézve látni a' polgári öltözetü, 's még is hadi életnemet mutató férjfiakat. Soknak még lőszer-táskája is hibázott. Még eddig hálá Isten, tanuja illy jeleneteknek nem voltam. Szokott öltözetü fegyveres hadi sereget sem láttam még eddig sehol, ha csak Soprony város' jámbor közsorsu polgárait, az ugy nevezett ökröseket (Ochsenbürger) ki nem veszem, kik minden esztendőben Úrnapján a' város' rendőrjeinek szokott őrhelyeit foglalják el, midőn ezek a' város' piaczán az inneplés miatt egy csapatban tisztelkednek. 'S ezeket is némileg uniformázottaknak lehet tekinteni, minekutána magyaros öltözetök mind ugyan azon szinü, egy szabásu, valamint három sarku kalapjok is.

Mivészeti tekintetben nem a' királyi lak legjelesebb épülete Drezdának, hanem a' *catholicus* azután az evangelicus *Kereszt-templom* 's az *Elbe'hidja*. Nem annyira annak, mint a' másodiknak diszes volta szembetünő, ha catholicus országokból jövünk Drezdába; ha kivált eddig protestans szertartásu keresztény isteni tiszteletet csak együgyü, legalább mivészi érdekkel nem biró, épületekben tapasztaltunk tartatni. Magának Drezdának minden esetre diszére válik mindkettő, 's különösen kis számu catholicus keresztény nyája méltán büszkélkedhet e' pompás istenházzal, fekvésre is kedvezőn ellátottal, midőn épen az Elbehid mellett egy szép téres piaczot foglal el, 's azért körös-körül messze, szabadon kitünik. Bájolva mutatkozott előttem mind ez az esti homály között. A' hidat másodiknak tartom, eddig általam látott nevezetes társai' sorában. Valami-

vel hosszabb mint a' prágai: de ugy látszik, nem olly izmos alkatásu. Boltivei sudarasabbak. Kiegészítetett azon csorbájából, mellyet 1813-ban egy részének levegőbe repítése által szenvedett. Hamar a' prágai után szemlélve, egy kevéssé puszta, nincs rajta semmi szobor, közepén egy kereszten kívül semmi ékesség. Mindjárt a' tulsó parton fekszik az Ujváros.

Illy szemlét tartottam Drezdába érkezésünk' estvéjén. Hív kísérőm vala mindenfelé a' berlini tanuló, itt már tőlem megválandó, 's egyenesen Berlinbe holnap visszamenendő. Jámbor, kegyes, és jó eszü ifju. Kár hogy elragadtatott *Hengstenberg* 's *Tholuk*' felekezetének rajos eszméitől. Mind végig gyötrött mestereinek mysticus tanjaival. Uj nézetüek' párthivei minden buzgóság 's szokatlan élénkség mellett társalkodásban mindig felette szegletesek, 's unalmasok, főkép az ollyanok előtt, kik nem bókolnak ugyan minden véleménynek, melly valószinü és tetszetős, de a' mellett ellenmondást sem harsogtatnak minden állítmány' számára. Én különösen, ki már lényem' eredeti rendszerezeténél fogva soha azon felekezet felé, mellyet Hengstenberg maga körül öszvekürtölt, hajolni nem fogok, 's még is az érzéktuli kémleleteknek az enyimektől eltávozó rendszere' 's formájára nézve igen türelmes vagyok, annál kellemetlenebbül hallom az olly beszédeket, mellyeknek árja meggyőződésem felé tolatik, a' nélkül hogy felszólítatnám: kivánom-e felém irányoztatni vagy nem.

Másnap első gondom vala látnom Drezda' belső nevézetességeit. Dél előtt a' *képcsarnokot* szemléltem meg, Délután a' hires *zöld kabinetot.* Mind a' kettő első rangu gyüjtemény a' maga nemében. Amazról nem sokat mondhatok. Megvallom, nem szemléltem illendő figye-

lemmel. Helyre hoztam némileg a' másodiknál mulasztásomat. A' zöld kabinet, a' mint olvasóim' nagy része előtt tudva lészen, kincs- és antik-muzeum, többnyire való becsü ritkaságokból álló gyüjtemény. A' királyi palotának egyik részét foglalja el. Nevét nyolcz szobái' egyikének szinétől veszi. Megmutattatik akárkinek egy aranyért. Mehetnek azonban be egyszerre hatan, 's a' belépti dij a' hat látogató' részéről is öszvesen az marad. Több ellenben hatnál egyszerre bé nem ereszthetik, 's a' látogató hatnak is mindig együtt kell maradni, minden tárgyat együtt szemlélni. Többször megtörténik, hogy nagyobb számu társaság' látogatása után ez 's amaz hibázott, azolta e' szigorubb rendszabások. Mind e' mellett a' felügyelőkre nem panaszolkodhatni.

A' gyüjtemény valóban egyike Europa' legjelesebbjeinek a' maga nemében. Sok tekintetü érdekes létére nézve csak azt jegyzem meg, minő nevezetes bizonyságul szolgál több tárgyaira nézve azon tulzó fényüzésnek, mellyet II. August lengyel király, 's szász választó fejedelem gyakorlott. Különös lehetett az akkori idők' szelleme, midőn, hogy egy borostyánkő-szekrényt megnyerhessen, egész dragonyos ezredet oda ajándékoza érte e' gyüjtemény' akkori birtokosa. Általjában több illy tárgyak is foglaltatnak itten, mellyeknek becse nagy részből szenvedélyen alapul. Mind a' mellett nem találom tulzottnak, ha az egész 22 millio ezüst tallérra becsültetik.

Birom a' zöld kabinet' leirását e' könyvecskében: „Das grüne Gewölb. Dresden 1829." Kár, hogy nem az ebben találtató rendszer szerint történik a' megmutatás. Sokkal nagyobb segedelemül szolgálhatna. Tanácslom minden ifju olvasómnak: ne tekintsen meg

nyomtatott leirás' kalauzolása nélkül; ha csak megszerezheti, semmi nevezetes gyüjteményt; különben hijába tette látogatását, 's más mint minden mutató táblákon meglelhető, de esmértetéssel nem szolgálható általános utmutatással nem foghat reá vissza emlékezni. A' többek között ezeket vélem nevezetesebb tárgyaknak a' zöld kabinetban. Egy elefánt, hátán vivó torony, melly megfordítva téntatartó; egy bagolyfejü varázsló, több golyók, mellyek' belsejében sok apró esztergályzat. Az ugy nevezett Camin szobában egy florenczi asztal csupa fél drága kövekből, 21 ezer tallérra becsülve. Ebben a' fen említett borostyánkő-szekrény. Az anspachi dragonyos ezred adatott érte a' Poroszok' fejedelmének. — Egy pompás kandalló (kamin), mellyről az egész terem neveztetik; Pál császár' számára készült. Legtöbb kincs van a' pretiosák' szobájában, illyen a' hires kristálygolyó, mellynél azonban mostan a' cseh üveg gyakran tetszetősb. Továbbá: edények, egy nagy, rendkívül szép kastélyt képző toilette, füst-topázból. Egy ökör igen antik fejjel; ugy nevezett nürnbergi tojások, az első zsebórák. A' lantoló Orpheusnak kezébe itt hegedü adatott. Érdekesb kifejezésü mindjárt mellette a' korcsolyázó hollandi paraszt. Merész haladása által szelek' szárnyára látszatik kelni. A' nagy mogol, királyi székén környékezve egész udvarától. Előttem egy nappal egy angol látogató azt mondotta: felette közelítőn érinti hasonlósága' originálját, az öltözeteken kívül, mellyek azolta változtak. Tehát a' komoly napkeleten is fuval a' divatszesz' szele. Azt is hozzá tehette volna az angol, 's tulajdon nemzete' dicsőségére, mennyire alája simult azolta egy kis kereskedő társaságnak a' *nagy mogol!* Megjegyezhető még: Augustus császár fejér onyxból.

Az Anteussal vivó Herkules egyiptomi jaspisból, egy hasonló anyagu medencze felett. Itt tehát drágább e' csudás erejüek' basisa, mint Bécsben a' császári vár' udvarán. — Carneol gyürü, mellyet Luther hordozott; János György fejedelemtől kapta. Számtalan más drága becsüt untató volna itt felszámlálnom. A' gyémántok szinte vakítják a' szemet. Köztök egy *hetediknek* tartatik minden esmeretes társai között e' földön. Igen természetesen éled bennünk ennyi kincs' szemlélésekor e' kérdés: mi végre van itt mind ez öszvehalmozva? Mint minden földi vagyon, valóban csak holt jószág ez is, ha haszonvétel által nem öntetik belé élet. Nem győződhetünk meg valóban világosabban a' földi javak' hiuságáról, mint midőn azoknak nevezetes mennyiségét egy halomban látjuk. Legfellyebb a' szerencse' kedvezésén csudálkozunk, melly egy halandót olly bőven ellátott avval, miután annyi myriadesź halandó hijában eped. Érdéktelen sietünk odább, mulékony meglepetésünk' elszárnyalásával; — ha nem látjuk rajta nemesítő emberi szorgalom' nyomát, ha nincs reá fuvalva az isteni lehellet' földi szikrája, a' mivészet.

Vidámon töltöttem el a' második estvét is Drezdában, 's egyszersmind a' szász földön. Érdeklésem elég figyelemmel szállongott a' vendéglőben szép számmal egybegyült társaság' több individumain. Itt volt először alkalmam tapasztalni, hogy ugyan azon nyelv is látszható, legalább külszinére nézve másnak, mihelyest más kimondással hangzik, mihelyest accentje, zamatja, — az eddig esmerttől különböző. Itt vettem először észre a' szász *szóejtés' sajátságát*, énekhanghoz közelítő kimondását, szózatjának a' mondat' végén nem *leeresztését*, *hanem felemelését.* Főkép a' nőnemüeknél tapasz-

taltam illy sajátságot, annyira, hogy több jelenlévők' beszédét alig érteném. Ellenben ugyan itten tapasztaltam először, hogy a' Magyart, ha jól tud is németül, magyarnak, legalább nem németnek Némethonban hamar megesmerik. Eine Halbe (icze) szavaimat már nem értették fogadósék. —

Folyvást mosolygott a' kellemes őszi időjárás, midőn October 23-kán négy lipcsei tanulónak, 's egy földinek társaságában Drezdától bucsuztam. Mindnyájan jó kedvü szelíd ifjak, amazok Pirna, Chemnicz városiak, 's most szünnapjaik' fogytával az egyetemre visszasietők. Beszédjeiket, ha egymás közt szóltak, nem csak a' német nyelvben járatlan földi, hanem én sem igen értettük. Némethonban a' *tanulóknak* szintugy van egymás között *különös nyelvök*, valamint a' hajósoknak, a' tolvajoknak, egyes felekezeteknek, 's általjában minden különös életmóduaknak. Némethonban egy ugyan a' nyelv egész nemzet' számára, de azért ott sincs hatalmas népkapocs egyes varietás nélkül. Mindenütt kihat az életmód a' lélekre, tehát nyelvre is, ennek fő tolmácsára, nagyobb, vagy kissebb mértékben, csak azon különbséggel, hogy egy nyelvben biró honban ennek variatioiból sarjadzik az egyes életnemüek' nyelve, 's a' lényegesben el nem távozik; másutt, p. o. nálunk *kívülről* hozatik az egésznek illy megkülönböztető egysége, idegen elemből, az egészet zavaró, zagyváló, rontó befolyást szerzőn. Maradott azonban számomra is beszédi közlekedés a' tanulókkal. A' nemzetnek tapasztalatlanabb, 's hazáján túl még nem hatott fiaira is visszahat azon bizonyos universalitás, melly e' nevezetes népet annyira megkülönbözteti, 's világpolgárságra olly alkalmatossá tevé. Hogy kiváncsiak voltak tudni

tőlem valamit olly országról, mellyről könyvekben még eddig olly keveset olvashatnak, természetesnek találtam. De meglepettem azon könnyüség által, mellyel képesek voltak általánosb tárgyakról beszélni, 's a' mindennapi élet' körén túl ható viszonokról itélni. Gyenge koruk csak azon rajos szinzetről vala megesmérhető, melly minden élénkebb ifju' szemeibe bele van szőve, melly minden keserü csalódás' ellenére a' késő jövendőből visszatekintve is olly kellemes ragyogásban mutatja földi létünk' hajnalát; 's melly különösen a' tanuló ifjuságnál leginkább feltaláltatik, mint ki életmódjánál fogva legközelebb áll azon forráshoz, hol az emberiség' édes álmait keletkeztető ideálok élesztetnek. — A' pirnai ifju, egy törvénytanuló, Napoleonnak, 's a' Francziáknak nagy tisztelője, e' nemzet' szineit viselé mejjén. Miért nem ön nemzetéét? kérdém. Erre nem felelt. Hogy mindig annyira vágyunk az után, a' mi olly távol esik megnyerhetésünktől! Ám szeresse idegenben is az erényt, de ne olly pártszellemileg, hogy azért kedveltje' ellenkezőjéről a' jót levonja. Ezen ifju nem nagy hadi vezérnek állította Wellingtont.

Meissen. — Meisseni tájszóllás. Híd. Dóm. Porcellángyár.

Déltájban értük *Meissent,* az egykori hasonnevü markgrófságnak, a' német nyelv' mostan uralkodó dialektje' honjának fő városát. Kicsiny az egész, alig van egy két valamire való utszája, nagyobb részént hegyen épült rendetlen ház-csoportból áll; alig fér el a' hegység 's az alatta folydogáló Elbe között, mellynek itten ámbár rövid távolságra, mind a' két partja hegyes. De sokat jelentő névre tett szert a' szellemi világban e' kis Meissen. A' *Meisseni tájszóllás'* beszélői által villant

meg először a' tudományok' isteni szikrája Némethonban, onnét keletkezett a' Németeknek most olly magas fokra emelkedett culturája; Meisseniek voltak az első nevezetes német irók, e' néhány férjfiu erősb hatalmat alapított nemzete' számára, mintsem az volt, mellyet a' hajdani Róma hét századon keresztül öszves nemzeti erővel, sok millio emberek' vérének ontásával, minden akkori civilizált népek' létének, 's boldogságának letaposásával szerzett magának. Merem mondani: a' Németek' hatalma, melly mivelt voltokban 's nyelvök' mostani széles kiterjedésében alapul, felsőbb természetü, 's mélyebb gyökereket, több századok' élte' fáját termesztőket vert, mintsem az Angoloknak annyira bámult uralkodása a' földgömb' vizborította felületén. Meissent a' késő maradék többször 's mélyebb tisztelettel fogja említni, mint Amsterdámot, Velenczét, mint a' romjaiban is roppant Balbeket, Palmyrát, Memphist. Meissen Athenével egy sorba illik, azon különbséggel, hogy midőn ő elejétől fogva mindig csekély városka, csekély kis föld volt, soha terjedelmes földi hatalommal nem birt, még is képes volt Europa' continensén a' mostan annyi felé sugárzó magas emelkedésü képzés' világát kiárasztani, iróinak szent ihletésével nem sokára egész Némethon' választott fiainak kebleiben rokon tüzet éleszteni, azoknak tájszólását a' jelenkor' minden Németjeinek, sőt sok más népeknél is a' mivelteknek nyelvévé tenni. Meissen nagyobb hatalom' csiráját tudta teremteni, mint sok nagy nemzeteknek öszves ereje, kik törvényekkel, a' polgári szövetkezés' legerősb lánczolatával se tudják némelly fiaikat reá venni, a' Haza' nyelvének felvételére.

A' jelenkorra nézve is bir Meissen városka három nevezetességet, szép *hidat* az Elbén, roppant régi *templomot*, 's egy hires *porcellángyárt*. Az elsőn álthoza Drezdától fogva a' jobb Elbeparton haladó utunk, zárva találtuk ezt a' déli nyugalom' szünete miatt; megnéztük, 's figyelmesen megvizsgáltuk a' tisztes dómot. Magas ennek, mint prágai társának fekvése; vizre néz le ő is, mint Prága' Hradschinének szent disze, a' lassu Muldára, itten a' szőke Elbével vegyültre, 's együtt annak neve alatt folydogálóra; még regényesb, csak nagyobb népséget, de nem természet' szépségeit hijányzó tájra. E' három nevezetesség, főképen a' dóm, bizonyítják, hogy Meissen egykor székesváros volt, vagy hogy akkor kis városok is tudtak Isten' neve' dicsőitésére, roppant épületeket alkotni. A' mostani kor' szülöttje illy nagy, 's pompás templomokat apró városkákban csak mint ide tévedetteket ugy tekint. I. Henrich a' madarász által kezdett építetni 933-ban, tehát épen ugyan azon esztendő' küszöbén, mellynek folytában népét a' mi vadvitéz elődjeinknek egy hadától Merseburgnál megmentette ezen fejedelem. Egészen elkészült Henrich' fiának Ottonak idejében 948-ban. Minden ékessége külsején vagyon; belőlről régen megfosztatott különbféle diszétől, melly amazról következtetve bizonyosan csekély nem lehetett, kivált ha meggondoljuk, hogy építménye olly kornak, melly tetszetős külsőnek hasonló belsővel kivánt megfelelni, sőt a' szükség' esetében, 's épen istenházait kivéve mindig inkább a' másodiknak áldozta fel az elsőt. A' harmincz éves háboruban üritetett igy ki. A' Francziák is kórház gyanánt használták. Belől két végén két nagy kápolna, több más aprókkal, mellyekben most különbféle szerek tartatnak.

Egy kívülről félig különvált, de még is az egésszel öszvefüggő részét választotta egykor Saxonia' választófejedelmi háza végső nyugalma' helyéül. Alkottatott Friedrich a' küzdő által, ki 1428-ban holt meg, 's első lakosa leve. Catafalkja belől a' padlón felül emelkedik, mint Prágában IV-d. Károly császáré, 's podiebrádé. Rajta kívül még megjegyeztem szakállos Györgynek, † 1540, a' Reformatio' heves ellenségének, szelíd Friedrichnek; a' mostani Szász uralkodók' két fő ágát, az ernestit 's albertit alkotó két herczegek' attyának, azután ugyan ezeknek, gyermekkori regényes elragadtatásokról nevezeteseknek, 's II-d. János Györgynek, † 1662, sirjait. Ez utolsó ujította meg a' sirboltot. A' régibb Szász uralkodók *Alten-Zell* vagy is Kloster-Zellben temetkeztek; *Péterhegyen*, Halle mellett a' legrégibbek. Ez utolsó már régen omladék, ép alakja' rajzát ugyan Meissen' domjában az oltárkép felett láttam. *) A' templom' belsejében is látszanak még több sirboltot jelelő táblák. Több püspökök, 's más egyháziak temetkeztek ide. Láttam nyomát ama villámnak, melly épen másnap sujtott-be azon tedeum után, melly a' templomban Mühlberg' véres napja' dicsőítésére tartatott. A' nagy oltárkép *Kranach Lukácstól*, Szászhon' több oltárainak e' genialis diszesítőjétől. E' mivésznek még ezután többször látott rokon miveit itt szemléltem először. Két sajátsága igen jegyékeli e' festészt: hogy mind idealis, mind történeti alakjai' számára egykoruinak arczképeit kölcsönözi; 's hogy a' lehetőségig korában divatozott viseletbe öltözteti festvényei' személyeit. Mindenik sajátság gyakran igen kellemetlen benyomást tesz olly nézőkre, kik az Archaeologiá-

*) Magát Péterhegyet 1831-dik' nyarán.

ban jártasabbak; ollykor elevenen emlékeztetőleg eltaláltatja ábrázolatai' characterét, még inkább a' mivész' érzelmét mive' typusza eránt az első; mindent nyakasan egy kor' szinzetébe burkolni, egy nemzet' vagy divat' öltözködése alatt festeni, kedvetlen szurdalása a' jó izlésnek. Tudjuk, minő nevetségesek már most előttünk XIV-d. Lajos' korának, theatrumon figurázó görög's római hősei allonge parókáikkal, puderos hajaikkal, koczperdjeikkel, chapeau bas- 's czipőikkel. Illy behatást szülne, ha a' szónok minden nemü 's czélu gyülekezetekben, minden koru 's miveltségü hallgatók előtt a' szónoklat' sokféle nemeinek egy bizonyos szinébe alakított beszédet tartana mindenkor, vagy ha mindenütt a' válogatott 's csak némellyektől érthető felsőbb szavalás' manierjában, vagy megfordítva, ha a' miveltebbek' válogatottabb társaságában is piaczi szóejtéssel rontogatná a' nyelvet; ha oskolai hangon szólítaná meg lelkész az épületes, élénk, meleg érzelem-lehelte, de a' mellett komoly, innepélyes, emelkedett szellemü beszéd' hallgathatása' reményében öszvegyült hiveit. Illy benyomást tenne, ha a' szinész mindig tréfa' hangján vagy megfordítva vinné minden szerepeit. Még szellemi élet' leggyönyörübb virágának, a' poesisnek szinei se rá illők, lelkünk' minden más productumaira, ámbár másképen ékesíthetőkre. Általjában szerette a' közép, 's a' legujabb kor is a' multnak elhunyt képeit egészen jelenlétébe álthelyhezni, 's uralkodó nézeti irányába simítni, mindent csak az ettől adott látpontokból szemlélvén. Azért is nem tudott sokáig setét környékéből kitekinteni. Még a' mivészek is osztoztak azon időkben illy természet elleni izlésben, midőn pedig ők mindenkor legkevesebbé kéntelenek elragadtatni a' kor-

irányának ragadó özöne által. Kranach Lukácsnak illy nemü festvényét illy eszmélet' éledezése közben szemléltem a' meisseni dom' oltára' közepén. Krisztus' felfeszítését ábrázolja, de ugy, hogy a' keresztfát környékző személyek mind a' mivész' egykoruinak képeik. Előjön Luthernek, Melanchtonnak, az akkor élt Szász választófejedelemnek, Ecknek, kivel Luther Lipcsében híres vítatását tartotta, 's több másoknak képe. Mellyik rész' barátja volt Kranach, könnyen eltalálható onnét, hogy Eck a' Sadducaeust képezi, Bora Katalin a' siránkozó anyát, Luther és Melanchton a' kinszenvedőnek egyéb jámbor rokonait. Merseburgban ugyan oltárképen, de régebben késziiltön ezeket festi kinzóknak 's egyéb hamis érzelmüeknek; akkor tehát még nem volt barátja Luthernek Kranach. Még ugyan az oltáron találtatik: Ábrahám Moriah' hegyén, egészen más helyzetben, mint a' zöld kabinetben lévő hasonló tárgyu festményen; a' keresztnek nagy Constantin által tett feltalálása; Maxentiusnak, Constantin' vágytársának halála, 's kigyó a' pusztában. Végre egyházfi kísérőnk az egésznek rajzával kinálkozott. Örömest elfogadók egy egy példányát mindenikünk, nem helytelenítvén a' borra valóhoz jutásnak e' finom 's ártatlan módját, neheztelés' gerjesztése nélkül eszközölhetőt. Szívesen is nyithatja illyenkor erszényét az idegen, midőn így ő is vihet el magával valamit, melly, minthogy látogatása' tárgyát ábrázolja, már most reá nézve mint esmerős' képe érdekesebb lészen, 's kettőzött beccsel fog birni.

Míg mi a' nagyváradi földivel illy éldeletben részesültünk, azalatt oda lent elkölték ebédjeket többi utitársaink, 's már indulóban voltak, reánk türhetetlen

várakozók. „A' többség végez" sohajtánk, látván hogy ebédre már ma nem számolhatunk, nyugtosan felülvén a' már előre járt kocsira. Éhségünk' üzésére dugtunk magunkhoz sajtot az elmulasztott ebéd' pótlására, de ez olly kevéssé vala ajánlatos már külsejére nézve, hogy egy-két harapás után rendeltetését változtatni valánk kéntelenek; nem nálunk, hanem Elbe' hullámaiban lelé nyugalmát.

Oshacz. Luppa. Wurzen. Wurzeni hid. Szász köszöntések.

Több csinos falut értünk Elbe-hosszat, a' Meissen' környékével vetélkedő szép völgyön. Általmentünk *Zehrenon*, *Klappendorfon*. Az elsőben jó meisseni borral pótoltuk az ebéd' hiányát. Fakó, de édeses, enyhítő vala Bachusnak e' nedve, 's meglepetve tapasztaltam, hogy még a' magas fekvésü Csehország' éjszaki korlátihoz, az Érczbérczekhez éjszakra is érlel szőlőt Europa' napja. Hogy itt már a' fogadósok' kérdése szerint, 's fukarság' gyanuja nélkül üveg-negyed szám is iható a' bor, azt származtassuk bár e' nemes termék' ritkább voltából, emeltebb árából, vagy az ivók' nagyobb mérték-letességéből, egy üveg-negyed' illy nemü tartalma Szász földön mindig enyhítőbbnek mondható a' szomjuhozó utasok' számára, mint bizonyos tájakon az icze szám mért, többnyire kénköves nehézkes izü vendégfogadói bor.

Még több helyen állapodtunk. A' német kocsis minden második mértföldnél nyugtatja lovát, igaz, többnyire rövid időre. Lova' hajtásával is kifejezi characterét e' nemzet: halkal, de bizonyos rendhez hiven, 's állhatatosan. Utitársaink is követték a' lovak' napi rend-

jét; minden állapodáskor kávézva, theázva, vagy serezve. Különösnek látszott előttünk Magyarok előtt, látni annyiszor 's olly kiváncsin kávézó múzafiakat.

Több csinos helységen kívül szemembe tünt *Siebeneichen*, Milticz báró' kastélyával.

Klappendorfon túl eddig éjszakra, 's Elbével szinte Theresienstadtól fogva egyenközben futó utunk egyszerre megfordult, napnyugottnak. Elhagytuk Elbét, vele a' hegységet, a' szép tájt. Kiértünk a' lipcsei terjedelmes sikságra. *Oschacz* városkánál már beestvéledék, de éji nyugalmunk' helye még ezen túl két, Drezdához nyolcz mértföldnyire *Luppán* vala. Nem igen messzeltük e' közt, észrevehetőleg kissebb a' Szászok' 's Poroszok' mértföldje a' mieinknél; az ut jó volt, beszélgetésünk élénk.

Ködös idő köszöntött reánk másnap. Csak midőn 10 óra tájban *Wurzent* értük, leve világosabb. A' Mulda folyik itt, egy sebes folyam, Freiberg felől erre siető, Desszaunál Elbével eggyesülő. Nagyobbik ágán ekkor egy erős kőhid készült 149 ezer ezüst tallér költséggel, három nagy bolthajtásra. Hossza 210 rőföt teend. Ezen kívül még két kissebb hid fog épülni a' folyam' ágaira. Előttök 's utánok 12 rőf magasságu töltés biztosítja az utat a' rohanó Mulda' árjai ellen. A' viz olly ragadós, 's mintegy olly széles, mint a' Vág Trencsinnél. Régi terv' sikerítése vala ez építés, mert már halogatás' példájául használtatott közbeszédben. *)

Ámbár vasárnap volt, az utkészítők szorgalmatosan dolgoztak. Erre nem igen nagy szigorusággal tartatik meg az Urnak napja. Többféle kézi munkák megengedtetnek, a' mint több izben tapasztaltam, itt 's a'

*) Végre 1836-d. esztendőben egészen elkészült.

szomszéd Prussziában. Csinos öltözetü szelíd képü falusiakkal találkoztunk. Mindnyája nyájasan köszönt, mind férjfi mind asszony. A' folyam körül, az áltjárás ugy is bajos lévén, kiszáltunk, jó darabig gyalogolván. Beszédbe ereszkedtünk több szemközt jövőkkel. Legnagyobb készséggel felelének, sőt, a' mint több izben tapasztaltam, soknak kivánsága előztetett meg az által, hogy beszédbe ereszkedtek vélek idegenek. Közlékeny 's beszédes a' földnépe e' tájon, ugy is minden europai sorsosainak legmiveltebbike. Miveltséggel mindig nevekedik a' tudni vágyás is. Szembetünő a' hajadón leányok' nyirt feje. Ezt így csak Vogtlandban, Reuss, 's Schwarczburg fejedelemségekben találtam, másutt sehol sem. Nyirt fej asszonyoknál egyébként csak divat' utánzása, vagy — fékház bélyege.

A' köszönés egyéberánt itt sem uralkodik általánosan. Ritkul azon arányzatban, melly szerint Drezdához, vagy Lipcséhez közelítünk. Az emberségnek e' tetszetős czíméről beszélgettem egyik utitársammal, a' chemniczivel. Mondotta, hogy ez országban a' jó nap kivánáson kívül leginkább e' formulák szokottak: „Gott grüß Euch 'nander," vagy „minander" az az mit einander. Pomeraniában, 's több más tájakon: „Gott grüß Euch." Szászországnak csupán vendus lakosai Lausiczban gyakorolják kevesebbé e' szép szokást, sőt idegen előtt kivált német ellen nyersebbek is. Tehát mindenütt titkos gyülölség' tárgya legyen-e a' honosult idegen ajak?

Már erre nem lehet hallani: „was schaffens" hanem: „was wünschen Sie." Sokkal ritkább az „Euer Gnaden" czím is, ámbár a' szolgálás szint olly kész, sőt pontosabb a' fogadókban, 's más vendéglőknél. A' névről igen gyakran nem lehet származtatni következetet a'

nevezendő' számára. A' Nagyságod czim' vesztegetői sokszor a' pontosságban annál fösvényebbek. Rössel helyett inkább Pferd nevet hallani. Ugyan említett utitársamtól tudtam meg, hogy Lausicz, Pomerania, 's más egykor tót ajaku német tartományok' lakosai még éltetik az elenyészett, kitolatott, vagy elnyomott régi nyelv' némelly romjait. Igy pitsch, inni; poh, Isten; poh mele (a' tót poh mali), lassan. A' faluk' nevei még ott is, honnét a' magas német nyelv, a most olly hatalommal uralkodó kiáradott, többnyire tót nevüek, iczre végződők. Nincs semmi új, mellyben ne lenne valami régi; minden új falba lehet illeszteni töredéket a' régiből; magok a' réginek nem csak jobbítás' czéljából, hanem ellenséges indulatból lerontói mindig vesznek tudtok 's szándékjok ellen is valamit a' lerontottból. Fenmarad a' függés minden egymást felváltó jelenet, esemény, miv között. Különös valóban, hogy egész Szász földnek legélénkebb városa Lipcse, Leipczig is tót eredetü névvel bir; szinte 1512-ig viselte a' tót Lipszk nevet. Ne csudáljuk azért, ha a' mi igazán magyar Debreczenünk, Miskolczunk 's talán Budánk is hasonló emlékezésre birják a' nyelvészeket, kivált a' tót szellemtől érintetteket. Ugy is mit nyerhetnek, ha még annyira bebizonyítják is a' tót nyelvnek, egykori még nagyobb kiterjedettségét, nemzetiségünk' némelly ellenségei? Csak a' jelenlét legyen a' mienk. „Und das lebende hat Recht“ mondja Schiller.

Utolsó állapodásunk Lipcse előtt *Borsdorf* vala. Hasonló melléknevü almafajt juttatott eszembe. De nem sokára a' borsdorfi almánál sokkal nevezetesb tárgy foglalt el bennünket. Néhány nappal előbb Lipcsében új zendülés volt. Emberéletbe csak egybe került, de azon

kívül annál többnemü nyugalom' felzavarásába. Utitársaink' némelly onnét jövő esmerősei, ugyan lipcsei tanulók, találkozának velünk, 's nagy élénkséggel közölték a' történeteket, élőszóval 's nyomtatványban. Ez utolsónak szerzője az esmeretes *Krug*. Minő hamar papirra tetetnek itt a' nap' jelenetei!

Lipcse kis alakban igen nagy erőt tápláló város. Rosenthal; Gohlisz. A' viselet' Nesztorai: a' fejkötők. Tudományos látogatások; Krug, Beck. Könyvkereskedés. A' porosz határ. Csinos béavató a' hallei életbe.

Még világossal beértünk e' hires városba. Már a' kapuőri tisztség' magaviselete kedvező benyomást tett bennem. Uti bizonyitványomat futó megtekintés után tüstént visszaadta, azon egyszerü megjegyzésemre, hogy alkalmasint még az nap odább menendek, Hallebe. Bővebben fogok még emlékezni e' jeles városról, annyival inkább, minthogy későbben több izben voltam látogatója. Ez alkalommal csak futólag esmérkedhettem véle. Azt azonban már ez uttal is vevém észre, hogy Lipcse mind a' mellett, hogy kiterjedése épen nem tetemes, még is nagy városok közé számítható. Nem említem sokadalmait, mert ezek Europa' belföldének legesméretesb városai közé iktatják, 's első látogatásom épen a' sz. mihályi sokadalom után esett, midőn az illy város, mint p. o. Pestünk is, legüresebbnek látszik. De említem magas, ámbár többnyire faházait, széles utszáit, a' lakosoknak külsőkép is könnyen kitünő magas miveltségét, a' pórnép csekély számát, az arányzatilag számos kereskedő boltokat, a' mindenütt kitünő vagyoni jólétet, csinosságot, példás rendet, 's ez utólsót annál ér-

deklőbb méltatással, minthogy semmi jelenségből sem volt észrevehető, hogy oda érkezésem előtt kévéssel békéje zavartatott, 's hogy néki kelle tüzelő pontul szolgálni azon mozgalmaknak, mellyekkel a' Szász-királyság az év' folytával látogattatott. Különösen tetszetős alakot nyer az egész azon szép ültetméhyek által, mellyek a' bel- 's külváros közötti széles tért, az egykor megerősített város' védszereinek 's sánczainak helyét, köröskörül ellepik. Illy eszméletek között szálltam be nagyváradi földimmel a' „Hotel de Pologne“ czimű nagy fogadóba, egy éjre megmaradandók, minthogy Halle felé alkalom még ez nap nem vala.

A' mulasztásban hamar megnyugovánk, minekutána egy két tekintet az utszákon vasárnapi öltözetben járkáló csinos népre szemeinknek kellemes időtöltést igért. Részt is vettünk ebben mindjárt, mihelyest földim itt tartozkodó barátját, a' rendőrségi hivatalnál tett tudakozása után, két ezüst garas költség mellett, fellelte; 's ez majdan maga meghordoza bennünket. Csendes, ámbár ködös őszi nap lévén, számos sétáló nép, több, mint nálunk hasonló nagyságu városokból, tolongott ki a' város' körét ellepő szép ligetekbe. Követtük a' sokaságot, 's nem sokára keresztül menvén a' szép Rózsavölgyön (Rosenthal), a' szendén csavargó Elster kis folyam mellett a' szép Gohlis kert' 's faluba jutánk. E' helyeken gyülekezik öszve inneplő nyugalmában Lipcsének éldelet után vágyó népe.

Szembetünő vala a' mivelt külsőt mutatók' nagy száma, a' majdnem egyátaljában csinosan öltözködött sokaság. E' mellett azt is észrevettem, hogy itt a' szegényebb sorsuak, legyenek bár városi lakosok, nem utánazzák öltözetben a' gazdagabbakat olly mohón,

mint nálunk hasonló rangu városokban. Kranach' képeinek, kivált az asszonyiaknak több élő példányait láttam. Bora Katalinra, Mansfeldi Agnes grófnéra, Stuart Máriára emlékeztetének több polgári hölgyek' fejkötői. Igy találtam ezt későbben több más német városokban. Hívebben megtartja régi szokásait bizonyos jólét' elérése után is a' német városi nép, mint a' mienk. Igy p. o. még Linczben elég hölgyet látni az ugy nevezett linczi arany csipkés főkötővel, míg nálunk a' hasonló nagyságu Po'sonyban, Budán, 's alkalmasint Szegeden szinte, sőt a' kissebb Kassán, Sopronyban, Győrben, Komáromban, Fejérvárott a' mult században még közönségesen magyarnak tartatott fekete csipkés főkötők, már szinte egészen eltüntek.

Meglátogattunk még más kerteket. Nincs egész Lipcse körül semmi puszta hely, semmi miveletlen föld, gyéren zöldelő gyep, kietlen vásárállás. Láttuk Reichenbach', most Gerhard' kertjét, hol Poniatovszki herczeg Lipcse' nagy vérnapjai' harmadikán az Elsterbe fult. Alig képzelhető, hogy lehessen e' kis víz olly veszélyhozó egy ügyes lovasnak, ha a' tapasztalás nem bizonyítná, mi hamar kivájatik 's süllyedős iszapfenékké változik nagy sokaság' áltgázolása által minden kis folyami meder.

Az estvét nyugalomban töltöttük. Használtuk a' más napot is, ámbár minden pillanatban indulandók valánk, gazdagulásra a' tapasztalásban. A' hires tudós *Krug*' leczkéjét látogattuk, 's a' *boncz-szinhelyt* néztük meg. Illyent elősször, 's még eddig utolján, itt láttam. Egy öngyilkos fiatal legény' holt teste bonczoltatott. Izmos piros arczu, ép testü lehetett. Mondják, azért leve öngyilkosa, minthogy nem vehetett részt az

utolsó zendülésben. Különös. Illy események már világosan bizonyítják, hogy rendült az egész néptest' állapotja. Reám nézve nem vala ugyan olly borzasztó a' látványság, mint azt előre gondoltam; de még is elevenen éreztem, mennyivel fellyülmulja gyakran a' látott borzasztó, valamint ellenkező részről örvendetes is, a' csupán képzeltet. Sokáig nem tudtam fejemből kiverni azon kellemetlen képzelmet, melly bennünk támad, midőn erőszakosan holtá lett emberi testet látunk; midőn olly világosan bébizonyítja előttünk egy bonczkés is, mi csekély tartóságu külseje van a' magát gyakran égiek közé emelő halandónak!

Németország' egyetemein mindenütt szokásban van az ugy nevezett hospitálás, vagy is a' leczkék' látogatása idegenek által. Természetesen csak az olly oktatók számolhatnak illy látogatókra, kiknek neve már a' hir' szárnyai által felkapatott, jeles tudomány, vagy különös oktatói ügyesség miatt. E' látogatók' száma mindig bizonyos mérszere (Maßstab) az oktató' kedvességének. Ennél fogva a' német oktató, éljen bár egyéberánt még olly elvonultságban, minden esetre nagyobb öszveköttetésben áll a' külső élettel, 's élénkebb részt vesz a' népéletben, mint nálunk, vagy akárhol, hol illy látogatás nincs szokásban. A' részvét, melly igy a' közönség' részéről reá sugárzik, erősb bizodalmat önt belé önérzelme' fentartására. Érdemeinek buzdító méltatása eránt fog meggyőződni, látván, hogy leczkéi azok által is látogattatnak, kik arra nem köteleztetnek. Több egyetemeknél munkálódnak illy kedvelt oktatók. Illyenek voltak Lipcsében 1830-ban *Krug* és *Pölicz*, kiknek tudós beszédét hallani nékünk is első gondunk vala. Az elsőről még bővebben fogok emlékezni, ott hol

második lipcsei látogatásomat érintendem. Ez alkalommal a' szépnek fogalmáról 's háromféle magyarázatáról hallottam beszédét. Várakozásomban, megvallom, ez úttal nem tapasztaltam elégülést. Nem tudtam még ekkor elszokni azon rajos terjesztetről, melly szerint a' munkáikról előbb, mint személyekről esmért tudósokat külsőkép is valami szellemileg jelesítő alakkal véljük birni. Krugnak nyugott 's minden élénkséget nélkülező beszéde, száraz hangzatu kifejezése nevelik első meglátásakor az illy rajos terjesztetek' kellemetlen lefoszlását. — Ha Krug is azok közé tartozik, a' mint tellyesen elhihető, kik a' rólok táplált dicséretes közvéleményben legfőbb földi jutalmokat helyzik, ugy állíthatom, ez időben élet sorsának rózsakora virágzott. Ő volt az, kire a' kétszer kitörő zürzavarokban Lipcse' polgárai legtöbbet hallgatának, de kiben egyszersmind a' kormány is legtöbb bizodalmat helyzett. Néki lehet leginkább köszönni, hogy a' zendülőktől rettegetett város' védelmére a' több mint 1000 ifjakból álló egyetem, oktatóival együtt fegyvert fogott, 's a' város' nagy részét fedezte, ugy hogy két kapu' őrzésétől csak megérkezésem előtt egy pár nappal váltaték fel. Néki tulajdonítható azon fényes megtiszteltetés, mellyben az egyetemi ifjuság e' szép magaviseletéért részesült, 1000 ezüst tallért érő zászlót kapván királyától ajándékban. — Pölicz még ekkor nem nyitotta meg leczkéit. — *Becket*, egy tisztes öreget, tisztitársai' veteranusát több mások előtt azért hallgattam, 's azután lakásában is látogattam, minthogy egykor oktatója volt gróf Z** Imrének, országunk egy jeles miveltségü nagyjának, kinek házával több esztendőn ált szorosb egybeköttetésben lennem, szerencsém vala. Már most mind ketten

a' sir' álmát alusszák. Maga a' jó gróf több izben beszélt Beckről, mint egyetlen egy életben lévőről, mind azon lipcsei oktatók között, kiket ezelőtt több mint félszázaddal, Gottsched', 's Gellert' idejében, mint egyetemi nevendék, hallgatott. Meg is emlékezett róla Beck mindjárt neve' hallására, azon hozzátevéssel, hogy Homert magyarázta néki. Nékem ezen kellemes emlékezés' hallásakor csak azon egy, természetesen magamban tartott eszmélet vala kellemetlen, hogy most olly könnyen, mint azon időben hasonló rangu magyar urfi nehezen található, ki Homert originálban olvasná; 's hogy ugy látszik: e' részben hátramentünk. Csak kivételképen említhetem itt D. 's M. grófokat, hazánk' jeles két iróit. Az első' ifjusága is már nem e' nemzedékben virult. Becknek hisztoriai leczkéjén voltam jelen.

Délután még be- 's körüljártuk a' várost, kísérve két academicus földitől. Hogy a' rendkívül számos, ó árosokon kívül 1836-d. esztendőben a' szépműárosokkal együtt 116-ra, ezelőtt 69 évvel alig 14-re menő könyvároś bolt minden idegennek, ki valaha legalább egy kedvelt könyvet olvasott, hamar szemébe tűnik, az bizonyos. Minden külső emlékeztetés nélkül észrevehetjük, hogy ezen Lipcsében ragyogva virágzó kereskedési ág, még más nép' élte' fáján eddig nem mutatkozott, legalább kereskedés' tárgya nem volt. Kevés eszmélet, 's rövid értesítés elég e' virágzó kereskedés' tekintetében Lipcsét egész Némethon', sőt a' tellyes continens' középletének nézni, 's e' szerint a' maga nemében elsőnek tartani. Midőn a' régi világban, még a' görögben is, a' minden akkori miveltség' fő honjában elmemivek nem csak kereskedés' tárgyának nem nézettek, hanem megszerezhetők is alig voltak; most mint egyéb javak nyilvá-

nos tárokban árultatnak, sőt a' föld' minden részeiben széthordoztatnak, ellenlábuak között szintugy, mint szomszédok által kicseréltethetők; minden éven a' tudomány után sovárgó világban milliomokat folyamatba hoznak, egy városát Némethonnak nevezetes szorgalmi élénkségre tüzelik, az elmefény' kisugárzását fogantató bámulatos műhellyé teszik, munkát, táplálatot adnak számos szorgalmasnak, jólétet több ügyesnek. Minden sokadalomra megjelen 70—80 idegen könyváros. Tágos raktárokat tölthetnek meg Lipcsében a' könyvek, ha meggondoljuk, hogy itt megszerezhető sok olly könyv is, melly másutt már nem csak a' boltból eltűnt, hanem feledékenységbe is merült. Sok könyvet könnyebb megtalálni itt, mint szülötte földjén.

A' városi ujságban épen a' világszerte esméretes lipcsei ütközet' 17-d. éve' emlékezetét olvastám. Még eddig semmi emlék sem hirdeti a' hely' szinén e' nevezetes következésü vérontást a' maradéknak. — Több mutatványok a' könyvárosi 's mivészeti raktárokban ábrázolták a' politikai időjárásra nézve zivataros év' jeleneteit. Általjában az vala rajtok észrevehető, hogy a' rendőrségi szabályok illy nemü mivekre nézve a' szokottaknál engedékenyebben hangzának. Amazok többnyire tréfások vagy gunyt fejezők. Semmi nem birja a' tréfával hasonlón Proteus' titkát; ellenzetté alakulhatált minden komoly jelenet, mihelyest Comusz' pajkos szellemétől érintetik. Vígan gunyolja a' többek között egy rajz az utszán dohányzás' elnyerését, 's a' megengedés' mivoltát. Vasgyuró képpel, merész lépésekkel lejt egy renommist (libertinus tanuló) az utszán, félre, vagy inkább hátra csapva (a' német tanulók' hetykéinek példájaként), sipkáját, sinóros zöld köntösben, czafrangos

pipája szájában, a' belőle emelkedő füstbodroktól alig látszatva. Elibe áll egy fegyveres őrnek, kinek képe maga az együgyüség. „Darf man hier rauchen?" kérdezi, majdnem orra alá tartván pipáját a' köz csend' kezesének. „Mer (man) darf wohl nicht, aber mer thut's doch" felelé ez, alázatos együgyü képpel, mintegy zavarodva a' rendtisztelőknek e' különös példánya előtt, alig tudván, hová tegye ügyetlenül tartott puskáját. P. földi azt mondotta, való eseményen alapul a' torz jelenet, 's ő az ifjat esméri, kinek még ruhája is megegyez a' rajzolat' másolatáéval.

Míg bajjával tréfál az emberiség, addig ne essünk kétségbe! Nem sokára kihirdetendő constitutiójok' reményében éltek ekkor a' királyi Szászok.

Még az nap, Octob. 25-kén elhagytam Drezdától fogva utitárs földimmel Lipcsét, én Hallebe, ő még 15 mértfölddel odább, Göttingába igyekezők. Más társunk ez utban egy hallei hajadonon, rendant (pénztárnok) Fusz' leányán kívül nem vala. — Megszünt erántunk tartózkodása, látván hogy mi nem tartozunk azon világfiakhoz, kik az illendőséget, 's delicatesset legfellyebb csak addig tartják meg, meddig a' convenientia' szabályai kötelezését érzik, 's személyöken uralkodó közvélemény által sujtathatnak. Méltatni látszatott illy illendőséget a' hajadon, sőt nem sokára élénk közlékenységig megnyilt beszédében, értvén, kik legyünk, 's hogy én legalább egy télre Halleben leszek maradandó. Nem sokára figyelmem elibe lebegtette Halle' rajzát, 's a' benne mozgó élet' tónját. Beszédének fő pontja az egyetem, a' benne fáradozó oktatók, a' serénykedő nevendékek, 's az ezek között keletkező viszonok körül középesült. Különösen sokat beszélt a' pietistákról,

azoknak conventiculumairól, 's myrmidoni törekedéseikről, mellyeknél fogva azon egyháznak, mellynek kebelében keletkeznek, nyugalmát háborgatni, rendszerét bontogatni kezdik. Mind ezekről olly könnyüséggel értekezék az utazó szép, hogy sokáig vagy általakult theologiae professornak tartanám, vagy valami rendkívüli tüneménynek nőtársai között, ha azonban eszembe nem jutott volna, hogy olly város' lakosa a' szokatlanul értekező, hol fő nevezetesség az egyetem. 'S az illyen, kivált ha szellemi világba megy fő iránya, mindig intézőleg hat ki a' hely' szülöttjeinek gondolkozási módjára.

Hogy csupán utitársai' kedvéért tartotta volna beszédét 3 — 4 óráig majdnem szakadatlanul az utazó szép, többnyire mindenütt szárazaknak tartott tárgyakon, 's épen nőnemet legritkábban érdeklőkön, azt állítni nem akarom, ne hogy hiuság' gyanujába essünk, ámbár a' gyanu' sulyjában minden esetre ketten osztozhatnánk. Az bizonyos: dogmákat tárgyazó versengések' élénk elbeszélését egy illy szónoktól hallani, meglepő vala minékünk, kik olly honból jövénk, hol most illy tartalmu beszéd tudós férjfiak' körében is nem divatos.

Skeudicz városka fele utja Hallenek Lipcsétől; mindenikhez 2 's fél mértföld. Itt léptem be éltemben először Poroszországba. Az utazók' kikuttatása felette szigoru. Még characterök vagy rangjokról esmeretesekkel se történik kedvező kivétel. A' kuttatás miatt késnünk kellett sokkal tovább, mintsem azt a' lovak' pihenése kivánta volna. Még játszó kártyák is szoros vámolásnak vagynak alávettetve. Valóban egész vázkép az utazónak egy vámfa. Nem csekély lehetett Halle 's Lipcse' lakosainak öröme, midőn mult 1834-d. esztendőben a'

porosz-szász vámegyesület létesült. Hány haragos képpel kevesebb fog ezután e' városok' egyikéből a' másikba jutni! Mennyire fog maga az időnyereség menni az által, hogy már most késés nélkül szabad a' porosz-szász határvonalokon áltlépni! Késő estve értük el Hallet, utazásom' ekkori czélját.

IV.

Halle,

egy tél ezen városban, 's a' környéken.

Három héti utazásom után jutottam el e' muzahonba, engemet legalább fél esztendőre lakosai' egyikének vallandóba. Fő czélom, melly ide vezérle, az egyetem' látogatása, tehát tudományos vala, 's azért itt töltött éltemről emlékezésem többnyire e' nemes tárgy' középlete felé sugárzik öszve. De tekintetbe kell vennem szíves olvasóimat is, kiket bizonyosan untatna a' csupa tudományos életirány' rajza. Azért e' soraimban annyiban félre mozdítom állásom' fő pontját, hogy elmellőzvén nyugtosb tudományos pályámnak egyalakubb jeleneteit, a' következő rajzokban csak azon képeket fogom látszhatóbb szinekkel festegetni, mellyek a' porosz, 's különösen a' hallei nép' éltét 's sajátságát ábrázolják; a' többi csak homályos körrajzokban fog közbevetőleg említetni. Reménylem, nem lészen pontosan vitt naplómnak e' szempontból tett kivonatja tartalomüres len-

ni. Ki ki tekintgettem több izben az inkább abstract világba merülő egyetemi körből, figyelmezvén a' tapasztalásnak főképen azon tárgyaira, mellyek a' magyar honi hasonnemüektől faj' sajátságival különböznek. Im ezeket vélem ide tartozóknak:

Halle, Octob. utolján 1830.

Faházak; hajlékok' kényelme, 's hiányai; hálókamarák. Academia' ujonczainak béavatása; nevetés a' latin szóejtés miatt. Élelem 's étekrend. Schmid' vendéglő kertje. Templomok. Adó az ebekre.

„Koronaherczeg“ czimü fogadói szállásomból magános hajlékomba már általköltöztem. Nem soká kellett eránta aggódásban lennem. Minden német egyetemi városokban találtatnak néhány szolgálatra termett szellemek, itt úgy nevezett Sonnenbruderek, kik egyéberánt lézengő suhanczok, a' szorgalmas Szász népnek legkevésbé szorgalmasai, többnyire a' város' nagy piaczán láthatók, az előttök elmenő idegeneket, főkép academikusokat *) sas szemekkel kijelelik, szolgálatjokat ajánlják, 's az oskolai pálya' elején, minden esztendőben kétszer főkép mozgékonyok. Egy két kibérlendő szállás' megtekintése után a' harmadik' tulajdonosával, égy jámbor özvegy polgárnéval hamar megegyeztem. Kérdésemre: miért nincsen a' szobának téli ablaka? azon választ vevém: itt sehol sincs téli ablak szo-

*) Igy nevezendek a' Németek' nyelvszokása szerint, e' sorokban minden német egyetemi tanulókat, kiktől a' gymnasiumi nevendékek erősebben megkülönböztetnek, mint nálunk.

kásban. Ugy is tapasztaltam később mindenütt. Igen megütköztem továbbá, hogy a' hallei házak mind csupa favázlatra épült, ámbár roppant magasságu épületek. Biztatnak: ne tartsunk semmit is a' hidegtől. 'S ugy is veszem észre, a' faház jobban fülik a' csupa kőből épültnél. Az bizonyosnak látszik: lakói' egésségére nézve soha sem olly kártékony, mint némelly kőházak. De nem valók a' mi hazánkba, hol a' tüz minden esztendőben tetemes részét megemészti a' hajlékoknak. Izlés' foruma előtt épen nem állhatnak még; ritkán mutathatnak egészen egyenes falakat, a' falaikban lappangó favázlat rendszerint éktelenül kirí akármi vakolás alól, 's tőle már egy-két év mulva még görbébbre rokkantatnak. Hijába igyekeznek nékik szilárd vagy is masszív alakot adni. Fedelök még is mindenütt cserépsindely. Ha egyet toppantok, megrendül az egész épület; legyen egy ajtócsattogató durczás cseléd a' háznál, minden lakos fogja érezni következését ajtókinzásának. Valóban, az élet' jóvoltát már annyiféleképp gyarapító éjszaki Németek e' részben nékünk Magyaroknak, legalább a' városiaknak utánunk vagynak. Más épületekben csak a' szomszéd szobákból hangzik ált minden zaj; itt alattam lakó, különben igen csendes gazdaasszonyom' népének, csupán három individuumból állónak majdnem minden szavát hallom. De még itt alkalmas, hasonlítva némelly más hajlékokkal. Voltam a' napokban egyben, hol a' szobában fel 's alá járó mintegy lebegő sajkában véli magát. Kívülről is jobban behat minden zaj. Egyszerre fél tuczat órát is hallok szobámban ütni, ámbár Nagy-Berlin piacz, mellyre ablakaim nyilnak, nem bír egy toronyórával is. Az az egy jó volna illy hajlékokban, hogy melegebbek, 's szellősek, de ismét ennél

fogva gyakran nem csak ajtaik' 's ablakaikon, hanem falaikon is besurran a' kellemetlen szélhuzam. Rokkant létök, az igaz, nem olly veszélyes, mint a' kőházé; láttam épületeket, hol a' falak' egy része kiszedetett, 's még is az épen maradott félnek lakosai ki nem költöztek. Belől azonban, tisztelet a' Német' rendszeretőségének; minden a' legkivántabb állapotban rendelkezik. Szászhonba jőjjön, ki a' Németnek dicséretes hajlandóságát a' tisztaság 's pontosság eránt esmerni kivánja. Házi szokásaik' egyike nékem különösen megtetszett. Sehol, még a' szegényebb sorsu közpolgároknál is a' hajléknak ugyan azon része, melly lakásul szolgál, éji nyugalom' helyéül nem használtatik. Külön válik minden lakószobától a' háló, az ugy nevezett hálókamara (Schlafkammer). Nem ütközik itt idegen' szeme, jőjjön bár a' napnak akármi óráján, olly tárgyakba, mellyek csak állatiságunkra emlékeztetők, legyenek bár magokban véve még olly szükségesek.

Ágyat 's több e' félét Szászhonban csak igen jó esmerőseinél, 's itt se kéntelen; lát a' vendég. Nálunk e' hasznos szokást még mind eddig csak a' főrendüek, azok is csupán saját személyökre nézve utánazzák. Azt is veszem észre: sokkal több itt az élet' könnyebbítése 's kellemítésére néző éldelet, mint nálunk; könnyebben megszerezhető minden, 's a' mellett nagyobb a' megelégedés, csekélyebb a' fényüzés, a' szegényebb sorsuak' részéről nem olly kitünő, ámbár könnyebben kitelhető, az előkelőket utánzás. Figyelmes, 's gondoskodó tekintet fordíttatik a' polgárok' részéről az egyetem' tagjaira. A' város' legtetszetősb részeiben oktatók, vagy tanulók laknak.

Egy szobát ritkán foglal el több tanuló egynél, 's ez többnyire utszára nyilik. Három ablakom, közülök egy, a' hálókamarámé, ide számítható. Szolgálat a' legpontosb, csengetésemre mindig készen vár. 'S mind ez félévre 13 ezüst tallérért. Pesten még két annyiért nem részesülhetnék illy kényelmüségben. Szobám minden héten egyszer kisuroltatik. Csak azt meg nem foghatom: miért hintik meg szobám' padlóját lágy homokkal: Okát sem nem láthatom, sem nem hallhatom. Igy találtam más házakban is, az előkelőkét kivéve. Sopronyban Magyar hazánkban homok a' kapuszinbe 's ház elibe hintve azt jelenti, hogy a' ház' egyik lakosa kivitetik, oda honnét többé soha vissza nem jő. Egyik mint másik, olly különös.

Hat földit leltem itt, vélem hasonló czéluakat; közöttök két erdélyi Szászt. Ezek közül egyikkel, L. urral 's mintegy 40 más ifjakkal tegnap előtt iktatatánk be az academiai polgárok' sorába. Innepélyes módon megy végbe a' béiktatás, 's ezt az academicusok annál fontosb szertartásnak tartják, minthogy igy a' város' megkülönbözöttjei közé számítottaknak nézetnek. Irásba tett igéretet olvas el az egyik mindenik' nevében, 's ez meglévén, az actus' elnökéhez, a' prorectorhoz járul mindenik, kézszorítás' symboljával magát a' törvények' megtartására lekötelező. Ez uttal a' béiktatás' komolysága többnek derült, sőt nevetésig felvidult képe által megzavartatott. Gyanítanom kellett, hogy valami furcsát látnak, vagy hallanak. De mi volt a' furcsa? L. földimnek, kire épen történetből a' latin nyelven írt igéret' leolvasása jutott, magyar hangzásu szóejtése! Csak utazni menjünk, ha számos csalhatatlannak vélt hiedelmünkben ingadozástól nem félünk. A' derültség magyar

accentünk' contójára olly nagy volt, hogy még az egyetemi titoknok is elragadtatott a' példa által. — Az időjárás is derült, 's felette enyhe volt a' maga nemében szinte illy kedvező nyár. Míg Magyarhont hallatlan szárazsággal sorvasztá, azalatt Németország' éjszaki részében nedves ködös napokban mutatkozott. Halle maga általjában ritkán dicsekedhetik derült éggel. Sok sóaknáiból bőven kipárolgó gőztömegek majdnem örök fátyolt lebegtetnek fölötte. Neve alkalmasint a' görögszláv ἅλς vagy halsz, salz, sót jelentő szóból jő. Kár, hogy tudom, különben a' latin haloból, — nap' udvara, — származtatnám.

Itt létem olta igen kezdem módosítni egy véleményemet a' népek' szokásai eránt. Annyit hallani korunkban, a' népek' szellemi közelgetéséről egymáshoz 's azon soknemü közfalaknak, mellyek által még eddig egymástól különbféle gondolkozási módjok, sokféle szokásaik miatt egymástól elkülönözve tartattak, már igen előre haladott lerontásáról. Megigazolva találom ezt általános érdekü igazság', 's minden népeket egyformán illető ügyekre nézve. Mind inkább enyésznek, hálá Isten, azon számtalan akadályok, mellyek eddig a' humanismus szelíd szelleme' közös kiterjedésének utjában valának. De nem igy van ez a' helyzeti sajátságokra nézve. Fenállanak ezek még most is, nagy különféleséggel egymáshoz közel fekvő városok' lakosai között, az europainak nevezhető culturának mind mélyebben gyökeresülése mellett is; szintugy, valamint egy atyának öszvehangzó terv, egyformán ápoló gond' vezérfonala szerint nevelt gyermekei is ritkán egészen egyenlő természetüek individualis character' tekintetéből.

Ritkán veszünk, az igaz észre, illy különbséget, valamíg a' népek' physiognomiáját csak könyvekben talált másolatokból, ősi tüzhelyünk' melegénél tanuljuk. De menjünk ki egyszerre a' széles világba, 's vajmi sok egyes arczvonatokat fogunk lelni, mellyeknek sajátsága az egészt ábrázoló mintában nem fog feltaláltatni. Ezt tapasztalom én már azon néhány hét' folyamában, mellyektől fogva külföldi vagyok. Sokféle jelenetet vettem azolta észre a' hallei életben, melly a' Magyarhonban tapasztalt hasonnemüektől nevezetesen különbözik. Kiterjeszkedik az igy támadó különbség az élet' mindennemü tárgyaira, magokban véve érdektelenekre, 's míg csak egy példányban esmeretesek, semmi eszméletre nem méltattakra. Kihat azután a' vizsgáló jövevényekre is. Ha máskor ételrendemről munka közben emlékeztem, méltán ön magamat sybarismus' gyanujával terheltem volna. De ha hallei asztalomat a' tavalyival egybe hasonlítom, kéntelen is kell eszmélődnöm étekrendemről, 's ugy hiszem azon olvasóimat sem fogom untatni, kik tudós szinü beszédet eledelről legfellyebb olly társaságokban tartanak megbocsáthatónak, hol unalom elől másképménekedni már nem lehetséges. Igy bátorkodom emlékezni a' Szászoknak, 's különösen Halle' lakosainak eledeli életmódjáról. Ennek közönségesen esmeretes egyszerüségét megigazolva lelem. Mind gazdaasszonyom, mind öt keletfrieslandi evőtársaim hitelesítik ebédi asztalunk' ajánlatosságát, 's a' jobbak közé tartozását, csak én nem tudok e' véleményben megegyezni. Nem igen drágább, az igaz, mint az e'hez hasonló, melly Po'sonyban szokott kinálkozni; de jobbat Halléban, a' Koronaprincz fogadót kivéve,

kapni nem igen lehet, 's ha a' többiektől különködném, bizonyosan nagy ehetőnek vagy kényesnek tartanának. Ugy értem, minden academicus, ollyan is, ki esztendőt ált 5—600 ezüst tallért költ, beéri a' mienkhez hasonló ebéddel, melly a' levessel együtt 3—4 fogásnál többől soha sem áll. Estve ritka ember eszik husétket; egy csésze theával vagy néhány szelet vajjal, 's egy korsó serrel kiki megelégszik. A' vaj általjában nem hijányolhat sem szegénynek, sem gazdagnak asztalán. Ha az Angolok puddingevőnek neveztettek el a' tréfásaktól, a' Szászokra vajevő név nem kevesebbé alkalmazható. A' hires lipcsei pacsirtákban már részesültem. Ez legjobb mind azon étkek között, mellyekkel eddig Halleben inyem' éldeletét gyönyörködtettem.

Sok csekélységről szóltam nagy fontossággal, emlékezném még másról is, mi bizonyosan kevés olvasóim' nyugalmát fogja háborgatni, ha csak futólag olvasására szánt figyelmét ide nem számítjuk; midőn pedig mult nyáron a' népes Hallenek minden gondolkozóit mozgásba hozta. Az egyetem' két jeles oktatóinak, *Wegscheider* 's *Tholuck* doctoroknak, 's mind a' kettő' számos párthiveinek élénk theologiai vitaját értem. De a' mi Halleben nevezetes, nem nézethetik annak Po'sonyban, Budapesten, vagy Kassán. Nem fogom vele olvasóimat fárasztani. Rosz néven venné az igaz nagy része — Halle' muzafiainak, kiknek több ⅔-ad részénél theologus. De nem Halleben kivánnak napvilágot látni e' sorok. Illy viszályok Magyarhonban most napi renden nincsenek. Megkímélem olvasóimat bővebb közléssel e' tárgyról, annyival inkább, minthogy magam sem igen szeretek véle vesződni, — ha csak későbben nem fog bennem eránta élénkebb részvét melegülni. 'S ez esetre

igérem, többet fogok ide nézőt beszélni, kivált ha azoknak példáját követendem, kiknek ugyan terhére válik minden, a' mi által nem érdekeltetnek; kiknek számára azonban unalom szó nem létez, mihelyest szenvedélyesen kedvelt tárgyok megpendítetik.

Tegnap előtt voltam itt létem olta először a' városon kívül, Schmid' vendéglő kertjében. Szép dombosan fekszik, de környékzete puszta. Benne két épület. Az egyiknek emeletében a' tudományáról, 's charactere' szeretetre méltó voltáról esmeretes dr. Wegscheider szokott nyaralni; többi része a' közönségnek áll nyitva, valamint a' másik is, mellynek lapos fedeléről egész Halle megláthat ó. Igen ajánlatos külsejü. Kertjében, vagy egyik teremében hangversenyek gyönyörködtetik időről időre a' látogatókat. Már ezen első látogatásom szerint itélve illy szép intézkedésü nyilvános kerttel Hazánknak még eddig igen kevés városa, még Pest sem dicsekedhetik. *)

Tegnap vasárnap lévén, az itt először hallott harangzugás engemet nem csak Isten' háza' látogatására

*) Azolta, hogy e' naplót alkotó észrevételek tétettek, Hazánk e' tekintetben is nevezetes előmenettel bizonyítja felvirágzását. Pest nagy gonddal kezd ügyelni szépülésére; azolta kezd gyönyörködtető társas életre is serkenni, 's nem csak kereskedésnek élni. E' szerint most már igen módosítandó ez itélet. Meghagytam azonban egész valóságában, hogy innét is kivilágoljék, mennyire haladunk hat esztendő olta; meghagytam az érintendő tárgynak tökélyes rajzzal másolhatása végett; meghagytam, mivel én is e' napló' készülését megelőző éveken, ált több izben kellemetlenül tapasztaltam, 's ekkora ellenzet' észrevevésénél annál világosabban altallát-tam, minő keveset esmerte még ezelőtt hat évvel első városunk is a' finomabb társalkodási élet' kellemeit.

buzdított, hanem némelly észrevételre is vive. Különbséget tapasztalok e' tekintetben is az éjszaki Németeknek 's az eddig látott országoknak városai között. Nálunk egy kis faluban is sokkal több a' harangszó, mint Halleben, hol azt egy héttől fogva nem hallom annyiszor, mint mult télen a' negyedfélszer kissebb Nagyszombatban. Pedig van Halleben 6 evang. 's 1 catholicus, közöttök két roppant templom. Ugy értem, hogy itt hétköznap, szombatot és némelly rendkívüli alkalmat kivéve, harang meg nem szólamlik. A' Catholicusok, kik alkalmasint itt is többet harangoznának, igen csekély számmal találtatnak, alig 1000 a' 26,000 lakosok között. Templomjok is legkissebb, fekszik az ugy nevezett várban, hol ugyan azon fő épület' udvarában, csupa auditoriumok lévén, tőszomszédságban protestans theologia tanítatik. Evangelicus templommal a' város' öt fő részeinek mindenike bir. A' dom egyébkor reformatus templomnak neveztetett, melly név azonban, miolta a' két protestans fő felekezet Poroszországban egyesüle, megszünt. A' lipcsei külvárosban lévő templom, 's a benne tartott isteni tisztelet academiainak mondatik, minthogy benne mindig egy theologiae professor predikál, 's a' halgatók többnyire tanulók, kik azonban mehetnek más szentegyházba is, 's mennek is, kivált a' köz kedvességü *Rhinäcker'* hallására. Méltán függesztetett ki az egyetem' fő auditoriuma' kapuján egy hirdetmény, melly inti azon ifjakat, kik süvegök' levevését a' templom' ajtajánál elmulasztják. Egyéberánt az isteni tiszteleten megjelent ifjuság nagy figyelmet látszatik szentelni a' szónok szavainak. — Több templom' chatedráján, valamint tornyokon is a' porosz sas van felállítva. Isteni tisztelet' helyén, hol földi meg-

különböztetésre nem kellene emlékezni, illy symbolokat helytelenítnem kell.

Tréfás szin öltethetik fel gyakran a' szomszédság' különbféle minémüsége által. A' fellyebb említett hirdetmény mellett olvasék egy mást, melly minden kutyát három ezüst tallér adónak vet alá évenként. Az Ur Isten bizonyosan megelégedőbb; ki előtt csak tiszta szivvel, — 's süveg' levevéssel kell áldoznunk! Adó a' kutyára is, mellynek napkeleten még ura sincs! A' mi emberrel érintésbe jő, az madár-szabad nem lehet, annak léte kamatolni kéntelen.

Novemb. 2-kán 1830.

Hallei szóejtés. Tanulók' nyelve. Német pipák. Franczia jegyzés billiárdozás közben. Fogadósok miben hasonlítnak Izraëlhez? Professzorok' leczkéi. Muzeum. A' város' részei. Tót ivadéku bányászok a' németség' közepén. Franke' alapítványai. Niemeyer nem nagy építnök. Köszöntés' symboljai. Inneplés Lipcsében.

Tegnap előtt azon adóval végeztem jegyzékeimet, mellyel Prussziában házaink' ugató őreit terhelik; hadd említsük most a' nyelvet, mellyet valamint emberektől, szintugy ezektől is, — legalább bizonyos értelemben megtagadni nem lehet. Halle' lakosainak nyelve egy kis módosítása a' királyi szászoké, reánk Magyarokra nézve kimondásban kevéssé nagyobb érthetőséggel. Honnét jő e' nagyobb érthetőség? Másunnan nem származtathatom, mint onnét, hogy Halleba a' tudomány' szent szomjuja messzebb földi idegeneket csődítvén, a'

benszülöttek' hallása is élesül, 's viszont a' visszahatás' törvénye szerint az ő szóejtési hangzatjok gyalultabb, 's messzebb tájuak' számára is érthetőbb lészen. Azonban ők is nevezetes példányul szolgálhatnak a' hang' elcserélésben. A' g betü nálok csak papiron tisztelkedő hangjegy; helyette j mindenütt a' kimondás. Nevetnem kell, ha hallom a': „juter Jott im Himmel"-jeket, vagy az: „acht jute jroschen" számolásukat.

Csizma mázolóm (itt Stiefelfuchs) „Ich wünsche Sie einen juten Morgen" idvezletet hangoztat mindig, ha reggel hét óra tájban ajtómat megnyitja; 's szinte azt, ha, magát elmenésében ajánlani kivánja. Épen ellensorsot tapasztal tehát itt a' „Sie" szócska a' mi német-magyar világunkhoz képest, hol megfordítva épen annak kárával jön elő mindduntalan az „Ihnen" p. o. Ich habe Ihnen gestern gesehen." Még is szenved egy kis rövidséget Halleben is a' „Sie." Tanulóknál a' megszólításra nézve nem csak szokásban nincs, de megbántásul is vétetik. Sőt más egy sorsuak között is többnyire a' „te" divatoz. A' társalkodás Halleben tiszta democratismuson alapul. Ellenben tájszólás kevesebb jön elő. Egyes hangcseréléseket kivéve Halle' lakosai egészen irás szerint beszélnek. Csak egy két néposztály vágyon itt, kinek a' többiekétől sokakban elváló nyelve vagyon. A' *Hallorokat* értem. A' *tanulók* is különös sajátsággal birnak e' részben. Már a' lipcsei egyetem' nevendékinél vettem ezt észre Drezdából jöttömkor. Miért birhatnak különös nyelvvel, épen ezek, kik egyébiránt minden egyetemeken annyiféle honuak, sokat elmélkedtem. Szabadékaikban találom e' különös tünemény' okát, 's részszerint azon megkülönböztetésben is, mellyben a' német egyetemek részesülnek. Csudálkozá-

som azonban nem kissebbül, minekutána eszembe jut, hogy nálunk szintugy van a' muzafiaknak egyéb néposztályokétól különváló nyelvök, két kis különbséggel, először hogy nálunk illy nyelv egészen idegen égallynak, egy régen elhalt hont látottnak szülöttje 's a' tanulókra ugy szólván, ugy *tolatik;* a' német tanulóknál pedig egyenesen a' hon' közönségesen divatozó nyelvéből vagyon merítve, némelly tréfás elhajlásokkal, inkább a' kor' sajátsága' számára róvhatókkal, mint valami idegen forrásu, a' nemzeti szellem' fejlődését gátló nyelvtüneményekkel. Másodszor olly szétnyiló különbséggel távozik a' mi tanulóink' nyelve az ide valókétól, hogy az még a' valóság' éltébe, a' korosabbak' körébe is általmegy, mint tudós papoknak, pergő száju ügyészeknek, hatalmas tollu jegyzőknek, jámbor falusi rectoroknak magyar latin egyveléket mutató nyelve.

Már dohányosaink' számára is szolgálhatok észrevétellel. A' mi pipáink itt szinte egészen esméretlenek, valamint Drezdában 's Lipcsében is. Minden dohányosnak fejér cserép, gyakran porcellán a' pipája, minőket Hazánkban a' vándorló mesterlegényeknél láttam. *) Fejér 's szárán kívül csizmája *(Stiefel)* is van a' dohányemésztő katlankának. Több belé megy, mint a' mieinkbe, 's tisztán könnyebben tartható. Azonban ugy veszem észre, a' mi tajtékpipáink itt minden dohányos' ohajtásának becses tárgya. Nem igen látni a' mi megyfa szárainkat is, 's ugy értem, hogy a' mi ide tévedhet, az csak ugyan Magyarországból hozatik.

A' billiárdozás' lökései *francziául* jegyeztetnek, valamint nálunk németül. Tehát itt is még hiszik,

*) Azolta honnosainknál is divatban kezdenek jönni e' pipák.

legalább e' részben, az emberek, hogy a' mit mint sajátot birnak, az nem *noble*, hogy az allyas természetü! Furcsa valóban, franczia nyelven dadog a' billiardozó Német; németen a' Magyar! Talán az Angolt utánazzák, ki ámbár egyéberánt annyira nemzeti; parlamenti formalitása' némelly jelszavait még mind eddig idegen nyelven hangoztatja. Minő számtalan szokásaink vagynak, mellyek' felvételére más ajánlatosat említeni nem tudunk, hanem hogy külföldi. Illy vak majmolásokra kicsapong az emberi utánzás' tehetsége. Ajándékozzon meg bár Ur Isten még ma angyalok' nyelvével; holnap már elegen fognának találtatni, kik a' békákét inkább szeretnék, csupán, minthogy ezt nem birjuk! Azt is tapasztalom, hogy itt a' marqueurek, pinczérek szorgalommal tanulják a' franczia nyelvet. Mintha bizony emberséges német nyelven nem tudnának szolgálni a' Francziáknak! Igaz ugyan, humanitás nézni arra, hogy a' nálok szálásoló külföldi beszélhessen vélök nyelvén. 'S csak e' tekintetben megbocsátható az illy nyelvtanulás. A' fogadósok némileg mindig világpolgárok. Egy hallei fogadós közelebb áll az ide legalább is 50 mértföldre eső Francziákhoz, mint az ő határszéleiken lakó földmives német. Fogadósok, valamint Izraël' elszórt népe, az egész föld' kerekségén mind inkább hasonlítnak *egymáshoz*, mint azokhoz, kik között letelepedtek. Széles az ő hatáskörük, valamint háboru' idején a' szabad portyászóké, kikhez szinte közelítnek egy kis hasonlítással, annál fogva, hogy mindenike' jövedelmes kémleleteinek fő tárgya az utas; 's azon különbséggel, hogy míg amazok sok jövés-menés, veszélyes találkozás által érhetik csak el czéljokat; ezek nyugtosan egész udvarisággal fosztogatják az utasokat. Természetesen

van itt is mind a' két részről kivétel, 's Németországban sokkal gyakoribb, mint nálunk, midőn pedig mind a' két Hon' fogadósai 's vendéglői egészen ugyan azon nemzetből származók.

A' szelíd Muzáknak szorgalmasan áldozok. Több jeles professzorok' leczkéit látogatom, már részszerint a' mi tudós világunk előtt is esmereteseket. De kéntelenítetem megvallani, e' jeles férjfiak iránt igen megcsalatkoztam várakozásomban. Nem találok közöttök egyet is, kit mint igen *jeles oktatót* nevezhetnék. 'S épen azok' leczkéit találom legkevesebbé kielégítőknek kik könyvszerzői tudományos hirök' szárnyán leginkább hordoztatnak. Ne gondolja szives olvasóm, mintha én illy itéletre azon szerfeletti sokat várás' nimbusza által ragadtatnék, mellyel körülveszszük a' még személyesen esmeretlen jeleseket, 's melly azután a' megesmérkedéskor szétfoszolván, nem csak magunkra, hanem a' híres tárgyra is, mint üres tartalmu ködfátyol, annál kellemetlenebben visszahárámlik az előbbivel épen homlokirányu ellenkezőre vivő csalatással. Nem azért vagyok én elégületlen a' hallei hires oktatókkal, minthogy őket is a' személyes megesmérkedéskor olly embereknek találom, mint egyéb jeleseket. Nincs is személyök ellen semmi kifogásom, annyival inkább, minthogy majdnem mindnyájan igen jeles characterü férjfiak, 's környékzőiktől is, ha csak nem épen pártszellemüségben elfogultak, tiszteltetnek; azonban minden személyes tisztelet-érzés mellett megkell őket rovnom, hogy épen az oktatásban igyekeznek legkevesebbé kitünő szorgalommal jeleskedni, a' mi pedig küldetésök' fő feladása volna. Sokat kellene ez iránt mondanom, csak azt említem röviden, előadásuk minden élénkséget nélkülez. Még

Geseniust a' hires orientalistát is ide kell számítnom, mind a' mellett, hogy ő a' legkellemesb ember lehetne minden, bár még olly száraz tartalmu tudományos közlésciben. Ő is diktál, a' mellett igen keveset magyaráz. Illy módja pedig az oktatásnak elöli mind két részről a' megkivántató élénkséget. Az elmemiv' betüi, jelentsenek bár még olly felséges gondolatokat, magokban véve mindig csak holtak maradnak, szózat önti beléjek az igazi életet; hathatós édes szózat szerzett elejétől fogva legtöbb 's legerősb meggyőződést. — Méltán helyteleníthető az is, hogy általjában minden professzor nagyobb szorgalommal tartja ugy nevezett privat leczkéit, mellyekért minden hallgatótól kap bizonyos honorariumot; mint a' rendeseket, az ugy nevezett publicumokat, mellyekért az országtól huzza rendes fizetését. Azok, kiknek privatáira nagyobb sźammal gyülnek a' halgatók, alig tartanak hetenként 3—4 óránál több nyilvános leczkét. Pedig azon kívül, hogy rendes fizetésök is nagyobb, mint magyar honi collegáiké, még egy különös jövedelmi kutfőre, nálunk még eddig majdnem tellyesen esmeretlenre, a' könyvirásból származóra számolhatnak. Geseniusnak mult esztendőben megjelent „Commentarius in Jesaiam" czimü munkája 10 ezer ezüst tallért hajtott be. Már itt pénzt is tud teremteni az elmemiv, nem csak beirt, benyomtatott papirt!

Ma lettem tagjává az ide való *Muzeumnak*. Ugy értem, ezen intézet a' legjobb mód, esmerkedni a' város' honoratioraival. Olvasó kabinetjére nézve egészen az, mit Széchenyink nem régen Pesten casino név alatt létesített. Azonkívül a' muzeum' czélja középesülés is a' város miveltebbjei' társalkodásának számára. Mondják, bálok, hangversenyek is fognak tartatni. Fréké-

pen kaphat rajta *) minden ifju, ki nem csupán a' néma könyvek közé kiván egyetemi élte' pályáján temetkezni; vagy ha társaságot óhajt, nem egyedül a' hozzá hasonló tapasztalatlan éretlen ifjakkal társalkodni. Halle' muzafiainak mentorai valóban különös érdemet szereztek magoknak az által, hogy főképen ők ez intézet' részvényesei, kik 86, többnyire professzori családból 's azonkívül még 71 egyes tagból, többnyire tanulókból állnak. Az olvasó-kabinet leginkább hirlapok- 's havi irásokból szerkeződött. Bámulva láttam ma a' napi literatura' számtalan szüleményeit, 193 hirlapot 's havi irást szép rendben, a' négy facultások szerint különözve, egy nagy könyvtartóban. Csak győzzem őket olvasni. Már most némileg hallei lakosnak nézhetem magamat, az által, hogy a' hely' legmiveltebbjeivel esmerkedhetem. Lészen ezentúl valami egybeköttetési pontom a' város' tulajdonképeni lakosaival. Az academikusok, kikkel helyzetemnél fogva legelőször esmerkedtem, többnyire magok is idegenek.

Szóljunk már most a' város' külsejéről, 's az egyetem után még nevezetes tárgyairól.

Halle nem számítathatik szép városok közé. Már fekvésénél fogva sokat veszt. A' Szaale folyam' völgyében fekszik, érintetve a' lipcsei sikságtól, melly itt, kivált éjszak-keletnek, az anhalti birtok felé apró ho-

---

*) Örömmel veheti itt minden velem egyetértő olvasóm észre, hogy azolta Pestünk' Casinojának, 's két Magyar hazánk több városaiban sokszorosult létének hasonlósága a' hallei muzeummal még nagyobb. Örömmel érthetjük a' hirlapokból: mennyire nevekedik a' részvét azon hangversenek' számára, mellyek a' pestiben már egy darab időtől fogva tartatnak.

mokos dombokig magasul. Csupán nyugat felől nyiltabb alaku, hol a' Szaale' völgye jobban kiszélesül. Épületi szerkezése nem javítja fekvése' kellemetlenségét. Mennek ugyan ki nagy piaczából több utszák, eleinte sugárzón, de hamar tellyesen tervelleníleg öszvevissza hajlón. Egyenes nevet végig egyik sem érdemel. Főkép zavart helyzetü a' *Halle* (tulajdonképeni) 's a' *Glaucha*. A' későbben épült *lipcsei* 's az *Ujváros* külrészek sem igen szabályozottabbak. Külsőjére nézve méltán füstös, vagy is szennyes melléknév ruházható e' városra, mert az egész egy barna szennyes épületi tömeget képez. Rondának azért még sem merném nevezni Hallet, minekutána tökélye' hiányát egyes házak' állapotjáról itélve a' lakosok szorgalmasan látszatnak pótolni. A' Szászok' tisztaság- 's rendszeretése itt is kitünő. Nincs ugyan egy épülete is, se magános se nyilvános, melly pompásnak, legalább kitünő disszel birónak mondathatnék; az egész város csupa kietlen favázlatu házakból áll. De lépjünk be bár a' legszegényebbek' hajlékába, 's mindenütt honosan leljük a' tisztaságot. Igaz: illy tetszetős belrészek' látása után még inkább megütközhetünk: miért nem fordítatott több gond a' külsőre. Szebbek a' kerti házak, kivált az éjszak-nyugati oldalon, ott hol a' várost elhagyó Szaale folyam' partjai már jó magasra emelkednek, 's *Giebichenstein* vár' omladékait hordozzák. Meg kell azt is esmérnünk: város' szennyes külsője nagy részént természeti okon alapul. A' számos sóaknákból nagy bőséggel emelkedő gőzök fogják meg alkalmasint az épületeket. 'S más felől apró, ócska, vagy rongyolt ház még a' külvárosokban sem találtatik. Régibb része csupa 3—4 emeletü házakból áll. A' mellett templomai mind a' tisztes

régiség' buzgó szorgalmának nyomait viselik. Ha esti szürkületkor tágas nagy piaczán andalgok, szemeimmel majd a' roppant négy, egykor öt nagy tornyu Mária templomot, majd ennek egy kevésé távolabb eső, felényire kitünő társait nyomozom, majd a' piaczot környékző egyéb épületet szemlélgetem, a' magokban is már setétlő nagy tárgyakra a' rokon esti homályt önként simulva kiterülni látom; mind ekkor elmevilágomban sokféle különös képeket érzek elevenülni.

Azonkívül Halle még több tekintetben nevezetes. Az anyatermészetnek csudálatos adományait mutathatja. Földje csupa szétporlott tőzekből áll, mellynek alatta számos sós források. Ezek kutakat képezvén, az esmeretes salinák' (a' lakosoknál Salzkothen) neve alatt különös szorgalom' tárgyai, 's hasznos jövedelem' kutfejei. Számos téres gömbölyü épületek jelelik már messziről nézve a' sós forrás' leszürését. A' készítést egészen a' *Hallorok* üzik. Ugy értem, sokféle sajátsággal biró népecskét tesznek ezek. Arczvonatjaikban igen kitünő a' szláv eredet. Alkalmasint maradéka az egykor e' tájon szerteszét lakozott, 's már most csak illyes apró népszigetekben létező Vendusoknak. Különös valóban, hogy a' legtisztább németségnek közepette, Vendus attyafiaitól örökre elszigetelve még régi nyelvének 's több ősi szokásainak birtokában megtudta magát tartani e' kis nép; 's hogy a' bányászatnak egy nemét üzi épen azon nemzet' honjában, melly majdnem egyedül miveli Europa' continense' nagy részének, még Amerikának is bányait, olly tájakon is, mint p. o. felső Magyarhonban, hol ismét a' régibb lakosok csupa Szlávok. Egyéberánt mind e' mellett a' Hallorok közé is lassanként béhat az előbb-utóbb mindent elváltoztató

idők' lelke. Ugy veszem észre: ifjusága többnyire a' rendes városi öltözetet viseli már; 's az öregeké se mondathatik se ősinek, se nemzetinek, midőn egészen ugyan az, a' mi még atyáink' idejében ez országokban közönséges vala, 's németnek neveztetett. Beszélni is tudnak németül, 's többnyire értelmesen. A' sóaknákon kívül csupán halászattal foglalatoskodnak, de mind kettővel kizáró szabadékok' birása mellett. Mondják, hires uszók.

Az emberiség' javára is van még Hallenek a' hires egyetemen kívül egy kitünő nevezetessége, a' roppant *Árvaház*, vagy is inkább árvaházi intézetek, a' mint fő épülete' homlokzata hirdeti *„Franke' alapítványai."* Méltán többes számba van téve az alapítvány szó, akár az intézet' czélját, akár nagynemü tervét, akár külső temérdekségét nézzük, akár azon jótékony kihatást, mellyel már több mint száz esztendőtől fogva a' szenvedő emberiség' jajját enyhítni igyekszik. Alkotója fényes példáját adta annak: mit nem tehet minden akadályok' ellenére az emberiség' javáért lángoló, istenfélő buzgalomtól melegült, elszánt akarat. Mint szegény, ön személye' szükségeinek is alig megfelelhető privát tanító kezdette nemes pályáját Franke, bérlett házacskában oktatott ifjuságától fogva néhány nevendéket; 's majdan Isten annyira megáldotta buzgó törekvését a' legszebb foganattal, hogy nem sokára tulajdon birtokának vallhatta az egész települést, mellyet intézete elfoglalt, 's holta után olly alapítványt hagyhatott, mellynél nagyobb maga neméhen Némethonban alig létez. A' fő épület belől egész utszát mutat. Az Árvákon kívül benne van különbféle gondviselőknek, oktatóknak lakása; ben vagyon egy convictus, két gymnasium,

typographia, evvel egybeköttetve Kannstadt' stereotypje biblia számára; ben vagyon egy könyvkereskedés, gyógyszertár. A' mellék-épületek, udvarok, kertek egész város-részt képeznek. 'S mind ezt egy szegény oktatónak köszönheti a' közönség! Csak azt lehet sajnálni, hogy olly ritka az illy igaz emberbarát. Száz esztendő alatt, 1695-től 1795-ig 4800 árvát ápolt az intézet. Bir egy 20 ezer darabra menő könyvtárt is.

Még nagyobb hirü, ámbár külsőkép sokkal csekélyebb módon mutatkozó intézete Hallenek az *egyetem*, mellynek most én is tagja vagyok. Mind a' mellett, hogy egy pár év olta nevendékei fogynak, *) virágzónak mondhatjuk, mind több jeles tanítóira, mind pedig azon számos tudós férjfiakra nézve, kik itt jutottak felsőbb szellemi miveltségökhez. E' fél cursusra 1164 az academicus. Legtöbb a' theologus, valamint Heidelbergben legtöbb a' jurista. Halle' egyeteme minden más német egyetemek felett theolog melléknévvel czimeztethető. Különös egyetemi épület nincs, ha csak ide nem számláljuk a' mázsahivatalt, mellyben van a' legnagyobb 's a' várbelin kívül egyetlen egy nyilvános auditorium. Majdnem minden első rangu oktató maga lakásában tartja leczkéit, többnyire közönséges nagyságu szobákban. Halle' egyeteme **) idealis, valamint az egykori római német birodalom' egysége. 'S még is olly sok-

---

*) Valamint azolta is, egész folyó 1837-d. esztendeig. De más német egyetemek hasonló esetben vagynak, 's e' szerint az említett fogyás általánosan minden egyetemeket illető körülményeknek lehet következése.

**) Több más társaié is p. o. Jenában, Lipcsében 's a' t.

féle tekintetben érdemesítette már magát a' tudományokra nézve. Nem korlátolja külső gát a' szellemi hatalmat, csak hozattassék ez a' kifejlődés' pontjára.

Akartak azonban alkotni épületet az egyetemnek. Boldogult Niemeyer, a' hires paedagog okoztatik, hogy belőle semmi sem lett. Kezébe adatott nagy summa pénz az építésre. Ő e' végre a' város' játékszinét vásárolta meg, de azt előbb, hogy építhessen, 3000 porosz tallér költséggel lerontotta. Most se egyetem, se játékszin nincs. Hijában volt az egyéberánt jeles férjfiu Francke' intézetének felügyelője, míg ez a' semmiből a' mostani németországi legroppantabb árvaházat alkotta; — ő a' nagy segedelem pénzzel játékszinétől fosztá meg a' 26 ezer lakossal biró várost, 's egyetemi épület' birásának reményétől még messzebbre visszatolta.

Igen helyes szokás itt a' kézszorítás, midőn esmerősek egymással találkoznak, vagy látogatást tesznek. A' nőnemtől is gyakoroltatik. Ritkább illy alkalommal a' csókolás; csak a' szorosb esmerősök csókolkodnak, de ezek három helyen, homlokon 's kétfelől az arczon.

Hallom, Lipcsében nagy pompával ment végbe az augsburgi vallástételnek ez idei innéplése. Nagy diszmenet tartatott, vezetve Krugtól, mint az egyetem' rectorától. Hermelin-palást lebegett a' hires bölcs' vállain, mert Lipcse' egyetemének kormányozója fejedelmi megkülönböztetéssel bir, legyen bár egyéberánt egyszerü oktató. Nem is hijában tüzelő pontja Szászhon Europa' szellemi miveltségének. A' többi oktatók mindnyájan ó német öltözetben mutatkoztak, a' mi Halleben valamint a' bajusz viselése is tilalmas, 's az volt még Lipcsében is a' mult nyáron, midőn az augsburgi confessio' keletkezése először, akkor félbeszakasztatva

innepeltetett. Még nevezetesb, hogy Izraëliták' küldöttsége is csatlatkozott a' diszmenethez.

A' Szászoktól ez idén megtartott reformatioi Jubileum magas pontu vala. *)

Novemb. 5-kén.

Hallei néparczok. Egyetem' kihatása a' népre. Kicsapongásban is, mint jóban, tanulók a' tónadók. Népéldelet. Tánczmulatságok. Verklisek. Fiskalisok.

Folyvást tart a' szép őszi idő, várakozásomon felül ezen szélességi fok alatt, melly már a' polushoz közelebb esik, mint az egyenlítőhez. Szorgalmasan sétálgat a' csinos nép, nagyobb számmal, mint nálunk a' nagyobb 's jóval gazdagabb Po'sonyban. Elég alkalmam leve már, esmerkedni a' lakosok' kitünő jegyékével. Szelídség 's különös módosság a' maga tartásában, válogatott, nálunk irásbélinek nevezett nyelv a' lakosok' nagy részének sajátja, nem tetemes le felé lépcsőzéssel azoknál is, kik másutt nép' seprejének mondatnak. Nagy városi charactere azonban e' népnek nincs. Igen bámulják az idegent még előkelőbbek is. Szembetünő a' csendesség még a' nagyobb seregre menő adók- vevők között is, kivált azoknak képzelmében, kik Pesten, Győrben, Sopronyban, 's másutt tartott vásárokra, 's még nem épen országosokra, emlékeznek. Termetökre nézve Hallenek se férjfi, se nő neme nem mondathatik szépnek. Lipcsében 's Drezdában mindenik sudara-

*) Magas pontu valóban, kivált ha catholicus papok is részt vettek benne, mint mondották: „Engesztelődő innep" czim alatt.

sabb. Még a' lakosok' szójárása is mutatja, hogy itten tudósok a' tónadók. A' Verhältniss, Substanz, wesentlich szavakat vargám is forgatja szájában. Maga ezen becsületes férjfiu emlegeti, hogy midőn ők, a' mostani nemzedék' éltesebbjei, egykor azt hitték, hogy szüléiknél sokkal többet tudnak; gyermekeiktől most sokat hallanak, a' mit ők nem értenek. Meglepő valóban, akármi rangu 's koru emberrel ereszkedjem szóba, tapasztalni az itteniek' értelmi fejlődését, illy kiterjedésben. Látni ugyan itt is gyakori példáját az álesméreteknek, a' félszeg mivelődésnek, a' magas' idétlen allyasításának; de ezek mind csak egységekben mutatkozó beteges jelenetek, az egésznek egésségén kí nem fogók. Az erkölcsiség, mellyet legjobban félthetni illy tévedésektől, türhető lábon áll; — nyilvános megesmérése mindenütt biztosítva. Az egész városban alig van egy két kávéház, ez is nappal többnyire üres. A' vendéglőknél igen szembetünő azon gyorsaság, mellyel az ebéd elköltetik, valamint szinte a' csendesség, még olly helyeken is, hol egyéberánt igen természetesnek találnók a' zajt, hol az éldelt gyönyörüség természete ellen is élénkíti az embert. Méltó megjegyezni, hogy Halleben nem nyittatnak bizonyos szabadékos helyek, hol az állatiság' legrutább kicsapongásának szoknak az emberek áldozni. Még legzajosabbak, 's legelőbb bókolnak, legalább a' többiekkel egybehasonlítva, Venus' és Bachus' fattyu kellékinek épen azok, kiknek kevésbé mivelt népeknél is legjobb példával kellene a' többi előtt tündökölni. Az academicusok között némelly elcsábított ifjak 's a' vélek szorosb viszonokban álló közrendű lakosok, p. o. Sonnenbruderek, ruhatisztítók ezek. Ha ollykor estve felé

zajló társasággal találkozom az utszákon, bizonyosan muzafiak. Annál helytelenebb, ha épen illyenek távoznak el legtöbbször, kivált külsőben azon minden mivelt embereket megkülönböztető diszes magatartástól, melly Szászhonban már annyira eggyé lett a' nép' uralkodó szellemével. Danolva menés, sipka, rendszerint erősen öszvegyürt; kezében, vagy szájában hosszu pipa, pongyola öltözködés; ha többed magával járkál, ölelkezve menés, már messziről megkülönbözteti a' tanulót egyebektől az utszákon. Gyakran látni közöttök némellyeket hálóköntösben, papucsban. Ez utolsóra nézve némelly polgárokban is, az ugy nevezett Philisterekben követőkre találtak. Több kalmárt vettem már így észre boltjában. Otthon még professzorokat is ritkán látni délelőtt más köntösben. Azonban ne higyjük, hogy illy kevéssé tetszetős külső alatt még durvább belső lappangna. Illy kóczosság rendszerint csak affectatio, 's többnyire az ifjabb academicusoknak, az ugy nevezett *rókáknak* tulajdona; különben nem magyarázhatnám, hogy tudnak az idősebbek, 's még inkább a' már kilépők, a' candidatusok, egyszerre olly csinosakká válni. Sőt hasznos is, ha ennél fogva idétlen piper 's fényüzéstől mentesb marad az ifju, el nem puhul, 's a' drága időt kiméli. Úgy is találom, hogy ezek is, valamint lipcsei collegáik, a' mi tanulóink' egykoruinál *sokkal előbbre* vagynak a' fejlődésben. Nálunk külsőre látszik a' tanuló finomabbnak, itt a' valóra nézve neveztethetik inkább annak. Igen kitünő 's épen nem helybenhagyható az esprit de corps, — *testületi szellem* —, 's a' nyelv, mellyel magokat más néposztályuaktól megkülönböztetik. Mind a' kettő legkevésbé viseli az itt olly közönségessé vált miveltség' jegyéket.

Mind a' mellett, hogy Hallenek 26 ezer lakosa 1200 tanulójánál csendesebben éldegél, nem mondathatik holtnak a' népélet. Hallom, a' városhoz igen közel fekvő falukban minden héten tartatik különbféle tánczmulatság, 's azonkívül a' városban a' téli fél esztendőben bálok 's hangversenyek. Míg nálunk illy nyilvános mulatozás az évnek csak bizonyos részében szokás szerinti; itt a' farsang' neve már régen feledékenységbe ment; de ha a' mi országainkban csak télen szabad az illy nyilvános mulatság, itt az évnek semmi szakaszában sem tilalmas. Talán ez is egyik oka, hogy azután illy sokszor ismételhető mulatságok itt nem olly szerfelett zajosak, nem annyira egésség-rontók, kedvünket az éldelet után nem annyira béhamvazók, mint nálunk. E' mulatságoknak is leginkább a' tanulók bókolnak, komoly irányzatu rendeltetésök' ellenére. A' *zsilipekhez*, *Passendorf*, *Böllberg*, *Diemicz* helységekbe seregenként rajoznak ki illyenkor a' vigság' fiai. A' házakból is elég zongora-, 's egyéb muzsikai hangok érintik füleimet, azonkívül a' fátyolos gőzkör' felső rétegei is harsogtatnak le illy zengzetet. A' városháznak fedett széles folyosója kiszolgál a' nagy piaczra; ezen játszanak a' város' hangmivészei minden héten két, három izben dél előtt. Békésen viszhangoztatnak ekkor a' nagy piaczot környékző épületek, főképen általellenben a' négy tornyu Mária-templom, 's közben egy magánosan álló, egykor avval öszvefüggő nagy négyszegü torony, tövénél lapos fedelü, kőkarzatu katonai fővigyázattal; honnét ismét estvénként hallatszik a' harmadik vadász zászlóally' őrségének kürt-szózatja. Azonkívül vasárnaponként a' *verklik* munkások, mellyeknek Halle egy fő honja, szerteszét az utszákon,

csoportonként, többnyire énekszó kísérettel. Nem tudtam első vasárnap, mi oka lehet illy különös mutatványoknak. A' rendőrség által szoríttattak e' hangművészi automátok a' vasárnapra, keresetök' reményével. Hallom, hogy a' táplálatot szerző szorgalom verklikkel hallei lakosok által német földön szertészét űzetik, 's hogy p. o Bajórországban verklis' látása rendszerint hallei emberekre emlékeztető. Tehát majdnem minden országnak vagyon bizonyos tája, mellynek lakosai bizonyos életnemet messze földön mint kóbor jövevények űznek. Méltó volna különös figyelem' tárgyául tenni az ethnographiában illy szorgalmi költöző szárnyasokat. A' hangművészségben ügyes Cseh, a' kép 's gypszalak árulό, a' majmos tevés, a' sajt 's szalami készítő, gesztenye sütő Olasz; az olejkár, csipkár 's drótos magyarhoni Tót, a' kesztyűs 's canari-madaras tyrolisi, a' több e' féle hátánházi szorgalom-vadászok; mind ezek nem megvetendő characterek lehetnek a' lelkes vizsgáló psycholog' studiumának.

Már *fiscalisokat* is találtam Hallében, de a' magyarországiakhoz csak névre hasonlítókat. Némellyeket hallgatóik közül kiválasztanak a' professzorok, hogy nevökben egyet-mást, tanulókat, 's rendtartást illetőket hirdessenek, könyveik' eladására ügyeljenek; 's ezek neveztetnek fiscalisoknak. — Egész Prussziára 's Szászországra nézve pedig különbözik mi nálunk található rokonától a' *pósta-intézvény*; annyiban, hogy ezen országokban a' levélpósta-hivatal mindenütt külön vagyon a' póstatartástól, (von der Posthalterei), melly az utasok' személyét expediálja; amaz pedig csupán a' szét küldendő leveleket. Meg fog kíméltetni, ha ezt is említem, szíves olvasóm, hasonló esetben azon futosástól,

mellynek én e' különbözés' nem esmérése miatt mindjárt Drezdában alája voltam vettetve.

Novemb. 7-kén.

Merseburg. Fekvése. Consist. tanácsnok Haasenritter. Hunnenschlacht. Lengyel ajku katonák. Sipka' feltevése templomban. A' dom' régiségei. Catholicus isteni tisztelet protestans domban. Diplomát szerepem.

Ma tettem első kirándulásomat Halleből, az ide csak két mértföldre eső *Merseburgba*, mostan porosz-szász tartomány' három kormányszéki városai' egyikébe. Felette kedvező vala időm, egész tavaszi derületü. Az utat gyalog tettem meg. Szászhonban vagyok. Senki nem veszi rosz néven, senki nem vet ferde pillantást az egyszerü vándorra. Nem szükség semmi védszerrel felfegyverkeznem, kezembe elég egy kis pálcza, vesszőke, nem táboroznak a' falusiak' házainál becsületes, 's nem becsületes idegent egyformán megrohanó ugató *rendőrök*. Ki a' fáradságtól nem fél, semmi hiánylástól se tartson, ha illy utazási módnak veti magát e' vidéken alája. Minden órában pihenhet kellemetes falusi fogadóban, akár több izben is. Csak pénze legyen, 's tisztesen öltözzék, olly szoba fog számára nyittatni, mint akármi hintón lejtő előkelő utas társának. A' gyalogolás' mozgalma friss szöktetésbe hozá ez alkalommal is véremet. Széles országut vonul, *Au* völgy-hosszat, mellyet az első mértföld' végénél *Ammendorfnál Elster* érint, *Skopánál Saale*, egymással az elsőnél egyesülők. Elsteren 3 boltivü kőhid viszen ált, a' másikon is három; mindenike jeles miv, valamint az út is, mellynek

természeti megszakadását jeles mivészeti egybekötéssel biztosítják. Még nem sokkal ezelőtt nem lehetett Merseburgba Halleból jobb uton menni, mint Budapestről Esztergomba. 1816 — 18 esztendők' folytában készült a' jeles töltés, országos költséggel. Szép kőobeliskek jelelik a' mértföldeket, távolságát a' két városnak egymástól, 's azonkívül az ország' fő városától Berlintől, Merseburghoz 24 mértföldnyire esőtől. Egyes csinos házak állnak, bizonyos közre egymáshoz, az utkészítők' számára, vagy az utpénz' beszedésére.

Merseburg Hallenél sokkal kissebb, de még is majdnem többet mutató város, mert terjedelmes sikságra néző dombon épült. Sok tornyu várkastélyját a' benne eső dómmal együtt tetszetős alakban mutatja, kivált Halle felől. Vidékével 1738-ig esztendeig ugy nevezett domstift volt, egy örökös szász herczegi administratorral, kinek háza azon évben kihalt. Most a' számos uj porosz foglalások' egyike. Vára jelenleg kormányszéki épületül szolgál. Vasárnap lévén, a' domban még nem végződött isteni tiszteletben részesültem. Épen consistor. tanácsnok *Haasenritter* predikált, kihez Merseburgot látogatásom' fő czélja vezérlett. Igen szivesen fogadott, 's azon bizodalom élesztő egyszerüséggel beszélt, melly a' szász tudósoknak alkalmasint közös, 's annál becsesb tulajdona, mennél bajosb vele birni azon férjfiaknak, kiknél egyéberánt komoly életnemöknél fogva a' feszes magatartás annál szokottabb jelenés. Nála mint hivatalos dolgai' sokféleségétől ellepettnél különösen becsülhettem e' tulajdonságot, a' méltán humanitásnak nevezhetőt. Szives közlékenységgel említette soknemü gondjait. Azonkívül, hogy a' dómnál végrehajt minden lelkészi kötelességet, a' kormányszék-

nek tagja, Halleben a' theologiai karnál biztos, 's generalsuperintendens; e' minémüségben felügyelvén 38 superintendesre, 's 800 egyéb lelkészre. Kérdezősködött az erdélyi Unitariusok felől. Beszélt magyar elődeinknek Merseburg körül szenvedett veszélyéről. A' városhoz 1½ órára *Keischberg* falu volt az ütközet' helyszine. Itt közönségesen *Hunnenschlacht* név alatt é még most is a' nép' szájában e' nagy vérnap, 's minden évfordulatkor említetik a' templomban. H** től vissza a várba mentem, a' templomot, már most üreset megtekintendő. Csupa csinosan öltözködött városi nép lépdele az utszán, közötte az itt tanyázó 19-d. számu, Posenbe való, tehát nagyobb részént *lengyel* eredetü gyalog sorezred' vitézei; mindnyáján csinos, ámbár nem pompás formaruhában, a' csákó tisztnél 's közembernél majdnem egészen egyforma, különös módon, mint egy leszakadott szalag, mejjig lefüggő fejér vitézkötéssel; amazoknak fő különböztető jegyök két más sokkal szebb, gazdag, ezüst vitézkötés, egy keresztbe menő hasonló nemü vastag sinórral a' köntösnek mejjet fedő részén. A' templomnál felállított őrizet a' végzett isteni szolgálat' diszítéséül tisztelkedett. A' lengyelül beszélő altisztek' szózatja első nem német vala az én füleimben, miolta Csehországot elhagytam; ő előttök nem kevésbé lehetett külsőm idegen nemü, mint nékem az ő szarmat hangjaik Szászhon' kellő közepén; reám néztek, 's érthetőleg mondotta pajtásának az egyik: „to je tag ugorschke“ (ez ollyan magyar forma). A' templom hamar bézáratott, de majdan ismét megnyittaték számomra a' nyájas egyházfi által, kitől hamar megtudtam, hogy ő is volt nálunk egykor, 1809-b. mint ellenség, akkor katona a' Napoleon' sassainak hatalmas csattogtatása

alatt Po'sonyt elfoglalva tartott szász hadiseregben. *Sipkásan* vezetett be a' templomba, 's csak unszolására tudtam rá állni, hogy szokás szerint levett kalapomat izzadt fejemre ismét feltegyem; ámbár nem tartozom azokhoz, kik a' nagy Teremtő' méltóságának, akkor is tudja Isten, minő megsértését lelik abban, ha a' szokástól szentelt szertartásokat mások' botránkoztatása nélkül ollykor elmulasztják. „Unser Herr Gott wird es nicht übel nehmen," mondá. Azt veszem észre: a' kalaplevevés szent helyek' tisztelése' jeléül, megszünt e' tájon mindenektől lételes kötelességnek tartatni. Dum fueris Romae. Prágában bizonyosan nem számolhattam illy meghivásra. Akármi közönbösek legyünk az olly szertartások' fel- vagy eltünése eránt, mellyek csak a' beléjek épített idea által nyerhetik jelentőségöket; 's akármi természetesnek találjuk bár azt, hogy illy beleruházással vagy a' nélkül, ugyan azon szertartás két vidéken egészen egymással ellenkezőleg szemléltethetik, 's a' balitéleteken felül emelkedett idegen által körülmények szerint bizvást megtartathatik, vagy elmellőztethetik; az bizonyos, hogy mégis szokni kell előbb, míg a' hazánkban máskép látott szokást meglepetés, vagy idegenkedés nélkül tapasztalhatjuk, 's gyakorolhatjuk. — A' templom roppant, hanem belsője, mint minden goth izlésü, 's egykor catholicus isteni tiszteletet látott protestans szentegyház, pusztult alakunak látszik. Nevezetes benne az orgona, 4073 sippal, 72 nemü hangozattal. Maga a' sipok' tisztítása bele szokott kerülni 2—300 tallérba. Láttam Cranach' mivét, mellyről meisseni testvérénél emlékeztem. Krisztus' felfeszítését és sirba tételét ábrázolja; a' konok' gonosztévő képe itt még Luthert mutatja. Tehát korábbi mive a' fes-

tésznek. Láttam több császároknak, egyházi személyeknek, 's Merseburg' administratorinak sírköveit, mellyeknek, ámbár általam szorgalmasan jegyeztettek, itt csak némellyikét említem; p. o. nagy Ottóét, a' templom' építőjét; IV-d. Henrik ellen-császári névvel felállott Rudolfét, ki e' tájon győzetett meg ellenfelétől. Megsebesítve menekedett Merseburg' püspökéhez, hol vére elfolyt. Láttam, ha igazán az, — levágott jobb kezét. Láttam trotei Thilo püspök' sirját, ki ártatlan komornokját hollótól elorzott gyürüjéért lenyakaztatta, 's azután későn kitudván az elvérzett' ártatlanságát, töredelmes bánatja' jeléül az egész történet' képét sirja' catafalkjába vágatta. Mutatta kalauzom sz. Kunigundának, II-d. Henrik császár' hitvesének köntösét, 's Luthernek azon öltönyét, mellyel diszesítetett, midőn itt egyszer predikált.

A' merseburgi catholicus hivek' számára minden esztendőben egyszer, Berlinből jön lelkész, 's cultusok a' *protestans dóm* templomban tartatik. Itt már, hálá az egeknek, igazi testvéreknek nézik egymást napnyugotnak két fő keresztény felekezetei!

Élénk 's tisztes társasággal költöttem ebédemet az „arany kar"-nál. Több kormányszéki tag is volt a' vendégek között; egyikök' mejjét a' vas kereszt' jele diszesítette. Lengyelnek tartván engemet, természetesen a' Lengyelekről, 's azután nemzetünkről emlékeztek, hivatali tónhoz illő hidegséggel, de nem szófösvénységgel, mert különben nem vitatták volna annyit: mi kellene a' Magyarnak, 's minek kelljen nála másképen lenni. Az ő hozzájok inkább illő szerepet, a' szófontoló diplomathoz illőt én vittem, mert szivem fáj mindig, ha hazámat itt a' külföldön, a' mellett hogy olly fo-

nákul esmerik, annyiszor vádokkal terhelni tapasztalom; mit egyéberánt nem kellene olly meglepőnek találnom. A' porosz-lengyel katonaságot dicsérték. Forgékonyabbak, mondának, mint a' mi németjeink, csak hogy rosszul tisztelkednek a' fegyverrel. Ez ugyan még nem nagy hiba. Egy másiknak azon kifogása vala e' vitézek ellen, hogy estvénként már 9 óra tájban „ki vagy"-gyal rivakodnak az arra elmenőkre. Ez is még igen megbocsátható hiba, ha csak egy kis pikkből (bocsánatot e' szóért) nem teszik, mint Lengyelek, német honfitársaik ellen, kiktől hajdani nemzetiségök' fentartott emlékezetén 's nyelvökön kívül még másban is igen sokat különböznek, tömöttebb termet, barnább arczszin-, feketébb haj- 's bajuszra nézve.

Késő estve értem vissza Hallebe, derült kedvvel, a' nap' jelenetiről szedett tapasztalással, kísértetve egy karniol születésü de Halleben települt, ámbár még épen nem porosz szellemü jámbor czitromostól, kinek mint őszinte megvallá, velem mehetése az esti homályban megnyugtatására szolgála.

Novemb. 10-kén.

Porosz huszárok. Számos könyv-árverés.

E' napokban láttam az első porosz huszárt. Meglepetésemben majdnem azt hittem: valami vármegyénk' ura utaz Hallen keresztül; privat magyar körül magyar külsőjü cseléd már most ritka. Természetesen készek vagyunk azonosítni nemzeti öltözetünket nemzetünkkel, 's magyar ruha alatt első látszatra magyart képzelni; minekutána olly sok sajátsággal birunk; ha bár illy tulajdonságaink is olly sok ellenséget találnak tulajdon honjokban. Örülhetnék, hogy nemzeti öltözetünk a' kül-

föd' hadiserege lovassága' egy részének formaruhájává leve: de jaj, már többektől hallom: „sok magyarok huszárruhában járnak." Tehát hazánkhoz olly közel sem tudják, minő viselet nemzeti mi nálûnk, midőn pedig Poroszhon' első huszárai valóságos magyarok, 's közülök némellyek az itten élő nemzedék előtt még ismeretesek voltak. — Huszár ezrede épen annyi van a' Porosznak, mint nékünk. Az itt tanyázók kékek, veres hajtókával, mentéjökön fejér prémmel. Ablakom előtt a' szép Nagy-Berlin piaczon tartják minden nap hadi gyakorlásaikat.

A' sok *könyv-árverés* emlékeztet erősen, hogy a' könyvgyártás' fő honjában vagyok. Alája bocsátatnak új könyvek is, p. o. az árvaház' költségén nyomattak. Rosszul nem kelhetnek el a' könyvek, különben nem volna külön hivatalos árverőjök, 's nem nyittatnék meg annyiszor az eladásnak e' módja. Minap több 8000-nél elkelt. Itt a' könyv-auctio is valóságos részét teszi a' könyvkereskedésnek. Nálunk ennek legfellyebb elveszett táborszeme.

Mosolyogva hallom a' hátánházaiknak, trombitafuvalomnak 's t. e' félének utánzását az utszáló *különczök* által. Alig fogják az illy részvétet élesztők képzelni: minő szerencsés tanitókul tekinthetjük őket ennél fogva. Talán az oskolai methodust is lehetne illy tanítási módon alkalmazni. Ugy is mindenhez játszva, 's mennél terültebb felülettel kiván most jutni a' világ.

Novemb. 11-kén.

Utsza- elme- 's agyvilágitás. 'Érzéki éldelet. Ser. Lovak. Haute creme. Kordovány lábbelini' szembetünősége. Közsorsu polgárnők' öltözete. Póstások' formaruhája.

A' magában elég setét szinü Hallenek *éji világítása* is elég homályos, 's inkább versenez avval, mellynek elüzésére kellene szolgálni, mint a' nap' világával. Ámbár a' közönséges kissebb lámpákon, szokás szerint a' házak' oldalaira szegezetteken kívül, még az utszákon keresztbe huzott zsinegeken is függenek már nagyobbak, még is erőt vesz rajtok rendszerint az éji setétség. A' világítás itt igen fonák viszonban áll az elmének *hasonló* névvel illethető fejlődésével, nem annyira *még egy* világítással, a' szeszes italok által agyunkban terjeszthetővel. Olly vendéglőknél, hol inkább elmezavaró mint vidító itallal, legfellyebb pályinkával zagyvált, már magában kellemetlen izü serrel, 's legfellyebb holmi szédítő gyomor rontó, nem erősítő liqueurrel kinoztatik a' szomjuja' enyhítését kereső vendég, alig lehet elszólítni könyvétől a' kulcsár leányt, valamint franczia studiumától a' marqueurt. És a' muzafiak, de gyakran vélök tudós mentorok is, épületesen dohányozgatnak az illy izetlen italok mellett, minekutána megevék vajas kenyérszeletkéjökkel párosított nyers sunkájokat, minőért nálunk bizonyosan az alföld' szilaj csikósa nem adná ki bográcsából gulyás husát. Illy éleményt gyakran nem vetnek meg sok hires német tudósok, kiknek elmemivei olly magasan ragyognak az állatiságon felül emelkedő miveltség' egén, nem csak széles Némethonban,

de rajta túl a' szomszéd országokban, szinte egész Európában; a' népnek külföldön élő számos testi, még több lelki rokonainál, nálunk is már mindenütt, — városaink' magyar-német polgáritól kezdve, ált a' serény professzorokon, a' magyar nemesi bőkezüséghez illőn szorgalmas könyvgyüjtő, külföldi literatura által is érdekeltető gazdag földbirtokosokig, a' főkép német, 's csupán csak német könyveket kedvelő mivelt magyar dámákig. Az érzéki éldelet is mindenben viseli itt a' földiektől eltávozó szellemiség' túlhatalmát. Thea 's kávé egyedüli luxus e' mivelt nép' táplálatában. E' két czikkelyből bizonyosan több elkél a' 26 ezer lakost számláló Halleben, mint hazánk' három legnagyobb vármegyéjében. Vagynak házak, mind alsóbb polgáriakhoz számíthatók, hol egész nap nem ürül meg a' meleg kályhán álló kávés bögre. Olly családok, kik ebédnél a' levesen, és soha nem hiányló vajon kívül egy fogással megelégesznek, napjában legalább háromszor megisszák Arabia' babjának, 's a' messze honu thea' leveleinek ideg ingerlő szüredékét.

A' ser pedig, ámbár igen közönséges ital, mindenütt rosz, 's nem ér fel az ausztriai 's bajorhoni hasonló nemü termékkel. Olvastam is a' napokban egy értekezést, mellynek szerzője erősen panaszolja a' serfőzés' hanyatlását éjszaki Némethonban. Maga az olly híres Breihahn egy kiállhatlan émelygős izü rosz ital. Mind ez, mind társai, u. m. a' fejér 's barna dupla ser, valamint a' cofent, korsókban adatnak fel, 's igy a' mi németjeink szerint pluczer volna, ha itt e' nevet esmernék, 's ha Po'sony' korsó serével mérkezhetne jóságára nézve ez ital. A' bort csak apró, nálunk tokajinak nevezett üvegben isszák; az ebédnél még férjfiak' részé-

ről is viz a' rendes ital. Egy üvegpohár szolgál egész társaság' számára. A' tiszta Szásznál e' szokásra nem számoltam volna. Igaz, hogy boutelliából senki sem innék, a' kulacs tellyesen esmeretlen. De vagyon minden tányér mellett egy kis findzsa-ally, hogy reá rakassanak a' burgonyahaj, csont, 's t. e' féle izékek. Könyörgés vagy akármi nemü vallásos szertartás az ebéd körül szokatlan, étvágy' kivánása sem hallatszik, csak végével: „Gott segne die Mahlzeit," vagy „ich wünsche es Ihnen wohl zu bekommen," vagy csupán: „wohl bekomm's." Az evéshez rendkivüli sebességgel hozzá lát kiki, 's főkép a' tanulók. Láttam közöttök ollyanokat, kiknek ebéde alig tart 10 perczig. Ezek többnyire nyilvános vendéglőknél ebédelnek; hová mint akármi más nyilvános helyekre Némethonnak minden egyetemi ifjusága szabadon eljárhat. Estvéli igen ritkán áll más melegből, mint theából. — Magában érthető, hogy ez életmód itt is leginkább a' közép rendre, a' nemzeti vagy helybéli sajátságnak mindenütt leghivebb képviselőjére illik csak. Ellenben gazdagabbaknál, némelly professzoroknál, kik a' 26 ezeres városnak majdnem első honoratiori, esmeretes az ugy nevezett franczia konyha is.

Halle a' lóra szegény Poroszország' városainak alkalmasint legszegényebbike. Ez is nevelheti a' város' csendét. Még nem vettem észre semmi equipagét. Bajos is itt lovat tartani. Egynek tartása esztendőt ált bele jő legalább is 150 porosz tallérba. Bizonyítják a' kocsitartók' csekély számát a' szük bejárásu házak. Kevésnek van kapuja, 's az is többnyire zárva. A' bejárást csak nagyobb, többnyire hajtott régi alaku ajtók képezik. Hozzájok közvetetlen utszáról, 5 — 8 foku

lépcsőn juthatni. A' házak' belseje rendszerint igen setét. Az udvar igen ritka.

Halle nem számíttathatik előkelő városok közé. Nem találtatik benne a' népek' azon osztálya, mellyet a' Franczia *(haute crême)népi tejfelnek* nevez, melly valóban a' szokott emberi viszontagság' terhétől leginkább mentes, a' társaság' felületén mint csupán éldelő rész lebeg. Nincsenek a' különben nagy városban uraságok, nincsenek bankászok, nincsenek nagykereskedők. Lakosai az idegent, a' szokatlant sokkal nagyobb figyelemmel szemlélik, mint a' lipcseiek; a' nyelv' accentjének az ide valótól különbözését hamarább észreveszik, 's megróvják, mi azonban alkalmasint azon minden Poroszokkal közös eléglett véleménytől is jő, melly szerint ők volnának a' legjobb német szóejtők.

Igen szemökbe tünik a' *szokatlanabb viselet.* Kordovány csizmáimon csudálkozik a' hozzám járó béres inas (Lohnlakey, itt a' tréfás tanulói nyelven Stiefelfuchs); ázt mondja: itt senki sem visel illyes bőrből készült lábbelit. Pedig csak közelebb van Cordova Hallehez, mint Magyar Hazánkhoz. Ellenben én is megjegyzem minden sajátságaikat. Megjegyzem, bár mint untassam olvasóimat, a' közsorsubb polgárnék' különös főkötőit, 's leányaik' hajékesitését, itt is, mint több más általam látott tájokon, a' tájviseletnek még fenmaradott sajátságiból a' leginkább megmaradott részt. Igazi a' la Giraffe formájuak itt a' főkötők, azon különbséggel, hogy szélmalom-bokraik nem fel, mint a' mostani *) divatos világban, hanem le felé állnak, a' nyak-

*) 1830-d. esztendőben. Már most, 6 év mulva ez is egyike a' módi nemtő' számtalan ephemera-szülötteinek, mellyeket az emberiség olly elragadtatással ölel, 's még is magától ismét olly hamar elhajít.

szirtig; azon különbséggel lipcsei társaiktól, hogy ők csupa redőzött bodrokat képeznek, 's igy az egész nyak szirtet béfedik. A' XVI-d. század' több nevezetesebb hölgyei, p. o. Stuart Maria, Bore Katalin, Luther' hitvese, igy vagynak lefestve. Tehát minden divat keresztül sétál a' népnek minden osztályain, csak azon különbséggel, hogy oda fen sokkal előbb eltün, mint alól, hol kihalása, mint bevevése, tartós élet, hosszabb vivódás után adja meg magát a' mulandóságnak. De különös az is, hogy a' közrendüeknél mind Magyar-, mind Némethonban tovább megtartják asszonyok, mint férjfiak a' régi viseletet, megfordítva az előkelőkkel, hol a' hölgyek, a' divatnak hódolást többnyire, mint a' felsőbb miveltségbe első avatás' első 's legfőbb feltételét, ugy nézik. Miolta porosz 's szász földön vagyok, a' férjfiakon, még a' földmiveseken, a' pásztorokon is a' most mindenütt felvett franczia öltözetet látom. Ellenben az említett ősz koru 's divattal daczoló főkötőket, többféle árnyéklataikkal, még a' világpolgársághoz annyira közeledő Lipcsében is vettem észre. Minduntalan találkozom házaspárokkal, az említett módon öltözködöttekkel, tehetősb polgárok közé is tartozókkal; szemhetünőknek kell tartanom, midőn otthon nálunk egy franczia viseletü férj mellett divatosan öltözött hölgyet képzelni megszoktam. Azonban előbb utóbb kondul mindennek órája. Fiatalabb polgárné sokkal kevesebb viseli már Halleben is az illy főkötőt; hajadonok, még a' legszegényebbek is egészen az uralkodó városi módon öltözködnek, mindenütt szokott szabásu, sőt öltöny vagy is vikler nélkül egyik se mutatja magát az utszán, kelljen bár alatta hurczolni a' piaczon élelemszerrel megrakott kosarat.

Minthogy épen viseletről beszélek, emlékezetül feljegyzem, hogy Prussziában a' *póstások* is formaruhában járnak, setét kékben, narancs-sárga hajtókával, nem csak szolgák, hanem tisztek is. Szász királyságban amazok czitrom-sárga kabátot viselnek, setét kék hajtókával.

Novemb. 14-kén.

Sziszegés a' leczkéken. Süvegek. Süvegek' jelentékeny szinei. Robinson asszony. Halle' környéke. Giebichenstein. Hölty' széke. Halle' Saphoja. Szalmakereszt. Zsidók, 's Izraël vallásu polgárok.

Hallenek most nincsen játékszine, de vagynak játékszinre emlékeztető *sziszegői* nyilvános helyen, ámbár más jelentőséggel. A' praelectiokon hallatják gyakran magokat, professzor' dictálása közben. Sokáig nem vettem észre, hogy nem gúny, hanem da capo' óhajtása támasztja az illy sziszegést, midőn valamit nem értének meg a' dictált szavakból a' muzafiak.

A' találkozók' idvezlése a' napnak majdnem minden óráin; guten, vagy is inkább juten Morjen, (az itt furcsán uralkodó jottismusnál fogva, a' *g* betü' rövidségével). E' mellett az idvezlő' keze megmozdul ugyan, de jó esmerősök' részéről csak az idvezlett' keze felé, nem pedig a' süveg' emelésére. Uralkodjék bár itt még olly szorgalmas kis városi köszöngetés, a' kalap nem szenved annyit, mint nálunk, mind a' köszöntésnek említett módja miatt, mind pedig különösen annál fogva, hogy az academicusok nem hordanak kalapot. Nálok ez philiströz. Ellenben annál fontosb része visele-

töknek a' *sipka*. Ennek többféle szinüsége a' német muzafiak' fején, minden idegennek szemébe tünik. Azt azonban nem fogjuk mindjárt észre venni, hogy e' sokféleségben öszhangzás is, ámbár csak részleges; és *jelentőség* vagyon. Ideát rejtnek a' német academicusok még a' süveg' alakjába is, 's annak különbféle szineit, egymással gyakran ellenkezőket, igazi tábori jegynek tekintik. A' különbféle, Halleben többnyire tilalmas czimboraságoknak, az ugy nevezett földiségeknek (Landsmannschaften) régi időktől fogva létező elkülönözését, 's részlegben ismét annál szorosb egyesülését jelentik e' szinek. A' német tanuló nem olly szüz érzelmü e' részben, mint a' mienk. Ez minden társában rokont lát, előtte még esmeretlen a' párt-szellem, melly ott kün a' nagy világ' szinészeinek sokféle törekvéseit egymással surlódtatja. Amaz már megizlelte a jó 's rosz' tudásának e' kétes izü almáját. Ő, kivált ujabb időkben igen ki-kitekintget azon körből, mellynek határain egyéberánt a' muzafiaknak legfellyebb homályos sejtései szállongnak által. Ő, ki életmódjában, viseletében olly sok sajátságot mutat, ki olly örömest félre teszi mind azon formaságot, mellynek kötelékei egyesítik a' társaság' tagjait; másfelől gondolkozási irányában, sőt gyakran cselekvésében is inkább az academián túli élet' sorsosa, mintsem azé, mellynek kellene lenni a' muzafiaknak, rendeltetésöknél fogva. Igy elkülönözi magát a' Brandenburgia, Saxonia, Pomerania, Thüringia, Westphalia, 's az ugy nevezett Burschenschafterek. *) Ezek

*) Szorgalmasan feljegyzett szineikkel, szólás-formáikkal, viszonjaikkal nem terhelem olvasóimat. Azt a' hirlapokból is fogják tudni, hogy miolta e' napló iratott, lassanként minden német egyetemen eltöröltettek e'

között soha sem áll igazi béke; 's altaljában igen ingerékeny féltői azon becsületnek, mellynek túlságig ékesített képzelme az ő ideáljok. Minap vásárban meglátván nemzeti öltözetében egy tyroli árust, egy kis humorral, de egyszersmind gondatlanul, 's elég hangosan mondottam kísérőmnek: „Sieh da die loyale Landsmannschaft." Tüstént rajtam jára nem igen békesen, néhány körülöttem andalgó Landsmannschafter' szeme.

Egészen különbözők ezen szines sipkásoktól a' setét süvegesek (azért, 's elvonultságok miatt obscuransok) Sokkal szelídebbek, közlékenyebbek. Ezek a' legszorgalmasb academicusok; ezek képezik szeminariumát azon jeles férjfiaknak, kik az ész' magvát olly szorgalmasan elhintik hazájokban, kik a' Német nemzetet a' miveltségnek olly magas polczára juttatták, 's ez által számára a' túlhatalomnak legbiztosb, 's még is legtisztesb nemét kivivták. Természetesen ők ritkábban láthatók. Amazok által fél philistereknek tartatnak, 's azért vélök ritkán társalkodnak.

Mind e' mellett ugy veszem észre, csak értsük ezeknek is nyelvét, 's ne csiklandozzuk gyenge oldalokon, el lehet velök is férni. Én, ki Hazám' oktató intézetein űzött életmódomat nem adom fel, szememből itt létem' fő czélját el nem tévesztem, véleményem szerint magányban áldozhatok igaz hódolattal a' muzáknak; ámbár e' mellett az élet' soknemüleg hullámzó játékai eránt sem vagyok hideg, 's minden esetre igen érdeklőnek tartom a' német egyetemi élet' jeleneteinek szemlélését.

---

czimboraságok, ellenkezők valóban mindenütt azon szent czéllal, mellynek reményében küldetik nemes pályájára a' tanuló ifjú.

*

E' rajzaim többnyire' csak Halle 's Lipcse' egyetemi életének másolása által készülnek leginkább, de ugy vélem, másokra, kivált az éjszaki 's közép német földi egyetemekre is rá illenek kevés változtatással. Igy szólnak ez eránt más egyetemeket is látott academicus társaim, kiknek száma elég nagy, minthogy a' német tanuló minden szünetének nagy részét utazásra, 's főkép más egyetemek' megesmérésére fordítja. Valóban gazdag jelenetü a' német egyetemi élet! A' mienkhez hasonlítva a' német tanuló egész világpolgár, ő igen kis városi nevendék.

Sokat beszélnek most az ide valók *Robinson* asszonyról, nem régen elhalt *Jakobi* professzor', 's statustanácsnok' leányáról, ki egy itt volt éjszakamerikaihoz ment férjhez, 's avval mult nyáron új hazájába elutazott. Több hirlapok hirdették, hogy azon gőzhajó, melly az új házaspárt vitte, mindenestől oda veszett volna. De most megczáfoltatik a' vak hir. Robinson asszony költő is, 's ő a' „Talve“ szerző név alatt megjelent szerb dalok' fordítója.

Sugár formán indulnak ki Halleból több fasorral csinosan beszegett utak többfelé, Lipcse, Berlin, Bernburg 's ez által Magdeburg; Göttinga, Lauchstätt ferdő, 's Merseburg városok felé. Mindjárt a' város előtt csinos faluk kinálkoznak ez utakon, kellemes nyugpontul a' sétálóknak, tánczmulatság' kedvelőinek, a' frissítő étel-ital' kivánóinak. Egy tekintet ez egymáshoz olly közel eső helységekre világosabban megmutatja, mint akármi statistikai tábla, hogy igen népes e' környék. Némellyike e' faluknak p. o. *Diemicz*, *Crelvicz*, *Böllberg*, alig vagynak egy óranegyedre; *Giebichenstein* pedig az ugy nevezett templomkapu előtt a' várossal

majdnem öszvefügg. Nagyság, szép fekvés, 's más viszonaira nézve közöttök ez utolsó legnevezetesb. Kezdetén fekszik azon regényes hegy-völgységnek, melly nyugottról jövén *Harz* hegyláncznak erre kinyuló ága. Magasra emelkedő 's Szaale folyamra meredeken lenéző párkányán büszkélkedett hajdan Giebichenstein hasonló nevü várával, most egy 70 falura menő uradalom' fő helye, mellyet a' mindenkori porosz koronaherczeg bir. Vára' fokán mutatják azon helyet, honnét a' benne császári parancsolatból fogva tartott Lajos herczeg, a' mélységben folydogáló vizbe rohanva, menekedett fogságából, 's ez által „ugró" melléknevet nyert. Most jótova száraz a' várfok alatt látszó föld. Hosszu 's itt ott magas sziklák közé szorult völgyben folydogál innét a' Szaale szinte az 5½ mértföldre eső Bernburgig. Mindjárt a' váron túl mutatják *Hölty' székét*, egy kőpadot, hol e' korán elhalt költő andalogni szeretett. Még odább van egy pont, mellyről *Bruchman Louise* nő dalnok, szerencsétlen szerelme' kétségbe esésében leugorván, Szaale' habjaiban találta halálos enyhülését. Igen mostoha külsővel birt a' szerencsétlen. Sokáig hitte, hogy kedveltetik szive' tárgyától, ki pedig csupán érdekes szellemisége' kedvéért kereste társaságát. Szegény még holtában is tárgya leve a' szánakozás' borzadó részvétének; holt teste egy közel zugó malom' kerekére hajtatván, azt belé bonyolódásával megakasztotta. Sorsot utánozva a' folyam' nymphája is gunyt látszatott üzni a' szerencsétlennel. —

Azoknak, kik jövevények lévén e' városban, elmennek olly ház alatt, mellynek fedele igazíttatik, azt javasolhatom: nézzenek egy kis lyukas hátu, négy lábu székre, mellybe szalmacsutak van dugva; azt jelelő, a'

mit nálunk egy sinóron hosszasan lefüggő szalmakereszt. Olly könnyen, az igaz, félre nem esmerheti, minekutána nálunk is szükséges hasonló czélu társával annyiban megegyez, hogy mindenik mód szerint szalmanyaláb használtatik mint az óvó jelnek alkotó szere.

Halleben is laknak *Zsidók*, ezen világpolgárságra legalkalmatosb, 's még is legkevésbé polgárosult bujdosók. Poroszhonban törvényesen honosulhatnak, e' részben sok más mivelt szomszédjait pirítja ez ország. *) Csudálom, hogy ennél fogva számuk nem szaporodik. Azonban itt sem bir minden Izraëlita polgári jóggal, 's a' statistikai adatokban is megkülönböztetnek *Izraël* vallásu polgároktól a' Zsidók. E' városban 22 családra mennek. Itt is majdnem mindnyájan kereskedést üznek. Különös, hogy olly közönséges életmódjává lett Izraëlnek e' foglalatosság, mi pedig, míg nemzetisége tartott, olly esmeretlen életneme vala. Arczszine itt se tünteti még el az europaitól annyira kiütő jegyékét. Itt is ritkán mutathat szőkét, a' szőke Németeknek közepette. Csak *Pernecz* bankász fia, 's leánya, egy énekvirtuoz, távoznak itt egy kis kivétellel hajszinöknek e' közönséges szabálya alól. Még is a' keletiesen hajtott orrot majdnem mindeniken látni. Szombatonként látom mindig a' kis gyülekezetet, ablakom alatt a' nagy Berlin piacz' egy szegletében lappangó zsinagógába menni; mintha napkelet' néphullámának egy kis habja hömpölyögne előttem. Észrevehetőleg magára huzza a' fi-

*) Csak hogy itt is mutatkoznak már e' részben a' visszamenés' jelei. Egy kormányszéki parancsolat mellett ezentul (1836-tól fogva) csak *zsidó* saját nevet adhatnak gyermekeiknek a' zsidó szülők.

gyelmet e' kisded csoport, a' 26 ezer más hitü között. Mit nem tesz a' status in statu! Azonban az örök igazság' szabályai itt sem fognak ellenmondással gátoltatni ellenállhatlan kihatásukban. Halle' zsidói' elszigetelése szünik az ország' ápolásának édesgetése között, minekutána szabad nékik is a' Nemzet' tagjainak vallani magokat. Vallási szertartásukon kívül sokban kezdik már letördelni azon részént ön babonájok által emelt korlátokat, mellyek által eddig annyira elkülönöztettek keresztény embertársaiktól, kikkel pedig egy gyökérből támadott csemetét birnak legszentebb kincsökben a' vallásban. Széltében részt vesznek a' többi nép' társalkodásában, 's közülök többen a' legmiveltebb városi körnek, a' muzeumnak tagjai. Említett Pernecz bankász' fiát majdnem minden nap látom a' muzeumban, mint a' tagok' biztos esmerősét; virtuoz testvére a' hangversenyeken énekelni szokott.

Novemb. 16-kán.

Muzeumi bál. A' szépek. Courmacherek. Dr. Lorenz' leczkéje. Az öreg desszaui. Dr. Tholuck. Lutheröltöny. Szépnem' physionomiája az isteni tiszteleten. Doctori graduálás.

Tegnap volt az első *muzeumi mulatság*, először hangverseny, azután táncz. Nálunk most alkalmasint üres minden tánczterem, 's két hét mulva az Advent miatt még inkább. Prussziában ellenben nincs farsang a' nálunk vett értelemben. Ősztől tél' végéig szabadon üzetnek azon mulatságok, mellyeket nálunk 4, 5, 6 héten ált, mintegy elbőszülve kivánnak egyszerre éldelni.

Mind e' mellett itt nem halmozódnak egymásra a' bálok annyira, mint nálunk; egyszerre sem tartanak két három óránál tovább. Igy a' tánczoló ifjuság is csak addig fárasztja lábait, míg azt egéssége' rontása nélkül teheti. Ön erénye-e ez vagy az uralkodó vélemény' kinszerítése, feszegetni nem akarom; az bizonyos, hogy semmi bál éjfél után 1 óránál tovább nem tart, sőt hogy a' nyugórával haza menni szilárdság' ajánlatos jeléül nézetik. Bizonyosan, minthogy nem olly ritkán, 's az évnek nem valami bizonyos részéhez vagynak a' tánczmulatságok szorítva, azért nem rugaszkodnak nekik olly mohón, olly sok virító egésséget feláldozón; 's alkalmasint innét jő, ha csak a' csendesb német véralkatból nem magyarázzuk, hogy a' táncz észrevehetőbben lassubb, mint nálunk, hol, a' mint gyakori tapasztalás bizonyítja, a' carnevál, főkép végső napjaiban, szinte beteges ingerültségig élénkíti az idegzetet. Én itt igen gyors tánczosnak tartatom, midőn otthon mindig hamarább elfáradtam, mint társaim' nagy része. Olly korban pedig már nem vagyok, hogy élénkségem nevekedhetne. — A' hangverseny 6 órakor kezdődött; nyolcz után a' táncz, 11-kor a' nyugóra; 's ez a' teremet majdan kiürítette; éjfél után egy órakor a' társaság' maradéka egyszerre egészen eloszlott. A' táncznemek is egy kevéssé különböznek a' nálunk most divatozóktól. A' közönségesen esmert lejtő, vagy is kerengő (Walzer) háromféle: lassu, friss és orosz vagy is berlini. Egyik sem éri fel frisseségre a' mi keringősdinket, 's legfellyebb az, mellyet mi galoppnak nevezünk. Jártak még: alexandrinert, ecossaishoz hasonlót; tempétet, minő nálunk 1820 körül divatozott, 's cottilliont. A' dámák' öltözetén azt vettem észre, hogy Halle' szépei nem bó-

kolnak olly buzgón a' divatnak, mint a' mieink hasonló nagyságu 's miveltségü városokban. Pedig azt vallották esmerőseim, hogy ez alkalommal a' város' szinét együtt láttuk. Öltözetök' szabása általjában ollyan, minő Pesten, Po'sonyban, sőt Nagy-Szombatban is több mint esztendeje megszünt divatban lenni. Ellenben úgy vevém észre, érdeklőbbek e' hölgyek olly ifju' számára, ki már nem egyedül időjárásról, divat, theatrom, 's helybeli történetkékről szeret mulatkozni a' szépek' körében.

Szépséget egyet sem láttam, 's a': „Kennst du das Land Sachsen, wo die schönen Mädchen wachsen?" Hallere bizonyosan nem alkalmazható. Pedig együtt volt nem csak a' városi, hanem a' környéki Flóra is, mi annál hihetőbb, minthogy a' férjfi ifjuság többnyire tanulókból áll, kikre tekintésből nem kezdődik alkalmasint előbb a' mulatsági cyclus, mint az oskolai cursus' elején. A' szivhalászatban alkalmasint itt sem restebbek Éva' magzatkái, mint egyébütt; a' mit onnét is gyanítok, hogy Halle' szépeinek kitünő része itt vitézkedett muzafinak lessz hölgye. Több mint 7—8 szemre való lyánykáról értettem, hogy tanulóval jár, vagy fog nem sokára járni jegyben. A' társalkodás' tónját felette különbözőnek találtam a' nálunk uralkodótól Az ifjuság koránt sem olly serény az ugy nevezett udvarlásban, mint a' mienk. A' tánczon kivül nem igen társalkodik egymással a' két nem; különvált nőtelen párocskák épen nem látszottak. Meglehet még nem igen esmeretesek, midőn minden oskolai pálya nagy számu idegen ifjakat hoz Hallebe. Pedig az academicusoknak legalább $\frac{1}{6}$ része jelen volt.

A' muzeumon kívül még egy társaság ád Halleben bálokat hasonló móddal, idő 's időköz' megtartásával: a' *szabad kőmivesi* egyesület, melly Prussziában nem tilalmas, sőt a' mint hallom, a' város' legmiveltebbjeit, közöttök sok tisztviselőket, számlálja tagjainak. Ugy nevezett redoute-terem nincs, ha csak a' sasfogadót ide nézőnek nem vesszük; hol télen fognak tartatni bálok, azok' számára, kik az említett társaságoknak nem tagjai. Alsóbb osztályuaknak, 's durvább izlésü academicusoknak számára, a' mint hallom, több homályosb helyeken, egész esztendőn ált időről időre hangzik a' tánczos vigalom' zajja. A' miveltebbek tavasszal 's nyáron, egy két népinnepet kivéve megelégesznek azon csendesb, 's nem mindenektől sejtett harmoniával, mellyet az ujuló 's adományzó szép természet nyujt.

Mult szombaton látogattam a' többek között privat docens Dr. *Lorencz*' leczkéjét. Jelesb ideái Beckerből vágynak véve, azért róla nem emlékezem, hanem inkább tanítása' helyéről, melly a' régi várban, az ugy nevezett residencziában, e' nevek' egyikét sem érdemlő füstös együgyü régi épületben, Szaale vizére nézőben találtatik; közötte a' domnak, különben Reformatusok; 's a' Catholicusok' templomainak. Ezek nevezetes tárgyak nékem azért, hogy egy csupa evang. lutheranus lakosokkal biró városban, 's ugyan azon vallástételt követő fejedelem' lakja' nevét viselő épület' falai közt találtatnak. Említést érdemel az is, hogy az első, midőn a' három fő keresztény felekezetek között symbolumra legszegényebb, nem csak amannál, hanem Halle' többi templomainál is belőlről sokkal czifrább.

Mind ezen épületek előtt egy téres piacz vagyon. Erről sem igen emlékezném, ha némelly hársfáknak,

mellyek egykor itt állottak, kivágatása az akkori idők' szellemére nem emlékeztetne. Oktatóknak 's tanulóknak kedves árnyékot szolgáltattak az *öreg desszauinak* (igy neveztetik még most is egy porosz hadi szolgálatban volt desszaui princz) e' városi parancsnokságáig. Fejszére kárhoztatta őket e' különcz hadvezér, csupán azért, hogy ez által Pallász' bajnokait vexálhassa. Minő idők lehettek azok, midőn még egy jeles nevü herczegi hadvezér reá ért vexálni, 's illy módon vexálni igénytelen éltü 's csak elvonultságokban nevezetes embereket! Ne csudáljuk azért, hogy azon időben nevezetes káplári studiumnak tartatott a' közvitézek' vuklijának kimérése, apró lakatokkal beaggatása; 's a' czopfnak csepüvel kitömése!

Tegnap előtt az academia' templomában *Tholuck'* predikáczióján voltam. Halle' napi rendje szerint, hol most Tholuck et consortes mindennapi beszéd' tárgyai, bővebb ide czélzó említést kellene tennem. De még mi nem értük el, vagy fontosb ügyeink miatt elérni nem akarjuk azon pontot, honnét Tholuck' nézetei 's az általa okozott izgágák közértelmüek 's érdeküek lehetnének. Ne is emelkedjék köztünk az övéhez hasonló párt. Annyi bizonyos, hogy Halleben még nincs sok hive, 's a' ki van, az többnyire ékes szóllása által hajtatva hódol részére; ámbár az is igaz, hogy még több hódolna, ha eddig mutatott szelíd bánását szigorubbá tenné a' kormány azon villongásban, melly nem régiben csak ugyan Tholuk', 's barátjainak vádoskodásai által közte; 's más felől Wegscheider 's Gesenius között támadott. Indulatot a' vitajba még eddig más nem vegyített, mint ő, ki ellenfele' hiveit máskép mint ifju pogányoknak nem nevezi.

A' lelkészek' felső köntöse isteni tisztelet' alkalmával az ugy nevezett *Lutheröltöny* (Luthermantel), tulajdonképen az egykori Augustin szerzet' formaruhája, mellyet Luther egész éltében megtartott. Más egyházi köntösöktől leginkább bő ujja által, hosszat számos redőivel különbözik. Egész Poroszországban e' diszes egyházi köntösben tartja functiojit az evangelikus papság. A' köz életben pedig ugy viseli magát, mint a' társaság' többi megkülönböztetett individuumi. Az egyházfiak, vagy is templomszolgák csinos fekete frakkban jelennek meg, vállokról lefüggő tenyérnyi szélességü redőzött fekete öltönykével. Ki egyszerre egyenesen Magyarhon' dunántúli kerületéből jő, 's velök találkoznék, őket tartaná evangelikus lelkészeknek. A' predikáczióra nézve azt jegyeztem meg, hogy a' magyar reformatusok' példájára ugy nevezett exordium vagy is előszó nélkül nyittatik meg. Az ajtók predikáczió közben zárva vagynak, 's az ott álló egyházfi által felnyittatnak ugyan, de ugy hogy a' belépő rendszerint figyelmet von magára.

A' templomokat mindig megtelve találom, a' mi nem igen valósítja azok' véleményét, kik azt hiszik, hogy a' vallástalanság, kivált Németországban, mind inkább terjed. A' hallgatóság' nagy részének ábrázatján nagy figyelmezést lehet észrevenni a' szónok' szavaira. Még a' szépnem sem marad e' részben hátra, 's ugy hiszem, Isten' tiszteléseinek illy nemü gyakorlása bizonyos állandó jegyéket nyom a' csupa protestans lakosu városok' leányai' képére, mellynél fogva isteni tisztelet, vagy más komolyabb foglalatosság' üzése közben őket a' catholika hitü szép nemtől t.pasztalt vizsgáló gyakran megkülönböztetheti. Többszöri gon-

dolkozás, nyugodtabb, de hidegebb tekintet, hamar élénkülő figyelem általjában az illy jegyék. Hiánylik ellenben szemök' fényén azon szelíd ábránd' vonala, melly amazoknál gyakran olly jól áll, 's a' vallás' homályosabb érzelmét ragyogtatván a' szép szemeket még szebbekké teszi. *Ott a' belső*; *itt a' külső* szépség tünik ki illyenkor élénkebben.

Azokról, kiket szivünk' számára jegyezünk el, térjünk azokra is, kik a' facultási mintába öntött, czéh' szabályai alá szorított tudomány üzés kincsével lépnek jegybe, a' *doctorokra*; minthogy épen tegnap voltam jelen egy illy eljegyeztetésen. *Zedel* nevü ifju tudós graduáltatott, Philosophia' doctorának. *) Bizonyos innepélyességgel megy végbe a' promotio. Kocsin gyülekeznek öszve a' részvevők, köztök ollyanok, kik egyébkor igen ritkán járkálnak kocsin a' városban. A' vítatók egyike, academikus esmerősöm, *Schellenberg* úr, furcsán figurázott rendkívüli functiojában az öreg urak között, kik magok is illy alkalomkor, 's korukhoz képest nem mindennapi derültséget mutattak, alkalmasint azon tréfás kinos törtetés miatt, melly által nyelvöket a' latin szózat' ritkábban gyakorolt hangoztatása által lebilincselve érezték. Mert a' német tudós még csak illy féle alkalommal használja Róma' kihalt nyelvét, azonkívül a' tudomány' legszentebb rejtekeit is honi hangjai' kíséretével merészli megjárni; nem félvén viszont eldurvulástól, mint bizonyos helyeken némellyek, kiknek véleménye szerint a' bölcsesség'

*) Tudom, hogy tanárnak is mondhatnám, de engedjenek meg, kik igy hallani jobban szeretik; amaz név sokkal előbb eszünkbe jut, 's általa örömestebb elhiszszük, hogy a' tudomány *szabadékos* vitéze értetődik.

szent tereme csak holt nyelv' eltompult kulcsa által felnyitható. De miért nem lehetne a' bölcsesség' ifju papját szinte németül béavatniok? nem látom ált. Tehát csak ugyan a' tudományos pályát béfejező koszorunak idegen földön termett borostyánból kell fonatnia? Furcsán, egyszersmind kellemetlenül is érezhetik nyelvök' lebilincselését magok a' tudós urak is, épen illy alkalommal, midőn kitárván előttök nevendék esmereteinek fiatal raktárát a' promoveálandó, nékik is a' szokottnál még inkább könnyítő módokról kellene gondoskodni gondolatjaik' kifejezésére. Vagy talán ők is még azt hiszik, hogy az ugy is nehezen érthető tárgyak vonszóbb 's innepélyesebb szint öltenek magokra, ha közlő jegyeiket is rejtélyesebbekké 's homályosabbakká teendjük? — A' költség 90 porosz tallérra, 135 ezüst forintra megy. Theologia' doctorságával csak mint gyüjtött érdemeket megesmerő jellel már tudományos fáradozásukról esmeretesb férjfiak ruháztatnak fel.

Novemb. 17-kén.

Formaruhás academikusok. Kéményseprő. Piaczi kiáltó. Polgári vagy nem polgári mesterember.

Szembetünő jelenet minden mi tőlünk jövő' számára, látni *uniformázott academikusokat*, tanulókat, kik egyszersmind katonák. Az ide valók ezt fel sem veszik, de annál inkább mások, p. o. mi, kik sokszori tapasztalásból tudjuk, hogy nálunk sok ifju épen azért ölt formaruhát, hogy többé oskolába járnia ne kellessék. Itt ellenben mint hasznos megkülönböztetést, ugy nézi

az ifju az engedelmet, melly szerint katonáskodó idejében is futhassa tudományos pályáját, 's e' végre olly ezredet választhasson, melly valamelly egyetemmel biró városban tanyáz. Illy kedvezések mellett nem csuda, ha nem zugolódik azon törvény ellen, melly 20 esztendős korában kivétel nélkül minden ép 's egésséges ifjat katonáskodásra kötelez. — A' napokban két különös életmód' sorsosait láttam: *Kéményseprő* az egyik. Nem marad ez is el, mindenütt egyforma füstös mestersége' ellenére, egyéb hasonló népszakaszoktól, ő is mint egyéb közsorsu osztályai a' népnek; arányzatilag csinosabb a' külsőre nézve nálunk található élet-sorsosainál. Setét kanafasz vászonból visel dolmányt 's pantalont, derekát csinos széles fekète öv, sárga csattal szorítja, fejét a' rút bőrsipka helyett legalább utszán mentében, szokott formáju kalap fedi. Hasonlít a' mi bányász praktikánsainkhoz, midőn ezek mindennapi öltözetökben járnak.

Megjegyeztem továbbá egy más népéleti példányt, különösségére nézve alkalmasint csak személye miatt szembetünőt. Ez egy hivatalos *kiáltó* vala. 'A' kidobolás helyett csenget három izben, 's ugy kiáltja a' hirdetendőt, szakadatlanul, kocsizörgés közben is, nem gondolván véle: hallják-e vagy nem: 's e' mellett olly érthetetlen habarással szaporázott beszéddel, hogy vont figyelmem' ellenére mást, mint: „*verloren*“ szavat hirdetéséből meg nem értettem. Még legészrevehetőbb a' habarás közben egy kiálló hosszu agyar nemü foga.

A' mesteremberek' czimén nem veszem sehol is észre nevök mellett: a' „*polgárit*,“ kétség kívül minthogy a' városnak minden lakosa annak igazán polgára is egyszersmind; 's minthogy a' czéhek' nem léte miatt mes-

fersége' űzhetése végett nem kéntelen a' polgári szabadékos jóg' védpajzsához folyamodni.

Novemb. 19-kén.

Nap' és éj' hossza. Mély csend.

Az is emlékeztet Hallenek Magyar hazánk' minden városainál jóval fellyebb éjszakra esésére, hogy itt uj esztendő napján a' nap 8 óra 9 minutumkor kél fel, 's már 3 óra 58 minutumkor lenyugszik; tehát Budával hasonlítva 20 minutummal rövidebbre szorul Prusszia' napja; ellenben nyáron ugyan annyival hosszabbra kinyulhat.

Többnyire innepélyes *csend* uralkodik körülöttem a' nagy Berlinen. Éjjel még távolabb eső kapuk' 's ajtók' zörgését is behallom hálószobámba. A' nyugalmat legfellyebb holmi vidor kedvü muzafi' ujjongatása szakasztja félbe, ha kicsapongó mulatozása' helyéről haza tántorog. Az éji őr' kürtjének furcsa riadásához, mint minden fél órában rendesen hallhatóhoz már alkalmasint hozzá szoktam. Különösek az illy hangok, ámbár nem közvetetlen emberiek. Az éji őr' életneméնek sanyaruságát láttatnak kifejezni. Mindig azt vélem: valami vert, vagy fojtogatástól szorongatott ember ordítja el magát. Szózatját ellenben kíméli az őr. Mást mint az óra' nevét, p. o. halb ihns (halb eins) nem kiált.

Novemb. 22-kén

Éneklő oskolások az utszán. Kinek nem illik Halleben a' kalap?* Köszöntések' formulái. Professzori érdemdij. Közönséges gyászinnep. Német literatura az Angoloknál. Csépelés. Narancsház Schmid' kertjében. Halle' legfüstösebb része.

Szombatonként az utszákon *énekelgetés*, 24 gymnasiumi nevendék által. Mindnyáján csinosan felöltözve, kaput 's kalappal. Ha köztök néhány igen gyenge koruak nem volnának, némelly academikusokkal egybehasonlítva, őket lehetne ezeknek tartani, 's ezeket gymnasiumi nevendékeknek; minthogy ezek viselik az egyéberánt gyermekesnek tartott sipkát. Ezt is ellenkezőleg lehet nálunk tapasztalni. Igy p. o. Sopronyban épen a' legfelsőbb osztályt tevő primánusok' czime volt az én ottani időmben a' kalap, valamint a' pálczával járhatás, míg ez utolsó el nem tiltatott. Illy megkülönböztetésnek néztük a' köpönyeg' fentarthatását leczke közben. És minő jelesen megkülönböztető kiváltságnak tartottuk az illy czimzetet; minő büszkeséggel néztünk le a' nálunknál csak egy osztállyal alább eső rhetorokra; sőt ugyan azon osztály' első évü nevendékire, mint ugy nevezett *novitiusokra!* Csudálkozunk-e azután, ha illy gyermeki játékok a' nagy világban is annyiszor megujítatnak, nem kissebb nevetségü gőggel, 's csak, minthogy mindenütt, 's többet áldozó erőlködéssel üzetnek, komolyabbaknak látszókkal? Még a' philosophus király is, az „öreg Fricz," mint alattvalói' gyermekeitől most is neveztetik, szükségesnek tar-

totta a' szőke bajuszu granátosoknak a' barnáktól elkülönözését! Azután jajgatunk még is, hogy nem üzhetjük öröké gyermekkori játékainkat! Olly ritkán lehet formasághoz ragaszkodást megóvni nevetséges tulzástól, 's a' jórend' fentartását játéküzésig kiterjesztéstől! Itt az academikusok alkalmasint általták a' fényüzés' kitünő haszontalanságát 's főkép tanuló ifjakra nézve kettős ártalmát. Azért méltán helybenhagyhatjuk a' mi felsőbb tanuló ifjuságunknak is például szolgálható egyszerüségét a' viseletben, valamint a' társas viszonokban is *) A' sipka szinte olly tisztesen befedi a' fejet, mint amaz éktelen henger, a' mostani kalap; miért tartsuk az illy fővegü embert másoknál kevesebbnek? **) Tetszik nékem az is, hogy a' *köszöntési* hosszas hálálkodások, üres szóejtéssel csergő idvezletek, unalmas kalapemelgetések már sokkal ritkábbak, mint nálunk. Ellenben annál többször, 's ugy látszik szivesebben szorítják egymás' kezét a' találkozók, a' nőnemüek is. Olly jól áll ez a' szőke szász lyánkáknak. Nem hagyhatom ellenben annyira helybe, hogy professzornak, ha csak nem hallgatója, nem igen köszön az academikus; de

*) Csak hogy az illy egyszerüség ne váljon ismét általánosan kötelező szabállyá, különben nem kevesebbé nevetséges fog lenni annál, mit ő általa kivánánk elkerülni. Ezt tapasztaltam későbben Halleben, 's még inkább Jenában, hol egykor több, egyéberánt csinos magaviseletü ifjak rosz néven vették, hogy *atilámhoz* kalapot tettem fel. Ime kis nemü *nevetséges* új kiadása a' Mózses' 's régi Róma' öltözetkorlátoló törvényeinek!

**) Jenában még a' jeles Fries, most belső udvari tanácsos is sipkában jár, 's azért nem kevesebbé becsültetik, mint hogy ha divatos kalap borítná felséges eszméleteit kebelező tárát.

ugy hiszem, már ez inkább az uralkodó egyszerüségnek, mint neveletlenségnek következése. Minden esetre bizonyít a' mi nálunk létezőktől különböző viszonokat az oktatók 's hallgatók között. A' *honorarium*, 's ennek a' professzor' nagyobb vagy kissebb kedvességétől függő jövedelmes léte egy nem helybenhagyható függőségbe hozza amazt hallgatójától, ámbár más felől az is igaz, hogy igy nehezebben fog elaludni annak iparkodása azután is, ha már fellyebb léptetésre nem igen számolhat, 's ha már hire alapítva van. Bizonyít illy igyekezetet azon nagyobb készség, mellyet első rangu oktatók is, p. o. az egy leczkéjén 200—300 hallgatószámlálót *Gesenius*, az ugy nevezett privátokon mutatnak, mellyekért 5—10 ezüst tallérral jutalmaztatnak félévenként minden hallgatóiktól.

Tegnap Halleben közönséges *Gyászinnep* (Todtenfeier) tartatott, minden halottak' emlékezetére. Azon módnál fogva, mellyel végbement, a' legszigorubb protestans sem tehet ez inneplés ellen kifogást. Egyszerü öszveköttetése innepnek az isteni tisztelettel, távol minden felesleg való nélkül, ellenben a' predikácziónak 's éneklésnek a' tárggyal megegyező tartása, a' gyászolásban, ugy is előbb utóbb minden halandóra rá kerülőben, az egész gyülekezet' részvevése, 's ez által a' czélzott bényomás' bizonyosb 's hathatósb léte; másfelől a' némelly protestans országokban visszaélésig gyakorlott egyes halottas predikáczióknak egy czélerányos pótolással igy eszközölhető elmellőzése; — mind ezek igen ajánlatosnak mutatják az illy halotti inneplést, 's hiszem, hogy én nem valék egyedül, ki illy eszméletekkel hagyta el tegnap Isten' házát. Én a' domban voltam. A' templom tömve vala részvevőkkel, részént a' köz kedvességü

Rhinaecker lelkész' kedvéért. Már tegnap előtt estve 's tegnap délután hirdette az egyébkor ritka erős harangozás az inneplést. A' karzatokon ülő asszonyok reám nézve még mindegyre szembetünő jelenetet mutatnak.

Többször értettem már a' Németek' panaszát, hogy *literaturájok az Angoloknál* igen esmeretlen. Mi Magyarok épen ő ellenök hallatjuk e' panaszt. Bizonyos határig, ha igazságosak akarunk lenni, nem tehetünk semmi kifogást; ha szellemi körében is minden nemzet leginkább ön háza előtt seper. Igaz másfelől az is: mindig legelőbb megütközhetünk rajta, ha az erkölcsi hatalommal legnagyobb mértékben biró nemzet a' föld' legtudományosb népének felséges elmemiveit nem esmeri.

A' napokban sétálgatás közben egy nyilt pajtába betekintettem. Falun elálmodott boldog gyermeki koromra emlékeztem, látván a' *csépelést*, az illy foglalatossággal járó készületeket, a' csépektől hatalmasan sujtott kévéket, a' garmadákat. A' csépfejek a' nálunk használtaknál vastagabbak. Hallom, olasz földön mind a' két rész vékonyabb, de a' nyél arányzatilag igen hosszu.

Tegnap délesti együttlétem itt lévő földikkel *Schmid' kertjének narancsházában* volt. Narancsokkal diszeskedő vendéglő ház nem megvetendő környékzet olly földön, hol a' cseresnye is csak Augustusban érik. Még nálunk illy kellemes vendéglő házat nem igen találni. *) E' kert az egyetlen mosolygó helyzet, honnét a' komor alaku város vidámabb szinben mutatkozik, 's egészen meglátszik. A' nagy részből tornyot vesztett régi

*) Már most igen is. Már 1835-dik nyarán, Pesten gyönyörködve hűseltém „Tivoli, Elysium, Arcadia" mivészelt déli égallyi berkekben, olly helyeken, hol azelőtt

templomok, a' Móricz, az Ulrich, a' dóm nem tüntetik olly kellemetlenül szemembe csorbájokat; ámbár én az illy komor alakokban közeleten is sejtek kellemet; a' nagynemü régiség' látásán keletkező édes andalgás által, mellyet lelkemben költenek. Gyakran több tanuság rejtezik komor arczvonatok alatt, mint a' vidámban.

Legsetétebb alaku oldala az egészben is füstös városnak a' tulajdonképi *Halle*, 's *Glaucha* külvárosnak avval egybeütköző része, a' salinák körül. Halomszám látni itt a' felturt fekete tőzek földet, setét szinével még a' rajta taposók' fényesített lábbelijét is felülhaladót. A' házak egészen megfelelnek az igy szaggatott föld' szinének. Keskenyek, egymástól mintegy széttépve, rendetlen csoportokat képezőn. Az esti szürkületben vulkáni lökdösés' romjainak nézem, mellyeknek üregeiben az emberek sasként fészkelnek.

Novemb. 26-kán.

Karszellem az academikusok között. Párvidali kórság. Miben áll a' német tanuló a' mienk felett? Halle' pietistái. Harangcsend.

A' német tanuló tetemesen különböz a' mieinktől bizonyos *karszellem* (esprit de corps) által. E' kellemetlenül kitünő hibás tulajdonsága annál méltóbb megütközést éleszt a' külföldiben, mennél inkább igyekezik oktatója, főkép legujabb időkben, a' szobatudós' feszes

---

semmi zöldet, mint a' billiárd' zöld lapját látni nem lehetett; örömmel emlékeztem, hogy e' hüselők' egyike egykori szobám' ablakára, akkor még csak untató alaku udvart nézőre mosolyog.

hejazatját magáról lerázni; 's mennél ellenkezőbb leve erre nézve, nem csak a' vezetése alatt vitézkedő muzasereggel, hanem ön magának is előbbi zárt életmódjával. Kivévén néhány szelíd 's korukat felülmuló érettséggel birókat, igen ritkán látni őket más társaságban, mint csupa czimborákból állókban. Ennek következése azután bizonyos egyoldaluság társas élet' nézeteiben, 's feszes nyerseség, legalább öszvehasonlítva a' minden részeiben annyira csinosult környékzettel. Igaz ugyan, hogy ennek fő oka, az ön erejét érző ifjui bizakodás, némileg mindenütt feltalálható, lassanként a' kor' érésével el is szokott mulni; 's igy minden esetre nem válik lételes tulajdonságává az ifjunak. Már az idősebb academikusok is sokkal kevesebbé láttatják e' szellemet, 's a' sokszori utazás, mellynek szünideje' nagyobb részét szenteli, hamarább, mintsem az illy külsőnek első észrevevése után hinnők, 's eléggé kigyalulja a' német tanulót.

Sokkal visszataszítóbb, és helybe semmikép nem hagyható sajátsága ezen academikusoknak a' pártokra oszlás, 's a' *párviadal' üzése.* Mind kettő olly társasági métely, mellynek elhatalmazásával a' közjónak nem veszélyeztetni lehetetlen. Nem kivánok rólok értekezni, csak azt jegyzem meg, hogy ezen rendszerint nagy világi társaság' két nemü betegsége az ifjuságnál kettősen természet elleni, 's még érezhetőbben keseríti az életet olly körben, hol egy világos czél' aegisze alatt kellene vitézkedni a' szellemi miveltség által támasztott kis társaságnak; olly korban, hol az ifjuság körül még élénk nyiltszivüség 's bizodalom az emberiség eránt környékzőiben olly hamar ellenséget találni nem hágy. E' két hiba a' német tanuló ifjuságot férjfiasabbnak

ugyan, de szorosabban vizsgálva az érett koru férjfiak' némellykori torzképének is mutatja, 's egyszersmind felette sokféleképp korlátolja szabadságát, mellyről pedig, kivált *erkölcsi tekintetben a' mienknél minden esetre világosabb, 's miveltebb képzetekkel bír.* Nem csak arra kéntelenek tekintni a' különbféle szövetkezések' tagjai, hogy nem tanulók' társaságát (az ugy nevezett *Philistereket)* kikerüljék; de gyakran minden, a' szövetséghez nem tartozókkal társalkodás is tilalmaztatik káros lekötelezésnél fogva. A' különbféle szövetségek között örökös a' czivakodás. 'S mivel menthető illy természet elleni, a' szelíd tudományok' avatottjaira kettősen szégyenhozó szellem, ha a' veszekedő nem ugyan közönséges durva ember' módjara, tömegben, pêle—mêle, hanem illendőség' sima felülete alá rejtett dühös indulattal egy *kijelelt* helyre kihiv, 's ön maga' vagy ellenfele' életét több tanuk helyett egy kettőnek hidegvérü jelenlétében költözteti az örök létre? Nem csak maga viseletében, szavában, sőt arczvonatiban is kell magát ez ifjaknak szorítni, ha megsértőknek tartatni nem akarnak. Vagynak, közöttök sok meghatározott szólásformák, a' megsértés' vagy nem sértés' árbecse szerint osztályozva. Vagynak más szólásaik, magokban véve közönbösek, de a' hozzájok kötött hang vagy arczvonat szerint sértők, vagy nem sértők. Ki ezeknek cursusát nem tudja, az ezekkel vagy ne társalkodjék, vagy készen tartsa magát egy két élet' szellőjének egész illendőséggel meghatározandó elfuvására. *) Igaz ugyan: idegenek eránt itt is

*) Igy „Halt den Rand, Kerl" (félre az utból) bizonyos kihivást von maga után; szintugy az ostoba, szamár, vagy akármi illy nevezetek, leginkább azok, mellyek a' megbántandónak lelki jelességét ócsárolják, vagy csak

van tekintet, igaz: a' legtöbb esetekben csak játék az illy viadal. Azonban minden esetre különös, hogy annyira vérbe van oltva az elégtételnek e' minden igazsággal 's társas jóléttel ellenkező neme azoknál, kiknek egész társasági fő czélja a' humanitás, a' tudomány' szent tüzének kebleikben honosítása, a' szelíd keresztényi érzelem' kitűnő élesztése.

Mondhatják ugyan ők is: mi csak apáinkat utánozzuk. 'S mit felelhettek erre, keresztény népek' megkülönbözöttjei? Ha ez oldalról akarnók megitélni kereszténységünket, vallhatnók-e magunkat igazán e' szép czim alá tartozóknak?

Még Hazánk' tanulói legfellyebb hiréből esmerik a' tanuló pályával illy homlok-ellenzettel ütköző jelenetet. Csak lenne egyszersmind közöttök kevesebb az ollyan, ki hódolni kész e' társasági betegségnek, ha ez nálok is bé találna kapni, ujabb időkben idegent olly buzgósággal utánzásunk' segedelmével. *)

---

kétségbe is hozni merészlik. Ekkor azonban még többféle szabályoknak van alája vettetve mind a' két rész. Három nap' elforgása előtt mind a' kihivásnak, mind az elfogadásnak meg kell történni. Még az is meg van határozva: minő ruhában (frakkban, mellyben egyébkor nem igen jár az academicus) kell megjelenni a' sértő' lakásában a' kihivónak, ki maga a' megbántott soha sem lehet. Megvan határozva az ajtón kopogtatás, 's több e' féle, valamint a' békülést próbáló phrasisok is, ha a' megsértés nem történt nyilvános szándékkal. Minő pedantság! ha csak béhozatása e' formaságnak azért nem történt, hogy általa a' kitörő indulat fékeztessék!

*) Ne idézzük a' rosszat, magától is megjelen. Kezdi már ifjuságunk, a' külföldnek több ajándékai között, ezt is elfogadni, míg sok más, sokkal inkább elfogadható eránt

Illy nyers emberkék is találtatnak tehát a' szelíd Halle' falai közt. Ki hinné, ezekkel esmerkedvén, hogy a' mellett még is vagynak ollyanok, kiknek kebelében ezekével egészen ellenkező érzelmek tápláltatnak. Ki gondolná, hogy a' szelíd keresztényi lélekkel annyira ellenkező párviadal', bajnokival sokszor ugyan azon fedél alatt is laknak, azoknak olly társaik, kik ellenkezőleg, a' személyt diszesítő becsületet egészen másutt keresik, kik szemeiket legalább látszatilag a' muló fénynek ez álorczás szinhelyéről elfordítják; kik a' protestans keresztény egyháztól czélzott erkölcsi szelídséget is keveselvén, az igaz szelídülést, az érzékiséget meggyőző erőt csak a' kegyeskedésben, az ugy nevezett *pietismusban*, különös gyülekezetek által gyakorlandóban, reménylik feltalálni. Valóban, mennél feszelgősebb valami tulság, annál élesebb ellenzetet támaszt maga körül. Nálunk annyira elhiresztelteti némellyek által vallási hidegsége 's közönbősége miatt Némethon, kivált annak protestans része. Én ezt nem találtam igy. Meglehet áltesett már azon crisisen, mellynek tisztító rostája alá jönnek minden intézvények olly zivatarok' alkalmával, minők Europa' társas körét a' mult század' végén 's a' folyónak elején rengették. Sőt bizvást állíthatom, hogy ez országban sokkal erősb vallásos érzelmet tapasztalok még az ifjuságnál is, ki pedig egyéberánt lelki szükségének az életkor' sajátsága szerint legcsekélyebb izgatása' miatt mindig legelőbb hajlandó, kivált erejének tellyes virágzásában, — a' vallás eránti hidegségre. Minden templomot rendszerint tele 's gyakran tömve találok. Minden nemü 's rangua-

még eddig, közös emberi sorsunk' példájára, sokszor csekélyebb érdekletet mutat.

kat hallottam már vallásos dolgokról értekezni. Hallom: a' *Pietisták* külön isteni szolgálatot is tartanak. Minden társasági körben napi renden vagyon a' szóvitaj azon mozgalmakról, mellyeket mostanában e' vallási különzők támasztanak. Csak gyülölségig ne haladna az illy surlódásokban mindig nagy tarkasággal mutatkozó több rendbéli véleményi különbség. Máskor talán többet fogok emlékezni e' surlódásokról, minőket Hazánkban már csak mint mult idők' elmult jeleneteit nézünk, 's azért érdeklőknek legfellyebb csak hisztoriai szempontból tartunk. Annyi bizonyos, hogy Prussziában hamar nem fognak szomoru szakadásokig élesülni az illy surlódások; 's hogy bár ezekből származtak régente, még sem ujulhatnak meg azon rettentő idők, mellyekben a' vallási gyülölség' Molochja halom-szám öldöste áldozatait rettentő oltárán. Egy védangyal' őrpaizsa fedezi illy idők' ujulása ellen korunkban nem csak Prussziát, hanem minden országot, hol a' fő hatalom' részesei hasonló párttalanok e' surlódásokban. Az országló hatalom nem csak közönbös: de legnagyobb szelídséggel viseltetik még mind eddig e' mozgalmakban, ámbár azt Halle' némelly pietistái, kegyeskedés' örve alatt valóságos képmutatók; meg nem érdemelték volna, midőn minden ingerlés nélkül szerencsétlenekké akarták tenni Halle' több tudós férjfiait, kiket a' közvélemény közönségesen esmert tudományos, 's erkölcsi életök, szeretetre méltó characteröknél fogva az egyetem' köréből messze kitündöklő lelki csillagoknak tart. — Még most is visszatetszik, hogy se reggel, se délben, sem estve, innepnapokat kivéve, harangszót nem hallok. Taval illyenkor Nagy Sz* városában gyakran egész nap harangzugás döngette füleimet. Ellenben annál több a' torony-

óra. Ott a' templomjárás, itt a' munka felosztás' nyilvános hirdetői észrevehetőbbek. Talán sehol annyira, mint Szászhonban, még közéletbe nem lépett a' munkás éltet szabályzó pontosság, a' nálunk még honosabban nem nevezhető accuratesse.

Novemb. 29-kén.

Katonai újonczok. Bajusz, mint formaruha' része. Második mulatság a' muzeumban. Társasági körök. Látogatás Lafontainenél. Honores mutant mores. Tudósok' díszczimeztetése. Megszólítás' tisztelkedő formái. Czimzetvágy. Német nyelv' tisztasága Halleben. Kutak.

Számos katonaujonczok mentek e' napokban erre ált *Erfurtba*. Mindnyájan igen jó kedvűek. Fel volt az 1100 emberre menő szálítvány a' nagy piaczon állítva; erősen daloltak; harsányan viszhangoztaták a' házak' falaival az „Ein freies Leben führen wir", 's a' t. „Was ist des Deutschen Vaterland" dalokat. Terhes marad ugyan mindig azon életnem, mellynek elibe mennek, de három esztendő, gondolják, nem mint a' világ. Épen, minthogy mindnyájan született katonák, 's a' kötelezés általános, van elég idejök a' mindeneket kötelező szolgálat' képzelmével megbarátkozni. A' mi minden vállat egyaránt nyom, 's magában véve sem igen nyomasztó, annak nyomásából igen kevés jut egyre, az a' kevés pedig nem terhesül az irigységet támasztó kivétel' szemlélése által; az nem csak türhetővé, de vidámon viselhetővé is válhat. Az 1100 ujoncz mind polgári köntösben, kaputban, pantalonban, kesztyüsen utazott; 's nem városi e' csinos öltözetü nép, mindnyájan Halle körül lakó

falusiak. Azonkívül nem kísértetett semmi fegyveres csapat által! Még könnyebbé tétetett Poroszhonban a' katonáskodás azon ifjaknak, kik ön magok' költségén fegyverkezhetnek. Ezek csak egy évig szolgálnak, *) 's tábori katonáskodások után még két esztendeig tartalékban teendő szolgálat' terhe alól is fel lévén mentve, mindjárt a' honvéd sereghez (Landwehr) jőnek, hol 30 éves korokig maradnak, béke' idején csupán azon kötelezéssel, hogy minden septemberben az őszi manoeuverben részt vegyenek. Azonban ez alól is, ugy veszem észre, máskor sokan felszabadítatnak; 's csak most, midőn sok honvéd ezred hadi lábon áll, panaszolja gazdaasszonyom' unoka öccse, *Delicsch* városkában póstamester, 's honvédi hadnagy, hogy ámbár hivatalánál fogva is közvetetlen királyi szolgálatban áll, 's formaruhát visel, még is ez idén a' manoeuvertől nem mentetett fel. Másutt a' katona statusba lépés bucsut mondat az ujonczczal minden eddig üzött foglalatosságától. Ugy szólván uj világba lépvén az ifjú, formaruhája' felöltésével sokszor egészen uj képzelmek' polusa közé kéntelen eszméi' tengelyét éleszteni; itt a' tanuló ha p. o. ma eléré 20-d évét, holnap elmegy a' helybeli parancsnokhoz, magát jelenti, beöltözik, talán tüstént őrt is áll; holnap után ismét leczkére mehet, Mühlenbruch' pandectáira, vagy Wegscheider' theologia dogmaticájára. — Mars közben kóczperdjeket bornyu-batyujok mellé dugják a' katonák, batyujok mellett még egy bádog kulacs is függ. Sáros uton 's téli idővel a' szürke pantalonra, mellyben jár minden porosz katona, igen erős vászon szövetből készült lábtyüt (kamasche) is kapnak.

*) 1835-től fogva csak 8 hónapig.

Kabátja minden gyalognak setét kék, a' kis ellenzőtlen sipkát ugyan azon szinből veres széllel, minden katona, még a' tiszt is viseli, szintugy a' *bajuszt* is, 's ezt ismét, haza szabaduláskor, polgári életbe visszalépése jeléül, *formaruhájával* egyszerre leteszi. Rendes alkalommal a' huszártisztek is kaputban járnak, 's görbe sárga réz kardjokkal messziről a' mi magyar gyalog tisztjeinkhez hasonlítnak. —

A' második muzeumi mulatság megerősít azon véleményben, hogy e' tájon a' két nem közötti társalkodás sokkal szükebb korlátok közé vagyon szorítva, mint nálunk, 's hogy az ugy nevezett udvarlás, vagy is *courcsinálás* áltajában ha nem épen illetlennek, de bizonyosan szeles emberek' tulajdonságának tartatik. Bizodalmas társalkodásra nyilvános helyen csak szoros esmeretségüek között lehet számítni. Bizonyos czélzásu hódolásnak tartatik, ha szépeket mond az ifju olly lyánkának, kinek még forma szerint bé nincs mutatva, 's véle már hosszabb idejü esmeretségben nincs. Az udvarlás' szép szavait előbb veszik itt, mint nálunk, valóságnak. Bálban alig, hogy a' tánczнak vége van, két felé válva oszlanak szét a' tánczolók, a' nemi különbség szerint. Hogy ezért kevésbé becsültessék a' szépnem, mint másutt, hol az ifjak' nagy részénél a' „Courmachen" forma szerint üzetik, még is kétlem. Sőt azon szokásnál fogva, hogy az ifju jobban siet, mint nálunk, magát szive' édes tárgyával eljegyezni, áltlátható, hogy előbb feltalálja ideálját, hogy nem annyira válogató, hogy előbb hiszi többszöri példányokban feltalálhatását olly tökélyetesnek a' szépnem' egységei között, ki a' sziv' követelésének megfelelő harmoniát birhassa. Házon kívül épen nem társalkodik egymással a' két ne-

mü fiatalság. Látni bár, kivált vasárnaponként, sok csinos sétálót, de együtt csak igen jó esmerősöket. Még nem vettem semmi dámát észre udvarló ifjak' kíséretében. Igy van ez, mint hallom, az egész tájon. Nálunk a' köz mulatságokban annyira szeretjük mutatni a' német szint; honnét jöhet még is illy különbözés a' társasági mulatságnak e' lételes pontjában? Még is meg kell vallanom: jobban mulatom magamat a' hallei, mint a' pesti bálokban. Több szellemiség látszik az ide való mulatságokban, 's az könnyen észrevehető, hogy nem csupán az egy alaku keringés miatt jönnek itt bálba a' mulatságot keresők. A' szépek között néhány stiftdámát is láttam az itteni nemes kisasszonyi intézetből. Bal vállokon egy fekete szalagbokor által könnyen megkülönböztetők.

Tegnap előtt meglátogattam a' kis Ullrich utszán lakó *Lafontainet*, a' regényirók' egyik nesztorát. *) Régen kijött ugyan a' divatból ezen érzelgő iró, 's valamint hivatala elenyészett, ugy szinte elmeszüleményei is megszüntek a' nagyobb világnak, ezen fentebb nemü életnek kebléban létezni. Ő Halleben sok esztendeig őrizeti lelkész' (Garnisonsprediger) hivatalát viselte kanonok czimmel, mellyel neveztetik most is. Minekutána Halle erősített hely lenni megszünt, az őrizet' temploma is lerontatott, 's e' szerint az ő hivatala is elenyészett. De érdemdijját huzza. Elvonultságban éli egy földszinti, de csinos lakban utólsó napjait. Itt látni még most is gyakran, hálósipkásan, hálóköntösben, ablaka mellett olvasgatva, a' még friss arczszínü öreget.

---

*) Bővebben emlékeztem már Lafontaineről Felső M. O. Minerva' 1834-d-évi 3-d. kötete' 488—492 lapjain.

Ó különös tisztelője a' görög nyelvnek, 's classicusoknak. Főképen szereti Lucziant. Hozzám intézett kérdései közül is ez volt a' legelső: hogy jártas vagyok-e a' görög nyelvben? Én e' kérdést nem igen vártam volna egy Lafontainetől, minthogy az ő munkáiban főképen kitünő irányzat egészen ellenkezik a' görög irók' uralkodó szellemével. Az ő érzelgése, különösen az emberi sorsot illető, felette különbözik a' játékszini hősöknek azon őrszellemétől, mellyet *sors*' neve alatt esmertek. Egész külseje nem mutatott semmi érzelgést. „A' sir' szélén talál kegyed" igy szólított ugyan meg; de ezt a' legnagyobb lelki nyugalommal 's vidám, majdnem mosolygó képpel mondotta. *) E' mellett több izben megujította beszédét kedvelt tárgyáról, a' görög 's latin classicitásról. De erősen kikelt azon mód ellen, mellyel az első még Némethonban is üzetik. Kikelt a' mi latinságunk ellen is, mi ugyan már, miolta Halleben vagyok, szokott dolog, ámbár ellenmondást épen nem költ nálam. **)

A' „*honores mutant mores*" példabeszédnek egy kis ártatlan alkalmazását illeszthetjük a' német egyetemek' mentori 's a' tanulók-közötti viszonokra. Igaz ugyan, hogy ezek sokkal inkább közelítnek a' természetihez,

---

*) Nem sokára e' látogatás után, Mart. 9-kén 1831-ben, míg én alsó Szászhonban jártam, elhunyt a' derék férjfiu. Bétellyesült tehát halála' érzése.

**) Már Bécsben sem igen jó képzelemmel vagynak az emberek a' mi latinságunk eránt. Egy tudtomra ügyes ifju csupán azért nem lehetett tanító egy háznál, minthogy mint a' nevendék' atyja vallotta: Magyarországban más latin nyelv vagyon." 'S még is mennyire ragaszkodunk e' nyelvhez még most is!

mint némelly más országokban. Semmi esetre sem követel magának tanítványán más hatalmat a' német professzor, mint azt, mellyre ész, kor 's tapasztalási felsősége által szabadítatik. A' legnagyobb nyájassággal szólítja meg minden leczke' alkalmával hallgatóit; de még is az udvariságnak egy kis lépcsőzésével. Ha p. o. a' szokott megszólítási: „Meine Herren" helyett, Meine hochzuverehrenden Herren" t mond, 's felülreá magát a' hallgató ifjuság előtt meghajtja', akkor bizonyosan nem rendes oktató, (professzor ordinarius); hanem rendkívüli, vagy csak magános tanító (privat-docent). Rendes érdemdijt vagy is fizetést ez utolsók nem kapnak. *) A' rendes professzorok, ha idősebbek 's tudomány vagy egyéb személyes érdem által magokat megkülönböztetik, egyszerü vagy belső udvari tanácsosi czimmel tiszteltetnek meg. Vitézi rendeket is nyernek, főképen a' lipcsei 's göttingai egyetemeknél. Itt Halleben a' porosz veres sas' harmad rangu keresztjét birja *Glaucha* külvárosi superintendens *Thiemann*, mivel az új agenda' béhozása körül különös szorgalommal serénykedett. Ez már valóban egy kicsinyt szerfeletti megtiszteltetés. Ha jó, 's ha a' jelesebbektől hasznosnak el van esmerve az ujítás, nem más mint kötelesség tellyesítése annak elfogadása.

Tetszik nékem azonban, hogy itt minden embert hivatala' vagy életmódja' nevénél fogva lehet a' véle beszélgetés' közben is czimezni; hogy itt a' Hofrath, a' Herr Doctor (nem sebész mint mi nálunk), a' Herr Direktor, Herr Präsident, nem csak leveleik' boritékain, hanem a' megszólításban is igy neveztethetnek. Mindig nagyobb megbecsültetésnek is nézheti minden okos em-

*) Már most a' rendkívüli professzorok sem.

ber, ha azon czimmel illettetik, mellyet ön maga érdemelt magának, mint ha születési rangja' nevét, a' sok „tekintetest, nagyságost" 's a' t. akarja hallani. Könnyebben is czimezhetjük igy a' velünk beszélőt, a' nélkül, hogy csúszmászás' gyanujával terheltessünk. Más felől az egész néposztályokat illető czimzetekre rendszerint olly sok a' követelő, 's az önkényes bitorló, ki illy születési nevezeteket magának tulajdonít, de tulajdoníthat is, azon bizonytalan értelemnél fogva, melly a' „tekintetes, nagyságos" 's más e' féle czimzetek alatt rejthető, 's legalább erkölcsi tekintetben mindenikünkre alkalmazható. Hogy ezen véleményemnél fogva nem pártolom azon czimzetvágyat (Titelsucht), melly a' Németet hireszteli, magában érthető.

Hogy a' nyelvet (természetesen németet) itt honjában tisztábban beszélik, mint külföldön, mint p. o. ugyan a' németet Magyar hazánkban, nem fogja senki meglepőnek tartani. Csak azt találom különösnek, hogy a' franczia szavaktól is tisztább, mint nálunk, midőn pedig ide közelebb esnek a' Francziák, mint mi hozzánk. A' mellény itt minden embernél csak Weste, 's nem chillée; a' frakk Leibrock; a' pantalon, Beinkleider.

Kutak, legalább szokott formájuak Halleben nincsenek; 1—2 láb magasságu vékony csőkből folyik ki a' viz, szabadon az utszára; a' vizmerítés esmeretlen fáradozás, ez alól fel vagynak mentve a' konyhák' hivatalnokai. Csak alája kell a' kibuzgó viznek tartani a' megtöltendő edényt. Ez mindig egy kis türelmet fárasztana, minek azonban alkalmasint örömest alá vetik magokat a' többnyire fiatal 's nőnemü vizhordók, kivált esténként, ha egyszerre egész társaság gyülekezék a'

e' kuthoz. Illy helyek a' hallei közrendü hajadonoknak, tréfásan seprőknek (Besen), Stelldicheinje; itt készülnek, idomulnak vagy gyakoroltatnak sok cselszövénykék, az emberi sziv' legszokottabb 's még is mindig legkellemesb bábját, a' szerelmet tárgyazók; itt közöltetnek a' nap' sok történetei. A' viz két csöbörbe egy rud által egyesültbe gyüjtetik. Fején itt senki sem hordoz semmi terhet.

Decemb. 2-*kán* 1830.

A' hosszu reggel. Pontos rendtartás. Favázlat az épületek' falaiban.

A' föld' polusain kívül tudtomra Halle' academikusainál tart legtovább a' *reggel.* Éjjel-nappal jó reggelt kivánnak egymásnak a' találkozók. Másoknál itt is jobban visszatolatik természeti határa felé a' jó reggel, annyira ugyan még sem, mint a' mi falusi Magyarjainknál. Másféle idvezlésben, 's általjában a' tisztelkedésben nagy egyszerüséget tapasztalok. Gyakran, midőn nálunk, kivált a' falusiaknál még sok mindenféle komoly innepélyességgel czifrázott phrazisok használtatnak, itt elegendő egy néma kézszorítás, legfellyebb egy pár szókísérettel. A' „magamat ajánlom" megfordítva nem bucsuzók, hanem találkozók között divatozik.

Sok apróságból is kitündöklik az uralkodó rend, 's annak minden intézvényekre kiható gondoskodása. Igy a' nagy piaczokon semmi kocsi sem jár keresztül-kasul, hanem megkerüli a' széleket, ha egyik oldalról az általellenben esőre akar menni. Középen szabadon járhat-kelhet a' gyalogoló, andaloghat akármi elmerültség-

gel. Biztosabban szédeleghetnek e' piaczon a' hetedik égben élő pietisták, mint másutt sok apróbb városokban.

Nagyobb épületek' tetején, p. o. az árvaházén gömbölyü fakarzat, (galleria) nagy nemüvé teszi az egészet. Csak közel ne menjünk hozzá. A' rút csontvázként kifeketülő *favázlat* mindenütt, még a' roppant árvaház' falain is, megfosztja őket palota nevöktől, mellyet messziről készek lettünk volna reájok ruházni. Nem tudok a' házak' e' kietlen alakjához hozzá szokni. Szép a' növényi világ, ásványoknál elevenebb képül szolgál a' világ' egészét öszhangoztató titkos erőnek, de csak míg benne növénykép, bizonyos éltet képező vegyülettel munkás az illy titkos erő. Szünjön meg ellenben a' belé fuvalt müszerzet' élete, elmarad tetszetős külsőre az ásványok megett. 'S épületben a' fedél alatt állóban kő vagy kőnemü az igazi alkotó rész; növényi tag csak a' fedélnél, itt is csak rejtetten szép. Belől a' szobákban, 's ott mivészet' szépítő kezétől nemesítve, többnyire mint házbutor lehet csak, kellemes egészítője hajlékainknak a' fából készült mív.

Decemb. 4-kén.

A' különködő Hallorok. Miért nincs a' jalousienak német neve? Asszonyi segédek az árús boltokban. Szabadalmas Satyrikusok.

Említettem már, hogy a' *Hallorok* Hallenek szabadékos sóbányászai 's halászai. Még egy különös foglalatosságot üznek: ők kísérik ki a' halottakat vég nyugalmok' helyére, mult század' szabása szerinti fekete öltözetben, három sarku kalappal. Különös népecske való-

ban. A' föld' gyomrában turkálásra, a' viz' öblében buvárkodásra is csak ők szabadíttatnak Halle' lakosai közül. Ez által az ő tevőségök' köre is különbözik a' többiekétől, valamint nyelvök, 's jógaik. Ők szolgáltatják a' minden ételnek főképen izt adó sót; ők Halleben éltünk' e' nap alatti tanyájából kibocsátó kapunak, a' halálnak őrálló sweiczerei; 's még is ki gondolná, hogy a' mindenféle népeket egyesíthető kötelékben, Hymen' szövetségében is *különködik* e' kis népmaradék, hogy csak egymás között házasodik, közepette azon nagy népnek, mellytől ugy is nagy részint már elnyeletett! Alkalmasint itt lelhetjük fő okát patois nyelvök' 's egyéb sajátságaik' fenmaradásának. Bizonyosan eltünnének ezen sajátságok a' kívül is tárgyat keresni merészlő szerelem' édes hangjai között. Nem illy különködők az ide való galambok, (a' tollasokat értem) kikre pedig bizonyosan elébb veszélyt hoz az emberi vagy állati környékzet. Rendkivül szelídek, 's majdnem egészen bevárják az embert.

Ablakokra is kiterjed az itt uralkodó egyszerüség. Valamint télen nem kettőztetnek, ugy nyáron sem fedeztetnek jalousiek által. Nem hijában nincs ez ablakvédnek német neve. Helyettek a' faablaktáblák, annyival inkább, hogy csak földszint vagynak, nem nézethetnek csinos pótlóknak. Ellenben a' nép' kitünő szorgalmának uj jelét találom azon szokásban, melly szerint a' kalmárboltokban, p. o. fűszeresekben, nürnbergi árusokban, sok asszonyi segédet találok.

Ablakaim alatt szorgalmasan exerciroznak a' huszárok. Erős toppantásuk minden fordulás közben, 's több e' féle mozdulataik furcsán majmoltatnak az utszáló gyermekek, e' szabadalmazott *sulyrikusok* által.

Decemb. 7-kén.

Születésnapi tisztelkedés. A' zsilipek. Az ittas. Verklisek. Nyalánkság. A' Szász kevesebbet eszik; de többször. Német kedvélység. Lábtyűkötők tánczmulatság közben. Hallenek napoleoni ideje. Ó német köntös.

Tegnap mult egy hete, tisztelkedtek az academikusok az idei prorector *Grubernak*, a' róla 's *Erschről* nevezett óriás Encyclopaedia' esméretes kiadójának születése' napjára. Az itt tanyázó 3-ik vadászosztály' hangászkara zengedezett. De a' tisztelkedés nem csupán muzsikából állott. Nagy diszmenet irányoztatott, fáklyakísérettel a' megtiszteltt' házához, a' régi academiai dal: „Gaudeamus igitur" elmondatott, ekkor e' dal' tartalmából vett tárgyra prorector úr egy köszönő beszédet tartott, szavait nyilt ablakán ált, a' regényesen világított éji homályban ki felé hangoztatva. Majdan a' diszmenet visszahullámzott a' nagy piaczra, hol nagy kör képeztetvén, az égő fáklyamaradékok egy rakásra hányattak, a' „gaudeamus igitur" ujra elmondatott, az academiai szabadság éljeneztetett, 's evvel a' több ezerre menő sokaság békésen eloszlott. A' diszmenetet az egyes czimboraságok' formaruhásai vezették. A' példás rend, mellyel ez inneplés végbement, meggyőze arról, hogy már az ifjuság is józanon használhatja szabadságát; csak ügyes és bizodalmat biró férjfiak által vezettessék. Az inneplés' indító oka pedig arra teve figyelmetessé, hogy ez országban már nem névnek, hanem a' születésnek napja tartatik nevezetesebbnek, 's ez tartatik meg. Környékzőim ez estve leginkább a' Hallehez velem mintegy egyenlőn távol honu Helveták valának.

Mult szombaton az ugy nevezett *Zsilipeket* (die Schleussen) látogattam, egy mulatsági helyet a' Szaale' szigetén, mindjárt a' város' nyugati oldalán, a' residenczián tul. Ez Hallenek legmélyebben eső része, honnét bús komorságra élesztő szinzete leginkább szembetünő. Én ekkor láttam legelőször e' részt, ámbár majdnem minden héten teszek egy párszor száguldást. Mennyi idő kerül bele, míg csak egy várost is igazán megesmérhetünk! 'S azután még is hány utazó vagyon, ki pósta' szárnyain országokon áltrepül ugyan, de ha kocsija' ablakán néhányszor kitekintgetett, már tájat rajzol; ha a' vendégfogadói néppel esmerkedett, már népcharactert fest, 's mind ezekről vastag könyveket ir egy két hónapi tapasztalás után. *)

Tiszteletére mondhatom az ide való nyilvános erkölcsiségnek, hogy még mind eddig ma látám csak az első ittast. De ez *tanuló.* Ablakomból hallom a' szomszéd ház felé irányzott veszekedését. Akármikor, igy kiabál, készen várja ott lakó pajtását kettősre.

Furcsán zendítik városunk' levegőjet, a' vasárnapi esték' hangászai, a' *verklisek.* Azonban ezen nagy ensemble, — egyszerreség, — új bizonysága az itt mindenre kiterjedő rendtartásnak. Legelevenebb illyenkor a' város; kivált nagy piacza tele van csupa csinos öltözetü emberekkel. De a' mellett kitünő csendesség; semmi más hangok, mint az énekszóval kísért hanggépelyek nem hallatnak. Még az is határozva vagyon, hol zengedezzenek, hol t. i. rendes fizetést

*) Illy váddal terheltetik mostanában a' hires Chateaubriand, Francziaországban. Azt mondják: leir, mint látogató, olly helyeket, mellyeket soha sem látott. 'S még is most kijövendő memoire-jaiért száz ezereket fog kapni!

kapnak, per Dreier (három fillér) egyszerre. 'S e' hitvány keresetből még is egy ezüst tallér adót fizet évenként minden verklis. Fő aratása ekkor a' conditorey boltosoknak vagyon. Közép nemet tesznek e' sütők a' czukrászok, 's a' po'sonyi hires kalácsosok között. Lehet nálok találni minden nemü süteményt: Hallor-Asch-Macz-Kuchent 's t. e' félét. Megfordul ezeknél minden néposztály' embere: a' tanulótól a' fél ezüst garaskáját egész héten gyüjtögető pesztonkáig. A' tanuló-ugy szólván főkép a' kalácsosoknál veszi eledelét. Itt lelem egyik okát, miért hogy olly egyszerü ebéddel, 's még vékonyabb estvélivel megelégszik. Ha egész nap szörböli a' kávét, délest a' kalácsost látogatja, lefekvéskor még egy findzsa theával áztatja gyomrát, 's a' mellé még gyakran egy dorong (Stange, tréfás nevezete a' hosszukás korsónak) sert kiszúr, akkor, ha erős evésre a' mi ifjainkat el nem éri is, nyalánkságra, kényelmüségre az életmódban azokat sokkal felülhaladja. Valóban házánál kell az éjszaki Németet esmernünk. Itt pótolja ki egészen azon hiányt, mellyet szenved öszves élete, külső fényen, zajos piaczi mulatságokon, nagy vendégségeken, nem kapásával. Házában minket Magyarokat, 's magyaros Németeket, valamint ausztriai rokonait a' kényelmüségre, a' kedvélységnek (Gemüthlichkeit) igazi éledezésére nézve annyival felülmúl, valamint mi az Olaszokat. Az Angolok' comfortját már most jobban kezdem érteni. E' mellett a' mennyire tehetsége engedi, valóban vendégszerető az éjszaki Német. Akármikor látogassam academikus esmerőseimet, megkinálnak egy findzsa kávéval, theával, vagy egy pohár serrel. A' professzorok el-elhivják theára (auf eine Taſſe Thee) kedveltebb hallgatóikat. Nem viseltethet-

nek e azután irántok ezek is nagyobb bizodalommal? E' mellett munkaszeretetét mindenütt kitudja tüntetni a' Német, 's a' mulattatót hasznossá is teszi. Nem csak a' muzeumi hangászatoknál, még Diemiczen, alsóbb sorsuaktól látogatott tánczmulatság közben az ülő nőnemüek' sorában is láttam *számos lábtyükötéssel* foglalkozókat. Nálunk ennek hire sincs.

Még gyakran emlékeznek Halle' lakosai a' *westphali időre*, midőn t. i. ők is alattvalói voltak a' pünkösdi királynak Jeromnak, tulajdonképen bátyjának, a' világrázó Napoleonnak. Szivökben akkor is mindig hiv Poroszok maradtak. Jól tudta ezt Jerom, 's több izben fenyegetődzött. A' lipcsei nagy napnak is viseli emlékét Halle. Több ezer sebesültek ide hozattak, 's ezeknek nagy részét itt érte el a' Lipcsénél szörnyen arató harczi halál. Nagy része elholt a' vérzőknek. Kívül a' városon, a' lipcsei 's glauchai kapuk között, fákkal négyszögüen körül ültetett helyen nyugosznak hamvaik. Obelisk, de még csak fa jeleli közös sirhalmokat. Csudálom, hogy tartósb emlék nem juttatott még eddig számukra Hallenek hiv porosz érzelmü lakosai által.

Itt jut eszembe, hogy naplóm' folyamában mindenütt a' szász sajátság' szabálya alá számítám Hallet, ez igaz porosz birtokot. Népcharacterre, egyes szokásra nézve méltán is. Csak ugyan szászé vala e' jövedelmes város szinte a' 17-d század' végéig, valamint vidéke is; ez szinte a' közelebbi bécsi congresszusig. Ez időkig szigetet képezett a' porosz birodalom' tekintetéből, 's alkalmasint azért mind addig: „Halle szász földön“ névvel illettetett.

Régi nemzetiségének sok elhunyt jeleit ismét felelevenítette ez időkben a' Német, 's szerencsésebben, mint sok más szunnyadozók. Csak egy illy jel nem diszlett, a' mi ellenben nálunk hasonló hamvazásból tisztelt létre éledett fel. Ez az *ó német köntös*, mind szabásra, mind jelentőségre a' mi atilánkhoz, vagy is magyarkánkhoz igen hasonlító. Még mindeddig renommistaság' jeléül nézetik, valamint nálunk S** nyi tanuló koromban, midőn ketten, kik azt közöttünk elsők viselték, még társaink által is uton-utfélén gunyoltattak.

Decemb. 15-*kén.*

Tholuck' félszegüsége.

Mult vasárnap Tholuck, az itteni mystikusok' feje, nagy buzgósággal, de alkalmasint csak állal, az az hamissal, 's a' mellett nagy türelmetlenséggel hirdette nézeteit. Ő, ki annyira igyekszik nemesítni azon hitet, mellynek kebelében született, rosszalja a' hangversenyek' tartását templomokban, midőn pedig illy zengedezés, csak legyen választott tárgyu, 's vallásos érzelmeket élesztő, különös élénkítést járultathatna az egyszerü isteni tisztelethez, 's az úr' napja' komoly csendjéhez, melly a' protestans városokat innepi napokon annyira elnémítja.

Decemb. 20-*kán.*

Veres kötényesek. Vásárok' 's mühelyek' csendessége. Szánkázás. Szokás' jótékonysága. Léczbüntetés. Milly disze volt még nem régen Halle' nagy piaczának?

Itt 's Lipcsében különös jellel különböztetnek a' fogadói szolgák, *veres* parchent *kötényekkel* Ha köntösük is

abból volna, azt hinném, azért, hogy ne árulhassák el még talán ollykor elpiruló arczukat, midőn az utasokat szemtelenül zaklatják.

A' *szorgalom*' két fő ágának szokott *zajját* nem igen hallom Halleben, midőn pedig mindkettő igen mindennapi, tehát olly szükséges, olly mindenütt feltalálható. A' héti vásárokra hordott áruk, élők 's életnélküliek, többnyire nem barmoknak, hanem embereknek vállain szállítatnak a' piaczra. Szokás 's vonó marha nem léte egyformán kénszeríthetik az árusokat erejöknek illy türelem' fárasztó gyakorlására. 'S a' tereh inkább vállakon 's háton vitetik, emberén 's marháén, amazok olly esetekben is önként tereh alá görbítik fejeiket, midőn másutt ezekkel vonatnak. A' vizhordásról már emlékeztem. Barmok közül csupán öszvér van több, mint nálunk, ez gyakran seregenként hajtatik, háta keresztbe tett nagy zsák liszttel vagy gabonával megrakva.

Nem hallani itt továbbá se kovács se kádár (pintér) 's t. e' félék' *műhelyei' zörgését.* Alkalmasint házaikon belől dolgoznak. Nem fogják füstös requisitiójok alá az utszákat, 's az arra menőket. Azonkívül ugy látszik, arányzatilag ritkább itt az e' féle mesterember, 's a' mivszorgalomnak (Gewerbfleiß) Prussziában szabadon bocsátása olta főképen csak az ollyanok szaporodtak, kiknek mestersége nem nagy tőkét kiván, p. o. szabók, vargák. Még is innen még nem következik, hogy amazok kevesednének, mert általjában minden sorsu lakosok' száma nevekedik, 's bizonyosan, mihelyest valami szorgalmi életmód' üzésében hézag nyilna, a' nemzeti szorgalomnak egy könnyen soha sem hibázó ébrékeny ösztöne mindjárt annak kitöltésére késztetne néhány fiatal kenyérkereső kezet.

Már ma erősen *szánkáznak*, a' tegnap beállott kemény hideg' következésében. A' szánkák igen aprók, de csinosak 's több szinüek. Fő szánkázók az academikusok. Csak most veszem észre, hogy a' lovak a' mi németségünk' 's ausztriai szomszédink' ellenére nem igásak, hanem magyaréhoz hasonlítóbb szerszámuak.

Szokás uralkodik elhatárzólag mindenikünkön, még azokon is, kik sok külsőkép különbözhető alak alatt is rá esmernek ugyan azon lélekre. *Markendorf* academikus társam új esztendő napra katona lessz; 's a' mellett leczkéire ezután is eljárand. A' szolgálat' esztendejének elmultával, ha vizsgálat alá veti magát a' hadi tudományokból, hadnagy lessz a' honvéd seregnél. Igy örömest hordozhatja a' mindent kötelező terhet. Markendorf nem vagyonos, nem előkelő, nem nemes család' tagja. Anyja szegény özvegy.

A' katonáskodásról a' tévedő katonák' büntetésének itteni szinhelye, a' felényire düledezett *Móriczvár* juta eszembe. A' léczbüntetés (Lattenstrafe) a' porosz hadi hatalomnak e' különös fenyítő módja hajtatik itt végbe. Csupa éles léczezettel van egy kamara kipadlózva, ebbe vettetik a' bünös. Hat héti bezárás halálos.

Különös idők lehettek azok, midőn még Halleben is a' nagy piaczon, a' város' kellő közepén, katonai akasztófa volt. 'S gazdaasszonyom még emlékezik reá.

Halle, Januar. 2-kán 1831.

Sylvester' estvéje Merseburgban.

Az ó esztendőt *Merseburgban* fejeztem bé, két esmerősömnek, 's majdan több ottaniaknak társaságában. Az unio teremben tartott tánczmulatságba vezettettünk

bé, 's ott a' városka' megkülönböztettjeit találtuk, közöttök sok kormányszéki tisztviselőt. Nem magasztalhatom eléggé azon szivességet, mellyet mutattak itt is mindenek, kiktől látogatásunk' kellemítése függött. Az egybegyült társaság' tónján eléggé észrevehető vala a' rendszerinti nyilvános bálokban szokatlan bizodalmas közlekedés. Egy innepélyes eselekvény különös erejü béhatást teve reám, 's eléggé bizonyítja: mennyire szemeik előtt tudják tártani a' mivelt Szászok, zajgó vigságuknak közepette is éltünknek komoly oldalát, 's mennyire öszve tudják kötni a' mulattatót a' komollyal, nem ugyan olly borzasztó módon, mint a' régi Aegyiptomiak, kiknek asztalánál a' zajgó vendégek' sorában mindig ült egy halálosan elnémult is. A' mint éjfélre kondult az óra, tehát, a' mint a' lefordult év sirjába merült, egyszerre elhallgatott a' muzsika, elnémult a' vigság' minden hangja, 's egy tudós férjfiu, a' helybeli gymnasium' directora az idő' nevezetes jelenpontjával megegyező beszédet tartott. Körbe állottak a' vendégek, 's mély figyelemmel hallgatták a' szónokot. Vége lévén a' beszédnek, az atyafiak sorban megölelték 's csókolták egymást; kezet szorítottak minden esmerősök. Sajnáltam méltán e' pillanatban, hogy nem vagyok *Merseburg'* lakosa. Nincs a' maga nemében méltóbb inneplés, akár módját, akár a' reá vivő alkalmat, akár a' mulatozásból illy okosan kitüntetett vallásos érzelmet tekintsem.

Jan. 7-kén.

Képetlen czimerek. Kölcsöni törvény. Sült lud a' patriota hirlapokban.

Nem igen örülhetnek a' képirók az itt mutatkozó czimeknek, a' mesteremberek', kalmárok' boltjain, a'

fogadókon. Nem képpel, hanem csak betükkel fejeztetnek ki. Pedig elég válogatottak 's pompásak volnának, mint p. o. az itteni fogadókon, „Zürich, Berlin városokhoz." Talán épen, minthogy több költségben kerülne, azért szoktak el a' czimnek képpel kifejezésétől. Igy az illy pompás titulus felette sine vitulo büszkélkedik ez alkalmazásban.

Az ifjuság itt is alkalmasint gyakrabban hajlandó a' *kölcsönnek* felvevésére, mint visszafizetésére. Vannak e' miatt több törvények, illy káros pénzügyi munkálatokat gátolók. Egy évnegyeden túl nem hitelezhet semmi polgár az academikusnak. Ha ennek fogytával visszafizetést nem kap, váddal köteleztetik adósa ellen fellépni. A' szálások is annyi idővel előre felmondatnak, vagy felvétetnek.

A' helybeli „*patriotisches Wochenblatt*" czimü hirlapok szembetünőleg bizonyítják a' nyilvánosságnak furcsaságokig gyakorlását. A' legcsekélyebb érdekü 's esmeretes ujságokat kihirdetve lelem bennök, p. o. az ugy is minden héten előfordula tánczmulatságot Diemiczen, Böllbergen, Passendorfon, Apollokertben, de még ezeken kívül ottan a' vendégekre várakozó tojáslepényt, ludsültet, serpenyősültet 's t. e' félét. Rendszerint egyszerre csak egy fogás hirdettetik ki. Nálunk még első rangu vendéglők sem ütik dobra konyhájok' közhasznu szüleményeit, nálok a' majdnem mindeniknél rőfhosszuságra beirt étekczédulán hirdetés nélkül is találhat kiki szájize szerinti étket; illy hirdetményeknél vagy épen nem, vagy mosolyogva emlékezhetünk a' *hirlap' czimére.* A' szellemiségnek élő szász földön illy ujságokra nem igen számolunk *patriotai hirlapokban.*

'S a' ludsült' hirnöke gyakran ugyan azon alkalommal hirdet sokkal komolyabb nevezetességeket, p. o. olly vendégeket, kik még csak bizonyos idő mulva fognak enni ludsültet; vagy épen most esznek, repeső örömmel, szerencse kivánó vendégtől segítetve; vagy végre ollyanokat is, kik abban többé nem részesülendnek. Az időről időre születteket, az új házas párokat, 's meghalálozókat értem. Épen most van előttem mind ezeknek a' lefolyt évben kerekült száma. Az elsők 858-ra mennek, kik között 108 házasságon kívül született; 730-ra az utolsók. Meghiteztetett 224 pár. *)

Januar. 11-kén.

Harangozás' pótoléka. Est modus in rebus. Éjszaki fény. Bányák. Zenebonák.

A' nagy toronyban az ugy nevezett *veresben*, melly magánosan áll a' nagy piaczon, napjában két izben óraütés után még két ütés kondul a' harangon. Eleinte a' kalapács' bomlott szorgalmának tulajdonítottam e' viszhangászt, de most értem, hogy ez készakarva történik régi szokásként jeladásul imádságra. A' Mahometiekre emlékeztet. *Pótoléka* a' hétköznap hiányzó *harangozásnak.*

Jó rend' jele, hogy házában nem háborgattatik senki a' koldusoktól. Azonban ne higyjük, hogy itten koldusok ne volnának. Minden törvényt ki lehet kerülni. A' törvény, védelmezzen bár még olly hathatósan, szaporítja

---

*) Bővebben nem kedveskedem olvasóimnak. Ludsültre statistikai táblák egy kicsinyt felette száraz confectül szolgálhatnának.

az álthágók' cselszövényei' számát. Itt, hol minden viseli az általános csinosulás' jeleit, nem csuda, ha a' koldulás is raffinirozottabb. A' napokban kaptam egy levelet, mellyben 8 porosz garasnyi kölcsönre felszólítatom. Több esmerőseim kapták e' levélnek szóról szóra másolt példányát. Új esztendőre egy markos Hallor gratulált nálam, uszómesternek adván ki magát. Holmi barátságos viszonoknál fogva szednek több illy született, de annál inkább csupán tituláris uszómesterek e' féle kis adókat az academikusoktól. Régenten, midőn még az ifjuság inkább vitézkedett öklével, mint fejével, a' Hallorokkal állott szövetségben a' többi polgárok ellen, 's általok gyakran hathatósan segíteték. Ingyen természetesen semmi szivesség se történik; 's innét az illy kis adók. Most szokás szerint az ok megszünvén, az okozottat még is fen kivánnák némellyek tartani. A' barátkozás egész tézésig bizodalmasult hajdanta a' különös szövetségesek között, kik egyéberánt másra, mint szabadék birásra nem hasonlítottak egymáshoz.

Az utszákon itt-ott a' zugolyokban utszáló gyermekek, a' városon kívül gyermekeket hurczoló asszonyok által csak ugyan szólítgattatunk adakozásra, de soha sem más, mint e' kifejezéssel: „ajándékozzon valamit nékünk az úr.“ —

Mult héten *éjszaki fény* derült Hallera. *) Életemben először láttam. Mindenek tüzi veszélynek tartották. Épen ezelőtt egy pár nappal gondolkoztam róla. Villo-

*) A' mint tudva van, e' jeles tünemény, melly a' polusoknál rendszerinti, de a' mérsékelt égöv alatt annál ritkább, azon időben, 1831-ben egész közép-Europára lebocsátkozott.

gó fellegeket képező derülete, lánghalomként tornyosult a' láthatáron, két veres sujtástól álthatva.

A' napokban esék csak tudtomra, hogy Slézián kívül még a' thüringi vidéken, szász nevü tartományának nyugati szélén is bir Prusszia *ezüst bányát.* Tegnap előtt láttam egy porosz tallért, egyik lapján illy „felirással: Segen von Mannsfeld" Tegnap és ma pedig eislebeni bányász muzsikusok járkálnak a' városban, tisztelkedni itt székező főnökeiknek: a' bányakapitánynak, 's a' tanácsnokoknak. Bányász öltözetök felett gallértalan köpönyeg lebeg, fejeiket ellenzőtlen, tollas, két sujtással diszesülő, elől gömbölyü réztáblácskán két rézkalapácsot mutató süveg borítja. A' Thüringiek' hangmivészi tehetsége éjszaki Némethonban olly hires: mint keletiben, 's nálunk a' cseheké, kikkel azonban könnyüségre nehezen tehetnek fel. Hogy nálok különös szorgalommal üzetik e' nemes tehetség, bizonyítja azon körülmény, melly szerint, mint a' napokban Dewettében olvastam, a' tökély' ideája altaljában azon tehetség szerint képzeltetik, mellyet különös szorgalommal fejlít valami nép, vagy népfaj. Thüringiában ugymond, legnagyobb becsület, valami muzsikai kar' tagjának lenni. Ellenben nem az e egyik fő gátja a' hangmivészet' felvirágzásának Magyarhonban, hogy annak, bár magában olly köz kedvességet nyert kellemes vad virágai egy fél vadságban élő népfaj' kebelében, a' czigányokéban nyilnak közöttünk?

Minthogy porosz tallérokról emlékezém imént, járásukat, keringésöket, ugy nevezett cursust könnyítő kis testvéreiknek, a' garasoknak szörnyü törpeségét is említhetem. Alig birunk arra képes érzéki müszert, hogy hozzájok férhessünk, midőn őket kezünkbe akar-

juk szorítni, 's bizonyosan nem kivánjuk ollyanok' kezei közé, kiknek ujjai magnes erővel birnak minden lappangó, őrizetlen pénzdarab eránt. Pedig ez országban, hol a' drágaság elég nagy, ugy hogy majdnem minden apróságnak több garasnyi árbecse van, kettősen szükségtelen az illy felváltó apró pénz, annyival inkább, minthogy arra rézpénz is vagyon; 12 fillér egy ezüst porosz garasban, ámbár nem olly bőséggel, mint nálunk.

Szász királyságban, tehát Hallehez nem igen messze környéken a' bányák 64,075 mark ezüstöt szolgáltattak a' mult 1830 d. esztendőben; 2700-al többet mint 1829-ben. Markját ½ fonttal számítva 32,037½ fontot, vagy is 320 mázsát tesz e' mennyiség, tehát több mint száz mázsával kevesebbet azon atyjafiánál, melly Magyar hazánknak kedveskedik évenként. Azon országban 9000 bányász' nevében nyujtatott be az uj esztendei tisztelkedés hódulása ez idén a' királynak.

Halle nem tisztelkedhetik senkinek hasonló jó kedvvel ez idei új esztendőre. Ege kettősen borult. Mult Sylvester éjjel 's azután még egy izben *csendessége megzavartatott.* Ennek következésében a' Merseburgban tanyázó poseni ezred benyomult. Királyi biztosság nyomozza a' nyugtalanságok' élesztőit. Máson azonban, mint néhány ablaküvegen nem próbáltatott meg egyik alkalommal is a' zendülés' vad szabadsága. Mint rendszerint szokott történni, az e' miatt mindenek által nyelendő keserü pillulák itt is czukroztatnak vidor elménczség által. Igy beszélik: a' napokban nagy szorgalommal látszatott valamit keresgélni egy valaki a' nagy piaczon. „Mit keres?" kérdezék a' körülállók. „Zendülést," felelé amaz. Furcsább vala a' másik. Egy utazó éjjel talált haza menni szálására. Eszébe

jut, hogy zendülési állapotban van Halle. Borzadván előre azon szörnyüségektől, mellyeknek martaléka lehetne olly esetre, ha a' városon uralkodó martialis törvény által, mint illyenkor gyakran történni szokott, ártatlanul sujtatnék, nem kivánt egyedül haza menni, 's magát két éji őrök által kísértetni tanácsosabbnak vélte. Öszvetalálkozik illy biztos állapotban némelly renommistákkal, kik azt hívén, hogy fogoly, képzelt fogságából kiszabadítják. De épen azon szempillantásban érkezik egy katonacsapat, melly az idegent, mint közbátorság' sértőjét, valóságos fogságba hurczolta. Beillik character festő anekdotának, ha bár talán másutt ültek is hozzá az originálok.

Februar. 6-kán.

Görliczi gazdálkodás. Hangnyomás. Időjárás.

E' napokban esmérkedtem *Moser* boncztudományi prosectorral, kivel azonban ez alkalommal nem physikai, hanem moralis testet bonczolgatánk. Születése' városáról, *Görliczről* értesített. Említette annak gazdag birtokait, de egyszersmind tisztviselőinek szertelen vágyját: az általok repraesentált persona moralisnak gazdag életerejét egységeik körül középesítni. 28 nemesi jószágot bir a' város, 120 esztendei vágásra osztott fájszással, ebből 25 ezer tallér esztendei jövedelem jönne bé, 's még is rövid idő alatt, a' békének közepette *egy milliom* adósságot vontak a' város' nyakára! Szép gazdálkodás! Ezen urak bé akarták bizonyítni, hogy az erkölcsi személynek homagiuma is legnagyobb, mert mindenütt legadakozóbb részvéttel tisztteltetik a' költség-

rovásban. Igy a' hallei, még eddig tisztán képzelményi egyetem-épület 16 ezer tallérba jött, 's képzeleti létével egy realitást is elnyelt, az egykori játékszinházat.

A' drezdai 's lipcsei szásznék' beszéde nem keveset lehet éneklő, mert hallei atyjokfiai is megesmerik, ámbár még ők is erősen felviszik a' mondat' végén hallató hangnyomást (die Betonung.)

Az időjárás felette ingatag. Alig volt egy pár hétig igazi tél, midőn pedig egyébkor, mint mondják, nem ritka a' 18—22 foknyi hideg Reaumur' hévmérője szerint. A' köd honfiusítja magát e' magában is fülledt levegőjü városban. 'S még is nem hallani semmi uralkodó nyavalyáról. *) Semmi köhögés. Nálunk illyenkor a' templomokban alig lehet a' szónokot megérteni a' sok köhögők miatt. Meglehet, csak kivétel e' jelenség is a' szabály alól.

Februar' 7-kén.

Kuruzsolások az igazsággal.

Tegnap a' muzeumban heiligenstadti *Weinrich* János az ő tőle feltalált *Psallmelodiconon* fujdogált. Széles clarinethez hasonlít e' fuvószer, számos oldallyukakkal szinte elöntve. Két darabból áll, az egyik alól

*) Annál inkább a' következő télen, midőn a' Cholera, legelőször e' vidéken Hallebe kapott, 's ott fél esztendeig pusztított. Alkalmasint már akkor történt fogantatása; nem szükség Orosz birodalomból, Berlinből, Magdeburgból oda hozni; midőn e' két város, 's Halle között több tartományok, az országnak, sőt Némethonnak nagyobb része, még a' szomszéd vidékek is, Erfurtig, 's Casszelig mentesek maradtak.

trombitában végződik. Ezeken kívül még hónalja alatt jobbra balra két apró műszert tart rejtekben a' mivész, 's ezeket, ha végezte fuvalmát, a' nyilvánoson alattomban hangoztatja, míg az elsőt szájától jelentőleg elmozdítja, elhitetni a' nézőkkel, hogy a' bébonyolódott hang játszadoz még a' már pihenő Psallmelodiconon. Valóban kész is ezt hinni a' néző, a' látás' csalatásának meglepésében. Azonban illy csaljáték gyanussá teszi a' mivész' valódi hivatását. Minden esetre találmányával ő is azon számtalanok közé tartozik, kik ügyességöknek rejtélyes külszint tudnak adni, a' világot találóságuk ulánt el tudják hitetni, némelly fogások' leple alá huzódván, eredétiség' álhüvelyébe merészelnek öltözni. *) Éneke, mellyel második mutatványát kísérte, megürítė körülötte a' teremet. **)

Minthogy épen csalatkozásról beszélek, még egy pár példáját hozhatom ez uttal fel értelmünk' e' gyakori kísértetének. Már majdnem egy évnegyede, hogy ugyan azon szobában lakom, 's még is csak e' napokban tudtam meg, hogy hibásan tartottam vasszint mutató, 's alól az igaz, vasból készült kályhámat egészen azon anyagból készültnek. Igy a' bécsi divatjour-

---

*) Hogy másokat még ügyesebben el tudott ámítni Weinrich, bizonyítja az 1833-diki Honi Vezér 68.dik lapján. Nevettem 's boszonkodtam, a' velünk mindenféle alakban játszadozni tudó ámításnak ez ujabbi példaján. 'S W. nak szabadéka vagyon e' talalmanyára a' porosz királytól! Jobban láttatnak őt esmérni polgártársai Heiligenstadtban. Még 1831-ben ott megfordúlván, kérdezősködtem felőle, 's gunyoló hangon hallottam említni. Talán azért nem kedves sok próféta az ő hazájában!

**) 'S költőnek neveztetik a' Honi Vezérben.!

nálban olvasám: Harczgerodeben, Anhalt-Bernburg' földjén igen jó természeti csizmamázt találtak a' föld' gyomrában, melly már hatalmasan kiállotta a' próbát. Gyász hirdettetik a' csizmamáz' gyárnokinak. Épen anhalt-bernburgi academicus társam lakik velem egy fedél alatt. Megkérdem, 's azt feleli: még csak közönséges bőrre se lehet vele mázolni. Illyen az emberi esméretek' bizonyossága!

Februar. 13-kán.

Móriczvár 's Rezidenczia. Magyar latinságunk' hitele. Theázás Dr. Diecknél. Póstalegény' dala. Magyarok' hirneve a' német egyetemeken.

A' mihez legközelebb esünk 's legkönnyebben hozzá juthatunk, azt gyakran legkevesebbé méltatjuk figyelmünkre. A' legtevősebb ujságvágyat eltompítja a' szokás; vagy elaltatja a' minden órában hozzájuthatásban bizakodó halogatás. Én is Hallenek egy osztályát, az egésznek szinét leginkább viselő városrészt, a' *Móriczvár'* környékét csak mult hónap' 26-kán látogattam először. Ez az, mellynek Szaale folyamira néző pusztult oldalát még itt létem' első napjaiban láttam a' zsilipekhez vagy is ereszekhez mentemben. Szegletein gömbölyün előre nyuló' bödön tornyai. Az egész igen regényes tekintetű, de puszta fészek. Csudálom, hogy V-d. Károly császár, 's Alba herczeg nem ebben, hanem az igen csekély tekintetű, 's nem is városi fénylakhoz, hanem falusi majorhoz, vagy serfőző udvarhoz inkább hasonlító rezidenczia épületben szálásoltak, azon alkalommal, midőn a' mühlbergi fényes győzedelmök

által szétrombolt smalkaldi szövetség' lealázott tagjainak legjelesebbike, hesszeni Philipp kénszerített térdhajtását tette a' hatalmas császár előtt. Vagy talán akkor más alakkal birt e' nevének 's említett vendégének olly kevéssé megfelelő épület. Azt hihetnők: a' harmincz-éves háboruban pusztítatott el, de mellette áll a' dom, tornyát kivéve ősrégi roppant alakjában. Szembetűnőleg eltörpül a' templom mellett nem csak a' rezidenczia, de egy közel álló más templom is. Talán önként nem akarták Halle' régi urai pompásabbra alkotni tulajdonképeni lakhelyöket udvarjok' azon részénél, mellyben a' földnek legnagyobb halandói, 's ezeknek legutolsó alattvalói egyformán kéntelenek megalázni magokat a' mindenek' ura előtt. — Móriczvár most tábori betegeknek, testben, — 's erkölcsben sorvadóknak ád hajlékot, — ezeknek a' léczbüntetés által. Hozzá általellenben, a' keleti oldalát környékző diszpiaczon, áll az egyetemi könyvtár, Hallenek egyetlen egy igazán új alaku, 's városhoz illő izlésü épülete. Tegnap előtt látogattam. Nyitva áll, 's könyvkölcsönözéssel kinálkozik minden héten kétszer. Fiatal nyárfákkal van körülvéve. Nyáron kellemes ellenzetet mutatón játszadoztathatja ezeknek szép zöld szinét a' setét alaku épületek között. Sokáig egynek tartottam e' két várnemü lakot, a' Móriczvárat 's a' Rezidencziát. Nincsenek is egymástól messze. Kétségkívül a' fejedelmi lak' tagas udvara lehetett hajdan a' már most privát házakkal sürün beépült tér. Mosolyogtam a' megtekintés' napját felváltó reggel, emlékezvén, hogy utóbbi éjem' álmának tárgya Móriczhida vala, csekély kis helység hazánk' Győr vármegyéjében. Regényes szinben ragyoglott előttem. Illy meglepőn társasít álmunk mindenféle képzeleteket, de

minden meglepősége mellett mindig egy kis vadvisszás vegyülettel.

Kinos állapot, ha olly sokszor kell igazat adni másoknak, midőn pedig születésünknél fogva a' megtámadott tárgy' számára természeti kötelezésünk miatt ügyvédként kellene vitézkednünk. Mi sokszor jövök illy esetbe, ha e' föld' értelmescivel hazámról értekezem! Nem tartozom én azon háladatlan kakukkok, vagy kétes buzgóságu honfiak közé, kik hazájokat vagy bünös hidegség által megtagadják, vagy hevök' félre lobbadozó lángjával elperzselik, épen reménylem visszavinni szivemet hazámba; de szemeimet sem hunyhatom be gyengélkedő intézvényei előtt, 's mindig, valahányszor honfiui érzelmem felszólíttatik, egy más hangot is hallok keblem' mélyében: földi hazámon kívül van még egy felsőbb hazám is, mellyre számolni kell minden embernek, ki léte' idvességét ohajtja. Az igazság' szent honja ez. Azért nem felelhettem semmit pirulásom miatt, minapában egy academikusnak, midőn ez holmi honi *latin* irományaimat, latinság' jeles hirében álló honfitársainktól készülteket olvasván, konyha-deákságunkon hangosan nevetett! Pedig ezen ifju még sehol, mint a' schulpfortai gymnasiumban, latin nyelvet nem tanult. „Miért nem teszitek inkább egészen anyanyelvetekké e' rómainak nevezett nyelvet," mondá, legalább nem látszanék olly furcsának!" Igy valóban már nem csudálom, ha sok idevaló esmerőseim a' *deák* (készakarva nevezem itt 's nem latinnak) nyelvet hiszik anyanyelvünknek. Kinos valóban, különösen a' külföldön.

Mi sokféle az izlés mindennapi éltünkben is! Öt izmos jó ehető keletfrieslandi asztali társaim nagy faradsággal őrlik fogaik között a' szilva' magvát, 's ott

hagyják a' sokkal táplálékonyabb, 's könnyebben hozzájutható hurkahejat. A' mi egyiknél izletes bél, a' másiknál izetlen szél.

Tegnap mult egy hete *theeparthiere* voltam hivatalos dr. *Diecknél*, váltójóg' rendkívüli professzoránál. Hitvese, egy kellemes fiatal alak hű példánya a' szász hölgyek' mintájának, melly őket olly vonszókká teszi, kivált azok előtt, kiknek kebele nem sorvad ugyan a' dél' lyánkájának epedő 's epesztő tüzelgésben uszó szemei után, de tartósan érző szívvel annál inkább bir, 's a' szerelmet inkább az állandóság' mérséklett melegében, mint a' pillanat lobbantotta hő érzelem' emésztő tüzében keresi; ki a' Német által olly jól nevezett, nyelvünkben még tudtomra fel nem találtató „Häuslichkeit“ jeles tulajdonságot lételes minémüségnek tartja a' lyánkában; 's ki a' szépnemet csak akkor tartja igazán szépnek, ha ő is osztozik velünk lelkünk' felsőbb képzésében. Beszélgetésünk tárgya, mint rendszerint minden hallei körben, hová hivatalos vagyok, Magyar hazánk vala. Mindennek, még legárnyékosabb életjeleneteinknek is tünik ollykor szemünkbe egy kis tetszetősége. Magyar hazánknak olly szomoru terra incognitasága illyest tapasztaltat velem gyakran mostani életkörömben. Bizonyosan másképp nem beszéltetnének róla engem annyiszor, 's én pedig annyira szeretek itt a' távollétben is hazámra emlékezni! Ha semmit mást nem nem tudnék is, mint hazám felületes esmeretségét, könnyen mulathatnám egész estvénként a' kandi Poroszokat, olly igen szeretnek rólunk valamit hallani. 'S fájdalom, olly esmeretlenek vagyunk előttök! Hol pedig valamit tudnak felőlünk, ott szintolly ritkán marad keserü vegyület nélkül, azon érzett örömöm, hogy nem-

zetünkről kivánnak valamit hallani. Az esmeretlen tárgy itt is többnyire balitéletek' tárgya, még miveltebbek előtt is. Illy bal itéletekbe kell nékem is illyenkor minduntalan botlanom. Minden álhiedelem, mindig inkább rosznak, mint jónak hivésére készteti az embert, kivált ha nemzeteket tárgyaz; mert az egyetlen egy előkép, mellyen hasonló esetben az illy idegen nemzetekről készült esmereti rajzolatok alapulnának, azoknak valami zajosan kitünő tulajdonsága, vagy a' régi időkben létezett durvaság; 's ennek szennyében vélik léledzni az elzártabb nemzetet a' többiek, mindaddig, míg ujabb tapasztalás által, mellyhez csak sokoldalu közlekedés' segedelmével juthatni, az ellenkezőkről meg nem győzetnek. Azért nem hallotta St. Elme asszony is, a' Contemporaine emlékirat' szerzője tulajdon bizonyítása szerint, a' Törököket máskép, mint valami szörnyü popanczoknak, rémbáboknak rajzoltatni, minthogy eddig még ezek is épen nem igyekeztek, magoknt ujabb időbeni szelídülésektől fogva más europai népekkel esmértetni. Még nálunk, az ő szomszédjaiknál is van elég ember, ki ollyanoknak tartja őket. A' különczről igen örömest mondanak mások rosszat, akár egyes ember legyen az, akár egész nép. Minden esetre lelki birtokunk' esmértetése, 's illő méltatása egész nemzetnek is, valamint egyeseknek számára, a' közönség' véleményén épül, a' nemzet' tapsoló, vagy helytelenítő publicuma pedig másunnan, mint a' többi nemzetekből, nem támadhat.

Még a' *póstalegényeknél* is tágasb gondolati kör látszik itt uralkodni. A' nálunk szokott: „Fahre, fahre" helyett, a' „Was ist des Deutschen Vaterland" dal' nótáját fujják.

Mi kellemes érzés, ha osztozhatunk mások' jó hirében, különösen azon társaságében, azon nemzetében, mellynek tagjai, vagy külföldön képviselői vagyunk. Mi jól esik, ha a' rokonaink által szerzett renommé reánk is visszahárámlik! Semmi nem hat vissza jótékonyabban külföldön létünkkor büszkeségünkre, 's erkölcsiségünket kalauzoló becsületérzésünkre. Hálá Isten, mi Magyarok a' németországi egyetemeken, különösen itt *igen jó hirben* állunk. Már több szálásadóknál értettük: senkit olly örömest, mint Magyart bé nem fogadnak. Adás-vevésben is hitelünk legerősb. Már igy büszkén 's édes érzéssel vallhatjuk magunkat Magyaroknak. Hallatlan, hogy ellenünk panasz támadjon. Ez a' leggyőzőbb ellenvetés azon fájdalom számos ellenkezőknek, kik nem örömest nézik; ha nemzetünknek felsőbb miveltség után törekvő fiai nem csak az anyai méhes körül, hanem odább *mások' virányain is* döngécselnek, gyüjteni a' tudományok' édes mézét. Épen mi küzdünk legszámosb akadállyal e' hasznos lelki telkekre szálhatásunk eránt. — Rajtunk kívül a' Helveták említetnek legnagyobb dicsérettel, 's még eddig a' Frieslandiak is; de ezeknek jó hirneve már hanyatlik.

Februar. 25-kén.

Látogatás Lipcsében. Tzschirner' 's Gellert' sirja. Krug, Herrman, Hahn, Tittman. Egyetemi sajátságok. Paulinum. Tamás oskokola. Pleissenburg. Csillagász-torony. Lipcse' vérnapjai.

Tegnap mult egy hete három földi megszólított: akarnék e velök Lipcsébe menni. Tökélet, indulás né-

hány pillanat' mive vala. A' tavaszi kellemmel mosolygó nap gyalogolásra bírá a' társaságot. Délután indultunk. Már hatodfélkor *Skeudiczot* értük, 's még lehetséges lett volna ez nap Lipcsébe eljutni. De nem láttuk szükségét, fárasztással elüzni a' sétálásul tett gyalogolás' édességét. Megháltunk Skeudiczban, álomba szenderítetve Magyar hazánkat 's különösen ennek paripáit dicsérő szives fogadósunk által.

Szép idő kedvezett más-nap is utunk' czéljának érésekor, kísértetve egy darabig két más gyalogolótól. Egyikök közelgető halálát hirdette Skeudicz' furcsa polgármesterkéjének, kinél néhány nappal előbb egy erdélyi földivel fordultam meg. A' másik egy földinkről emlékezett, ki tudja Isten, hány esztendővel ez előtt egy egész éltére vett uti társával utazott Marburgból, erre keresztül, haza felé. — *Gohlisz* falu 's a' város között egy gyepet kedvetlenül emlegetett orrom. Számos kis ágasokon firniszes vásznat szoknak ott szárogatni, az arra menők' gyötrelmére. Ez alkalommal üresek valának. Érkezvén a' városba, először is szepességi földinket Klein urat kerestük fel. *) Evvel a' grimmai kapu előtt eső nagy temetőbe mentünk ki. *Tzschirner* jeles iró 's egyházi szónok' halálának évfordulatos napja lévén, gyászinnepről beszéltek. Erre azonban hijában várakoztunk. Sirját mintegy öl magasságu öntött vas koczka jeleli, a' melly vas korláttal van körülvéve. A' koczka' felső lapján látni egy kitárt könyvet, e' szent irásbéli idézéssel: 2. Tim. 4. 7. 8; 's ez alatt borostyánkoszorút; más oldalán pedig ez egyszerü felirást:

---

*) Magyarország' történetei' jeles irójának, azolta (1835-b.) elhunyt Klein Sámuel lelkésznek fiát.

Tzschirner geb. d. 14 Nov. 1778. gest. d. 17. Febr. 1828. Az évfordulatos nap' jeléül téli zöld guirlanddal vala ékesítve az emlék. — Szemléltük a' sir' számtalan társait; sok a' temetőfalakat érinti, csak mozdítható fedéllel borítva, vas rostéllyal környékezve. Láttuk *Gellert'* sirját is illy felirással: „Hier ruh't Fürchtegott *Gellert*, Professor der Philosophie, — geb. den 1. Jul. 1715, — starb. den 13 Dec. 1769. Mellette fekszik egy báttya. Más sirkövek között *Kudascheff* herczeg, 's *Schewitsch* orosz hadivezérekéit 's *Stein* Edvardét, a' lipcsei theatrom' alapítójáét jegyeztem meg.

Más nap' délelőttét hospitálásban töltöttük, Először a' derék *Krugot* látogattuk. Előadásáról most is azt mondhatom', mit a' mult őszszel. Száraz, de igen világos 's értelmes. Csudálom, hogy olly kevés a' rendszerinti hallgatója. Ennek egyik oka: minthogy munkája nyomtatásban meglévén, a' hallgatók, kik minden rendszerinti társaik' példájára inkább a' szavat, mint a' szellemet keresik, igy könnyebben ki-kimaradozhatnak; mig másutt, hol dictáltatik a' kalauz, sokan csak azért járnak el, hogy kéziratajk semmi ablakokkal se nyiladozzanak. Ugy szólván kárára szolgál Krugnak dicséretes eltávozása a' helyben nem hagyható szokástól. E' pontban mondhatom főbb oskoláink előttök vannak a' németekéinek. Mennyi drága idő elvész a' sok firkálásra! Ha még olly jól megérthetné is a' tanuló a' dictáltat, elrestül az egyalaku mechanismus alatt, 's épen az élénkebbek, kiknél különben legelőbb gyümölcsözné a' lelkes oktatás, járnak igy legelőbb az illy csak felényire lelkinek mondható foglalatosság által. Mintha nem létezne már ugy is elég könyv nyomtatásban, hogy illy közép kor' könyvmázolóihoz illő idővesztő munkával jussanak kézi

könyvökhöz a' hallgatók. Hogy az oktató' gondolati folyamát az előadandó tudományról megtudhassák, feláldoztatik az előadás' szabad szárnyalása, a' mi pedig szükséges feltétel, ha előmenetet akar a' hallgató reménylleni. Fejezze be bár szerencsésen a' cursus' végén kéziratát, még akkor kezdődik vele a' legnagyobb baj. Olvasni akarja, 's nem igazodik el rajta. A' nagy sietség miatt, mellyel irnia kellett, számos rövidítésekhez lett kéntelen folyamodni; ha érthetlen tizedelt szózavarrá törpítni nem kivánja a' compendiumot. Mennyi munkájába kerül azután a' firkálás' hieroglypháinak felfejtése! — De hát miért nem nyomatja ki kézi könyvét a' professzor? Semmi sem könnyebb, azonban erre azt mondják, csak kevéssé legyen jeles, reá rohannak alattamosan ragadozó vadként, a' lopnyomók, 's megfosztják az irót fáradozásának igazságosan reménylett jutalmától, jövedelmének lételesen éltető ágától. Már ezeknél, az igaz, nincsenek veszedelmesebb rablók, annál inkább, minthogy ragadományukkal a' miveltség' tekintetéből mindenütt egyformán becses kincsnek áldoznak, 's e' szerint igazságtalanul gyüjtött vagyonuknak igazságos czimet tudnak adni. Ám kövessék ez esetre egy nálunk fáradozó collegájok' példáját; nyomják minden új hallgatójok' kezébe a' kézi könyv' egy példányát, 's megvan illy finom indirect adó által a' veszélyezett érdemdij mentve. *)

Meglátogattuk még azon dél előtt *Herrman*, *Hahn*, 's *Tittman* urak' leczkéit. Az első jeles nyelvész, nem csak érti, hanem, a' mi német egyetemeken ritkaság, kön-

---

*) Legujabb (1836 eszt.) német szövetségi végzés' ereje szerint ezentúl tilalmas lészen az egész német földön a' lopnyomtatás.

nyűséggel is ejti a' latin nyelvet, és pedig a' mi magyar szóhangzásunkhoz közelítő értelmes kerek kimondással. A' lipcsei egyetemi szokásként, hol a' latin nyelv mind eddig több tudományi ágnak, főkép nyelvészetinek számára megtartatott, e' nyelven magyarázta Pindárt jó nagy számu hallgatóinak, olly tisztasággal, minő nálunk, a' konyhadeákságnak utolsó, de hatalmasan ápoló menedékénél nagy ritkaság. Nyájas magas termetü férjfiu, minden arczvonatival kifejezte az előadás' érdekessé tételét melegítő buzgóságát. Ezt azonban meglepőnek csupán azért találtam ő nála, minthogy egyéb külseje a' professzori türelemmel olly ellenkező világfiáé. Kurta divatos szabásu fejér köntöse, sarkantyus ágyucső-sarui, ha utszán találkozom vele, nem igen sejtették volna velem a' professzort. Szorgalmas lovagló, 's mondják: gyakran a' lóról jő egyenesen leczkézni, kezében suhogtatván a' korbácsot. A' többi professzorokon is igen észrevehető Lipcsének a' halleinél sokkal városiasabb, tehát feszelgősb tónja, mind a' mellett, hogy az oktató, 's tanuló közötti viszonok itt is a' némelly más országiaktól annyira különböző patriarchai szinben osztoznak. Hogy azonban a' hozzájok juthatás bajosb, az igen könnyen magyarázható Lipcsének nagy néphullámzásából. Azonkívül a' professzor, kinek mejjét már vitézi rend' czime díszesíti, bizonyosan nem olly közlékeny, tartsa bár meg népszerűsége' külső jeleit, még fél nevendék, 's még minden világi megkülönböztetés' küszöbén kívül álló, nagyobb részént *plebejus* hallgatói eránt.

Hahn egy furcsa ugrancs emberke. Nevét jelentőleg viseli. Első tekintetre mutatja, hogy ő egy pártnak szenvedélyes előküzdője. Minden gyámokait teste' indu-

latos pergetésével, vagy előre-hátra, zsidó módra hajlongásával, kísérte, sőt ollykor asztalát csattantó ökölütéssel pecsételte. Halavány képén tüzelgő szemei, borzas fekete haja illőn megfeleltek torz alakuság felé túlzó magatartásának. Délelőttünk' tartós komoly időtöltését tudta nélkül vidámságig füszerezvén, fonák állítmányaira magunkban támadott ellenmondásinkat önként elhallgattatá.

Tittman praelatust, a' hasonló nevü theologus' fiát külső auditoriumában hallottam csak. Beszéde azonban, minthogy csupa practicumokat tárgyazott, annál érdekesb vala. Kályhájánál melegedve, állva beszélt a' körüle sereglett ifjakkal, bizodalmas hangon, mint valami privát társaságban. Egész valója, beszéde' tónusa, nézetei, még külsője is igen feleleveníték bennem soproni lyceumunk' sok esztendei rectorának, R. Péternek képét. Erősen panaszolta a' privát gyónás' elenyészésének káros következéseit, kivált a' lelkészek' külső jóvoltára áradókat. Azonban csak addig csudáltam illy szorgalmas visszaszálongását az oeconomiára, míg kísérőnk fülünkbe nem sugá, hogy tiz ezer czüst tallért évenként behozó praelaturája' daczára sokféle adóssággal terheltetik. Valóban, ha illy helyzetü férjfiak illy nemtelen önzést árulnak el, dupla szigoruság' megrovatását érdemlik.

Délután az egyetem' két jeles, 's nálunk is esmeretes férjfiainak *Pöliczнek* 's *Krugnak* kivántam lenni látogatására. Az első alig ha nem előkelőségig űzi elvonultságát. Most sem leczkézett, valamint a' mult őszkor, azonkívül midőn már küszöbén állnék, ajtaján olvasám: csak sürgetős ügyü látogatókat, 's illyeseket is csak vasárnap 11 — 12 óra között fogadhat el. Én

bár mi örömest tartám látogatásom' ügyét fontosnak, megemlékeztem, hogy a' mi vesszőlovunk nem mindeniknek vesszőlova; szerényen visszavonultam, az előkelő tudóst alkalmasint soha se látandó.

Szerencsésebb valék látogatásommal *Krugnál.* Elvonultnak, mint sokan hirdetik, nem találtam, elég nyájas volt. Szokása szerint sok galléru setétkék köpönyegbe burkolva fogadott engem is. Épen pipára gyujtott, nyilt kályhájánál. Szótalannak sem találtam. Sokáig az igaz, nem alkalmatlankodtam rajta; két rendbéli más látogató jelenté már az alatt magát. Azonban ugy hiszem, illy nevezetes férjfiakról néhány pillanatnyi esmerkedés után is mondhatunk sokat. Hadd emlékezzek én is hosszasabban *Krugról.* Nála az arcz hív tüköre a' léleknek. Termete sovány, magas. Komoly, de szelíd nyugalom ül képén. Arczvonatin a' mély gondolkozás' nyomait viseli. Még ellenségei is megesmerik azt, hogy ő *tiszteletre méltó.* *) Illyennek találtam házában, valamint a' tanítószéken. *Königsbergben* méltó következője volt *Kantnak* a' tanítói széken. Onnét hivatott Lipcsébe, hol mind eddig rendes oktató a' Philosophiában. **) Mint ember is nagy kedvességben áll mind azoknál, kiktől közelebb esmértetik. Tisztelve neveztetik ő minden alkalommal a' népes Lipcse' la-

---

*) Igy jegyékeztetik a' többek között egy utazó által (lásd az 1831-ki lipcsei „Allgemeine Literatur-Zeitung" havi irást), ki pedig őt más szavaiban, mint gondolkozásmódjának homlok-ellenzetét, egy homokszemmel agyonütni reményli.

**) Az 1834-diki jenai Allgem. Lit. Zeitung szerint a' mult 1834-d. évben rendes oktatói hivatalát letette, Ezután csak rendkívül fog adni leczkéket, mint rendkívüli oktató. Sajnálni lehet.

kosa által, megkülönbözteti őt maga a' kormány. Bébizonyosult ez mult esztendei rectorságakor, a' zürzavarok' alkalmával, midőn amazoktól egy diszes selleggel ajándékoztatott meg; ettől pedig különösen megkéretett: tartaná meg rectorságát e' zivataros időben legalább fél esztendővel tovább. Leginkább néki köszönheti a' város, hogy nem leve még komolyabb zavargások' tanuja, hogy a' rend' helyreállításában majdnem legkitünőbben serénykedtek a' tanulók, kik egyébkor épen olly fogékony taplóul nézetnek, mellybe legelőször bele esik a' fenálló rend' alkotmányát megemésztő zendülés' tüze. *)

A' mult esztendőben alkalmasint culminált az ő érdemkörének diszpolcza. Emlékeztem még annak idejében, hogy mult octoberben, minekutána egy az eránti más igyekezet füstbe ment, rendkívül fényes inneplással ülte meg az augsburgi vallástétel' harmadik százados innepét Lipcse. Pompás diszmenet tartatott, vezetve Krugtól, az egyetem' mostani rectorától, mint hivatalánál 's tudományos érdemeinél fogva a' miveltség' legelső képviselőjétől. Hermelin köntösben diszeskedett. Illy ékes öltözetben festett képe már árultatik a' képtárokban. Örömmel lehetett látni bizonyságát e' jeles megtiszteltetésnek, mellyel Szászhon' fejedelmei már ezelőtt két-három századdal kivánták országjok' tudományosságának fő képviselőit ékesítni. Meglepő volt, fejedelmi köntösben, fejedelmi diszjelektől környékezve látni a' bölcset, ki egyébkor ön személyének vitézi rend' czimével sem kivánja ékesítését; mintha ez által azt kivánta volna bé-

*) Mind ezekről bővebben emlékeztem Emlékképeim' Krugot rajzoló czikkelyében. Lásd: F. M. O. Minerva 1834, IV-d. köt.

bizonyítni: mennyivel kevésbé kell egy igaz bölcsnek külső megkülönböztetés után kapkodni, annál igazibb disz az ő személyének, ha mint a' mivelődés' fő képviselője tiszteltetik meg. Alkalmasint néki lehete azt is köszönni, hogy e' fényes nap nem egyedül egy felekezet' inneplése maradott; hogy ennek emlékezete a' képzés' minden igazi barátjainak keblében nyájas viszhangra talált; hogy más vallástételüek is részt vettek az inneplésben. Szépen magyarázta e' részvét, hogy az, ki illy inneplők' diszmenetét vezeté, terjedettebb felekezetnek képviselőségét birja, mintsem az vala, mellyért az elnevezés szerint itélve, az inneplés tartatni látszatott.

Tudományos pályája 's érdeme eléggé esméretes mi nálunk is, mindenek előtt, kik a' józan mivelődés 's tudomány által érdekeltetnek. Königsbergi hires előzőjének ő legkönnyebben nyitó kulcsa. Remekül tud ő a' Philosophiában leghomályosb eszméleteket legkönnyebb érthetőséggel előadni. Ő Kant' systemáját többekkel megesmertette, mint annak minden más tanítványi, mint ő maga Kant. Az ő philosophiai szótára maga olly szolgálatot tesz a' philosophia' kedvelőinek, mint Brockhaus' társalkodási szótára, ez olly sokféle munkáloktól alkotott roppant raktár, szolgált általjában minden németül értőknek, kik a' tudományok' mezején körültekinthetésre juttató szempontra ohajtanak szert tenni.

Mint publicista is szélesen kiterjedett hirrel diszeskedik Krug. Repke irásai nem méltatlanul foglalatoskodtatják az olvasó közönséget. Egyik legszerencsésb 's mérséklettsége miatt legtisztesb védője ő az ész' hasznosan korlátolt szabadságának azon bagolyhősek ellen, kik a' már nagyobb részént szét oszlott elmehomályt sirjából ismét előidézni bátorkodnak. Felette érti bennök a' ke-

véssel sokat, 's még is világosan ejthető kifejezést. Hamar kerekítvén e' szerint a' megkivántató egészet, folyamatba is előbb hozhatja, 's a' gyors czélérés által kettősen éri a' czélt. Mind ezen repkékkel még eddig mindig új koszorút nyert azoktól, kik őt érdemeinél fogva tisztelni megszokták.

Lipcse' egyetemére most, minekutána a' szomszéd Hallet olly közelről esmérem, még szembetünőbbnek találom azon visszahatást, melly reá a' városról háramlik. Valamint ez a' nagy városok közé, sőt a' benne megforduló sok honu, nyelvü, öltözetü 's szokásu idegenek' látásánál fogva az őt népszámmal tetemesen felülmuló több társaihoz számítathatik; ugy a' keblében találtató testületek 's intézvények, 's különösen az egyetem is sok tekintetben viselik a' nagy világi tón' bélyegét. Tanítók, mint tanulók több gondot fordítnak külsejökre, szorgalmatosabban öltözködnek, társalkodásban a' külvilág' formáit nagyobb pontossággal megtartják; tanítók ritkábban hivják meg hallgatóikat házi körökbe; ezek között a' „te" megszólítás nem olly általános, 's csak most, a' mult ősztől fogva élénkülő, 's népszerűbbekké változó társalkodási surlódásoknál fogva kezd jobban terjedni; az egyetem' nevendékei között legtöbb az encyclopaedista, a' tudományok' rövid öszvelegben áltnézője, a' tudomány' minden ágában megjelent elmemiveknek czimről esmerője. Ez utolsók' számos létének okát különösen a' hely' középletes könyvkereskedésében könnyen feltaláljuk. Nyomassék ki akármi elmemiv Némethonban, 's német nyelven beszélő akármi más országban, az Lipcsében megkapható, az helyet talál az ő könyvárusai' raktárában. Ez szerint az alkalom is igen kedvező, sőt meghivó az egyes elmemivek' esméreté-

*

re. — Az academikusok között számos a' külföldi, közöttök több görög, kik egy pár évtől fogva Halleból egészen kimaradnak. Több a' tehetős szülők' gyermeke, több van itt, ki évenként 5—600 ezüst tallért elkölt, mint Halleben, ki azon időközi tudományos pályára 400-at alig fordíthat. *)

Egyes professzorok' hallgatói' számára nézve azt lehet itt észre venni, hogy ámbár 60—100-al többre megy az academikusok' száma, mint Halleben, oktató pedig nincs több; még is nem látni egy auditoriumban is egyszerre annyi hallgatót, mint amott; hol több professzoroknak, p. o. *Wegscheidernek*, *Tholucknak*, *Uhlmannak* rendszerint 100—150 hallgató öszvegyül egy collegiumára; sőt a' közkedvességü *Geseniusnak* 300 is. Lipcsében 60-non túl egynek sincs. Alkalmasint, minthogy az oktatók is jobban osztoznak a' kedvességben.

Csak hely' kényelmüségére volt még eddig Lipcse' egyeteme amannál is hátrább. Birt ugyan egy *Paulinum* nevü, szép fekvésü, a' grimmai belső kapu' környékét elfoglaló épülettel. De sem külsője' sem belsőjére nem felelhetett meg rendeltetésének. Tulajdonképen csak apró, füstös, 's már rozzant épületek' öszvelege volt ez, belől setétes, tereme egy sem elég téres, és szellős.

*) A' német pontosságnak nevezetes jele, hogy minden szülő kiszabja egyetemre menő fiának a' summa pénzt, mellyet néki 3 évi pályája' folytában adand. Részént, az igaz, polgári köteleztetés' következése e' szokás, minthogy felsőbb tudományos pályára senki nem bocsátatik, ha bé nem bizonyítja, bizonyos értéki jólétét. De erre nézve nincs bizonyos mérszabály, nem kivántatik bizonyos summáig hágó évenkénti költség' tehetése. Tudok Halleben ollyanokat, kiknek évpénze csak 140 tallér, 's nem tapasztalnak gátlást a' pályafutásban.

A' Theologiát hallgatók gyakran természeti viszolgásukkal küszködének, minthogy az Anatomiát üzők' ajtaja előtt kellett elmenniek, 's a' holt-szag szinte teremeikbe elhatott. Mind e' hiány ezentúl orvosoltatik. Augusteum név alatt diszes új épületet fog kapni az egyetem. Már épül is derekasan. Templomát kivéve egészen le fog rontatni a' régi; a' convictus is csak ideiglen hagyatik meg.

Néhány kis muzafiak, a' *Tamás* oskolai nevendékek, Hallevel megegyezőleg, régi szokásként itt is énekelgetnek minden héten az utszákon, de járkálva, meg nem állván egyes házak előtt. A' nagyobb világ, mellynek árnyékában élnek, reájok is visszahatott, annyiban, hogy hallei társaiknál még csinosb ruhában járnak, mind szép fekete frakkban. E' felett kurta fekete palástkákat hordoznak; talán azért, hogy észrevehetőbben hirdessék az általok gyakorlott intézvény' régiségét. Nem igen helybenhagyható az illy nyilvánosan gyakorolt éneklés, közepette a' csupa világi foglalatosságot üző, világi eszméletekben jövő-menő sokaságnak. Hogyan érhessék el a' szent czélt; midőn hiszen buzgóság szándékoztatik a' cselekvény által? Felnőtt ember is elvonatik komoly eszmélete' tárgyától minden lármás környékzet által, legkönnyebben Lipcse' népes utszáin; mennyivel inkább a' nevendék kor? *)

---

*) Intézvényök' helytelenségét magok a' nevendékek is látszanak érezni, 's ha bár helyben nem hagyhatólag, kimutatni. Nem sokára e' látogatásom után palástkáik ellen zenebonáskodtak. Vonogatták azoknak felvevését. Czélaránytalan viselet valóban. Már maga a' frakk madar- vagy halformát ád az embernek; az illy rövid palastka az uszószárnynak nézett ruhászárnyat kettőzteti.

Van Lipcsének egy várkastélya is, az ugy nevezett *Pleissenburg*, egykor fejedelmi lak. Hallei társától ez sem igen különbözik. Csupa füstös épület-darabokból, nem igen magasabbakból áll, valamint a' Paulinum állott, 's ugyan azért épen nem tünik ki a' csinos város' magas épületei közül. Általjában e' tájon a' felsőbb ranguak' lakjai koránt sem különböznek annyira egyéb polgárok' hajlékaitól mint másutt. A' Pleissenburg is, valamint a' hallei rezidenczia, catholikus hivek' templomát foglalja magában; mutattatik még benne azon terem, mellyben Luther, Eckkel Ingolstadt' theologusával vítatását tartotta. Bástyáján a' *csillagvizsgáló tornyot* hordozza. Ebbe felmentünk a' földikkel, körültekintni Lipsia' körét, mint két elválasztó ütközetek' véres helyszinét. Azon nap' reggelén, 's ebéd után, barátságos beszélgetés közben olvasgatván a' nagy vérözönök' leirását, annál könnyebben megérthettük a' toronyőr' elég hív rajzolgatását, ki már 38 évtől fogva szálásol e' magasra emelt hajlékban, 's e' szerint az 1813-d. év' 16-d. 18, 19-d. octoberének szemmel látó tanuja vala. A' torony' magassága 288 láb, vagy is, a' mint Szászhonban beszélni szeretnek: 144 rőf. Az egész egy nagy bödönt képez, 's oldalain belől elég szellősen tekervényezi csiga-hágcsóját. Messze azonban nem lehet róla látni, mivel a' város semmivel sem fekszik magasabban a' sik környéknél. Igy p. o. nyugottnak csak az 5 órányira eső *Lüczent* lehet látni. Éjszak-nyugott felé, mint a' toronyőr hiszi, világosabb idővel messzelátó megmutatja Halle' három nagy tornyait. Ellenben lábaink alatt a' szélesen kiterülő népes sikságnak annál több tárgyain legeltethettük szemeinket. Lelkem azonban inkább a' multakon lebegett, azon rémítő napokra

emlékezésében, mellyek itt annyi halandóra vészt hozának, mellyek azonban kétféle szabadság' bajnoki által vivának igen fontos következésü győzedelmet. Tellyes erejében éreztem a' nevezetes helyek' látásakor keblünkben élemedő innepélyes bényomást. Láttam lélekben a' fél milliomot számláló halálsereget, képzeltem a' sok ezer halált, mellyet az kölcsönösen osztott 's vett; láttam fejedelmünk' dicső czime alatt vitézkedő eleven védbástyánk' sorait, közöttök *magyar ezredeinket*, hogy segítik intézni Europa' igazságosan boszuló karját a' hanyatló óriás ellen; képzelem, hogy viaskodik Gyulaink' hadi teste Lindenaunál; hogy nyitja meg három izben e' hős sereg a' véres viadalt. Látom a' jobb sorsot 's jobb ügyért viaskodhatást érdemlett hős Poniatowszkyt. Ott lebeg panaszos árnyéka, Pleisse' tunya habjain, mint egykor szerencsétlen Lajos királyunké' Csele' iszapján. Hijába konditott Napoleon a' csata' első estvéjén győzelmi hangokat Lipcse' minden harangjaival. Másnap a' Skeudicz 's Halle' felől érkező Blücher négy veres rakétája, és az éjszakról nyomuló Bernadotte' fegyvereinek tompa morajja hamar elárulták a' kora tapsolás' hiu voltát. A' rakétákat meglátván a' toronyban szemlélődő franczia general-stabi tisztek: „oda van minden" kiáltással lefutottak, 's többé vissza nem jöttek.

Illy események' tanuja valál, te két rendbéli szellemi újulás jeruzsaleme, vértanuja a' szabadságnak, mekkája a' néplétnek, melly Europa' népei' számára, Europa' majdnem minden népeinek véres szarándokolása által találta falaid körül feltámadását; — most is sok országokból, sokadalmaidra hősöket, a' szorgalomeit, de békéseket gyüjtögető, hires Lipsia! Méltán körülötted tartotta diadalmát a' néplétet mentő szabadság, midőn

az ő legbiztosb gyáma, az észmivelődés, kebeledben gyüjti leghatalmasb eszközeit, az elmemiveket, legnagyobb számmal! — A' toronyban többek között egy készülőben lévő frauenhoferi messzelátót is vettem észre. *Uczschneider* úr' vezérlése szerint készül, L betüt képez, 's fagott fuvószerhez hasonlít.

Vidám időtöltéssel fejeztük be a' tapasztalással olly gazdag napot, a' *játékszín'* látogatásával. Csinos belsője a' prágaihoz igen hasonlít. Ez volt első theatrom, mellyet Szászhonban látogattam. Szembetünő helybeli sajátsága, hogy földszinére, a' szoros értelemben nevezett parterre nőnem nem jár. Vagynak az igaz ezenkívül itt is zárt székek, az ugy nevezett parquetten mind a' két nem' számára, de amaztól elválasztva. Sonett czimü vigjáték adatott, 's azután a' mesteremberek' innepe. A' jargon, mellyel a' szinészek élnek, általunk, déli német szóejtéshez szokottak által nem igen vala érthető.

Folyvást kedvezett a' szép időjárás, könnyen elhatározhattuk magunkat, a' visszajövetelt Hallebe szinte gyalog tenni. Nyájas utkészítők, többnyire kiszolgált katonák jobbítgaták az esős tél által rongált utat. Kalapjokon viselik királyi rendelésből állandóvá lett életnemök' jelét, az illető országok' czimét; a' porosz részen lévőknek azonkívül formaruhájok is van, kurta kabát veres gallérral, kalapjok' karimája félig felhajtott, az ausztriai pattantyusokéi' mintájára; hajlékaik az uthoz egymástól bizonyos távolságra építve, Skeudicztól Hallenek, Magdeburgig, 18. — Észrevettem a' régi porosz-szász határt is, bellyebb egy mértfölddel Halle felé, Groszkugel helységnél. Nyomát még mutatja egy emlékül hagyott határkő. Méltán legnevezetesb tárgy-

nak tarthatom a' jelenkorra nézve ez ut körül *Lütschina* falut, Speck báró' jószágát, nem annyira igen csinos voltáért, nem is előkelő parvenü urának pór nevéért, hanem minthogy faluhoz képest valóban pompásnak mondható vendégfogadójában időről időre rendes hangversenek adatnak; 's minthogy a' versenezők nem valami előkelők, hanem a' környék' polgárai, 's földmivelő lakosai! Valóban minden emlékeztet, hogy a' mivelt Szászhonban járok.

Halle, Mart. 2-*kán* 1831.

Búsongás.

Testben, elmében ujulva jöttem vissza Lipcséből, vígan töltöttem még egy pár napot, 's nem sejtém: minő gyász készüle az alatt reám, otthon, a' Magyar házában, a' szülői ház' forrón szeretett körében. Az én kedves nemzőm nincs már többé az élők között! Véletlenebben nem sujthatott volna e' csapás. Nem volt ugyan élte' virágában többé; de betegségtől majdnem szakadatlanul menten maradása, erős testalkotása sokkal hosszabb földi pályát látszattak néki igérni. Vigasztalhatlan vagyok. Olly atyát vesztettem el benne, minő valóban ritkaság. Ha birom az embert legszebben diszesítő kincsnek, a' miveltségnek egy kis részét, — egyedül néki köszönhetem. Olly ritka jelesek közé tartozott ő, kikben csak az kár, hogy nem kivánják magokat házi 's hivatalos körükön felül kitüntetni. „Non videri, sed esse“ maximát soha senki által szeretetre méltóbb következetességgel kivinni nem tapasztaltam. Ész és sziv, minden jókat hódító szerénységgel legtökélyesb viszonban egyesülve valának ő benne. Az ő buz-

dítása' 's bölcs vezetésénél fogva futom mostani pályámat is, melly egész erkölcsi életemnek olly magas irányt adott, melly a' nagy életnek olly széles helyszinét tárta ki előttem. Ah! 's annál leverőbben gyászolnak zuzott szivem' bús érzeményei! Oda van ifjui pályám' vezércsillaga, igazán jövevény vagyok már most mindenütt, szét vagynak tépve a' földi éltem' jótékony középletét együtt tartó legszentebb kötelékek; nem int már ezután számomra a' földnek egy kis rejteke is, pihenést nyujtani vándorságim után. Méltó, hogy e' soraimban emeljek számára egy kis emléket, néki, ki egész éltében érdemeihez olly szemérmes tartózkodással kikerült minden emlékszerzést, nevéhez olly méltán illőt. Béke hamvainak!!! *)

Mart. 13-*kán.*

Tizenkét napjai a' gyötrődésnek egészen eltompították tevőségemet; veszteglett bennem minden munkás igyekezet, csak az enyészet' sirképe lebegett előttem, melly ugy is előbb utóbb mindentől megfoszt bennünk, a' mi előttünk kedves. A' halál' setét nyugalma vesz körül, 's ez előtt hasztalan minden tevőség. Szétvonulásom is, a' mi volt, darab időre megszünt; az academiai leczkék' félévi pályája épen tegnap fejeztetett bé. Ki kell mennem a' nagy világba, esméretlenebb körökbe; talán jön enyhülés bánatomra a' figyelem' ujabb táplálatától.

Mart. 16-*kán.*

Nincs semmi baj e' földön, a' mit egyáltaljában orvosolhatlannak állíthatnánk, csak ne hagyjuk bánatunk'

---

*) Hogy itt a' gyászoló fiu' érzelem nem nagyított, bizonyítják az 1831-dik' 8-dik marcziusán költ po'sonyi hirlapok.

duló vészét az élet' fájának velejéig, az észig behatni. Hit, szeretet, remény legyen kalauzoló jelszavunk ez életnek minden zivataraiban!

Simítsuk öszhangzásba belső éltünknek illy fentartóit, a' kivülről jövő, a' ki felé ható tevőséggel. Serkenj te is, bánatos sziv e' sorok' gyászoló irójában! Ne ragadtasd el bal sorsod' szélveszétől felzudított élettengereden lebegő sajkádat! Ébredj ujabb tevőségre! Mozdulj állapodásodból, olvass odább az élet' nagy könyvében, utazás által legkönnyebben megérthetőben. —

Áll határozatom. Nagy utat fogok tenni, éjszak felé. Meddig, még nem tudom. Reá szánok egy pár hónapot. —

Lipcsei magyar. Uj utam' terve.

A' vándorságról jutnak ujra eszembe némelly szegény földik, Magyar honunk' minden szülöttjei között külföldön legtöbbet kóvályগók, a' drótosok. Minap Lipcsében kettővel találkoztam. Még sokkal több járt az előtt e' tájon, de a' porosz birtokokba egy időtől fogva, minthogy csavargóknak nézetnek, nem eresztetnek bé. Természetesen, mert nem legitimálhatják szegények külső fénnyel, e' nagy hitelü utilevéllel, becsületes voltokat, 's jó járatban létöket. Már több izben megkérdeztettem felőlök, micsoda legények lehetnek e' különös idegenek, magokat magyaroknak vallók. A' külföldre szakadott magyar' honszeretésének egy példáját juttattják e' szegény vándorok eszembe. Lipcsében él egy *Guttman* nevü földink, Po'sony vármegyei születés, mint sebész, Hahnemannak buzgó 's szorgalmas követője. A' város' fő utszái' egyikén diszes első eme-

letben lakván, 's volt hazája' emlékét keblében hordozván, hamar észre veszi a' magyar utasokat, 's gyakran ebédjére meghivja. Meghivta minapi ott létemkor három academikus földinket is. *) Bélépnek hozzá, 's asztalánál látják az említett két drótost. 'S Guttman nem tartozik azon honfi társaink közé, kik a' távollétben igen méltó epedéssel sóvároghatnának vissza házánk felé. Ő Izraëlita.

Mart. 19-kén.

Kész már utam' terve. Éjszaki Némethon' virágzó városait fogom látogatni. Először *Anhalt'* tájával esmerkedem, *Nienburgban* Szaale mellett, *Bernburg* 's *Cöthen* között fogok tölteni néhány napot. Egy jó szivü academikus társamnak, *Rosenhagen* urnak szülőinél vagyok hivatalos. A' szives jóakarókból álló családi körben reménylem enyhülését bánatomnak, melly rideg magános életemnél fogva, kettősen nyomasztó. Azután odább szándékozok menni, *Magdeburg*, *Quedlinburg*, *Halberstadt*, *Wolfenbüttel*, *Braunschweig*, *Hildesheim*, *Hannovera*, *Bréma*, *Hamburg*, *'s Lübeck* városok' megtekintésére. Holnap megindulok.

---

*) Ujabb látogatásomkor, még azon esztendő' septemberén reám is kiterjesztette Guttman e' ritka jó szivüséget.

Tartalom.

Lap.

Lap.

A' t. t. aláirók' nevei.

Buda-Pesten:

Heckenast Gusztáv, Könyváros úrnál 40 *Példány.*
Trsztyánszky István, Posztókeresk. úr. 10 —

Eperjesen:

Benczúr és Schmid Professzor uraknál:

Benczúr 's Schmid Prof. urak' könyvkeresk. 10 —
Burgovszky János, Oktató.
Csupka András, Professzor.
Fröhlich Eduard, Oktató.
Kapy István, Sáros várm. Főjegyzője.
Lehotzky Ödön, Ügyvéd.
Okolicsányi Lucián, Táblabiró.
Schaulik József, Oktató.

Jóghallgatók.	Philosophia hallgatók.
Batta József	Bánó Miklós
Bohus Pál	Bartók Imre
Csizy Sámuel	Büdöskuti Zachar
Frank Károly	Csanády János
Glacz Béla	Dàrvas József
Koricszánky Lajos	Gligoresco Miklós
Kun János	Hegedüs Zsigmond
Okolicsányi József	Hellner Péter
Ruttkay Károly	Kerepessy Márton
Szent-Iványi Adolf	Sthymmel Sámuel
Szent-Iványi Jósef	Szathmáry Barnab.
Szontagh Béla	Szirmay Lőrincz
Tomka Alajos	Teöreök Sándor
Vachott Imre	Zoltán Mihály

Jászón:

Répássy Florián, Praemonstrati Nevendék Pap.
Soltész Bálint — —

Kassán:

Ellinger István, könyvkereskedésénél 1 *példány.*

Kovacsóczy Mihály úr, Táblabiró 's hites Ügyvédnél:

Szemere György, Táblabiró.
Szemere Péter, u. a.
Szirmay Mihály, Táblabiró.
Wigand 's Cserneczky' könyvkeresk.

A' Szerzőnél:

Bárczay (Bárczai) József, Torna várm. másod Alispánya.
Darvas József, Táblabiró.
Gr. Csáky Jánosné, született Klobusiczky Cornelia.
Gr. Fáy (Fái) István, Máltai vitézi Rend' Keresztese.

Görgey (Görgei) Constantin.
Kelcz (Fületinczi) István, Abaúj várm. Fő-sz. birája.
Klobusiczky (Klobusiczki) János, több várm. Tábla birája.
Korponay István O. Comissarius, 2 *példány*.
B. Luzsénszky (Regliczei) Pál.
Melczer (Kelemesi) Alajos, Táblabiró.
B. Meskó (Széplaki és Enyiczkei) Irene Kisasszony 2 *péld.*
B. Meskó (Széplaki és Enyiczkei) Jakab.
B. Meskó Jakabné, szül. Gr. Fáy Mária, 12 *példány*.
B. Meskó (Széplaki és Enyiczkei) Zenaide Kisasszony 2 *péld.*
B. Miskéné, szül. B. Horváth-Palocsay Anna.
Patay (Patai) Sámuel Táblabiró.
Gr. Péchy (Péch-Újfalusi) Constantin, Fő-Herczeg Károly' 3-d. számu dsidás ezredében Hadnagy.
Gr. Péchy Józsefné, sz. Gr. Fáy Mária, csillagkereszt. Dáma.
Péchy (Péch-Ujfalusi) Tamás, Abaúj várm. Fő-sz. Bir.
Reisz Károly, Gr. Barkóczy' Titoknoka.
Rholl Antal.
B. Sahlhausen Leopold.
Szabó Károly, Herczeg Breczenheim tállyai uradalmi Ügyv.
Szentimrey (Krajnai és Vajda-Szentimrei) András, Abaúj várm. Fő-sz. birája.
Gr. Sztáray Ferdinánd, Miklós Cs. huszár ezredbéli Cadét.

Kolo'svárott:

Barra György Könyvkereskedő úrnál 10 *példány*.
Tilsch J. és fia Könyvkereskedő uraknál 10 — —

Kőszegen:

Hrabowszky (Hrabowai) János, Táblabiró és Ügyvéd úrnál: 30 *példány*.

Hrabowszky (Hrabowai) Sámuel úr, több várm. Táblabirája's a' dunántúli kerületi törvényszék' Iktatójánál:

Ádám (Felső-Eőri) Ferencz, több várm. T. birája, 's kir. táblai Ügyvéd.
Bertha (Felső Eőri) Antal, Vas várm. 1-ső Aljegyzője.
Bezerédy (Bezerédi) László, u. a. 2-ik Aljegyzője 's Törvénytanár.
Csernel (Csernelházi) Ferencz, a' dunántuli ker. tábla' birája.
Egy nevetlen.
Gaál (Alsó Szilvágyi) József, a' dunánt. ker. tábla' számfeletti Birája.
Gotthárd (Herinyi) Mihály, több várm. Táblabirája.
Graff Károly, Vas várm. T. birája, és Kőszeg város' Tanácsosa.
Gyurász Adám, táblai h. Ügyvéd.
Hrabowszky (Hrabowai) Sámuel, mint fellyebb.
Gr. Hugonay Gusztáv, a' dunánt. ker. t. tiszteletb. Biraja.
Kovács Marczell, Szent Benedeki Szerzetes és oktató.
Kubovics János, Vas és Soprony várm. T. birája.
Magasy Dávid, Kis-Somlyai evang. Prédikátor.

Nagy (Felső-Büki) Sándor, több várm. T. birája.
Paal János, Vas és Soprony várm. T. birája.
Séllyei Elek, a' dunánt. ker. T. Birája.
Skalka Candid, Szent Benedeki Szerzetes és Oktató.
Smidt Szörény u. a.
Somogyi (Gyöngyösi) Ignácz, Vas várm. T. birája.
Gr. Venkheim József, a' dunant. ker. t. tiszteletb. Birája.
Vidos (Koltai) Imre Vas várm. T. birája.
Vidos (Koltai) József, Vas várm. Főjegyzője.
Weörös (Budakeszi) István, u. a. T. birája.
Weörös (Budakeszi) József, u. a. T. u. a.
Zarka (Lukafalvi) János, több várm. T. birája 's Vas várm. vólt orsz. gyülési követje.

Miskólczon:

Némethy Pál Rector-Professzor úrnál:

Barkassy György.
Birbrönner Pál.
Búdy András, hites Ügyvéd.
Cházár Gergely, tanuló.
Dobozy Antal Táblabiró.
Fleischer Gábor, Orvostanár.
Hendel Károly.
Hunsdorfer Pál, Nevelő.
Kun Miklós, h. Ügyvéd.
Malagécz Antal, u. a.
Mólnár Antal, nyárádi Pap.
Némethyi Pál, mint fellyebb.
Noszticzius János Táblabiró és Ügyvéd.
Okolicsányi Emmanuel, Aljegyző.
Payer Húgo, tanuló.
Perje András, oltó Orvos.
Soltész Nagy János, Táblabiró és Ügyv.
Teöreök Gyula, tanuló.
Török Alajos, hites Ügyész.

Nyiregyházán:

Jurányi Sámuel Professzor úrnál:

Balla Sámuel, Gyógyszeráros.
Bottó László, Káplán.
Farbaky Daniel, evang. Lelkész 's Alesp.
Galanek Dániel, Kereskedő.
Juhász Dániel, Földmérő.
Jurányi Sámuel, Professzor.
Karlowszky Lajos, Orvos Doctor.
Kobilicz Dániel, Gyógyszeráros.
Kralowanszky László, Chemia' Doctora.
Kubinyi Ignácz.
Mikuss Sámuel, evang. Lelk.
Pozsonyi János, Orvos Doctor.
Tesenszky Eduard.

Simonyiban: (Vas várm.)

Hrabowszky (Hrabowai) Lajos úr, a' kir. tábla' h. Jegyzőjénél. 9.

S. A. Újhelyen:

Nyomárkay József, Zemplén várm. Táblabirája.

Temesvárott:

Ormos 'Sigmond úr, Temes várm. Aljegyzőjénél:

Balya Imre, megyei Irnok.
B. Bedekovics Móricz, Aljegyző.
Boros József, Ügyvéd.
Csiki Emmanuel, Esküdt.
Csiki Emmanuel, Táblabiró.
Csiki József, Ügyvéd.
Dessewffy Antal, Al-Ispán.
Ferenczi János, örök hagyományi uradalom Ügyvédje.
Jeszenszky Ferencz, Al-Ügyész.
Károssy Imre, Fő-biró.
Kövér János Főbiró.
Mattyasowszky Imre, Kameralis Assess.
Meskó Dienes, Tablabiró.
Muslay László, Al-jegyző.
Papházy Enthym, Al-Ügyész.
Radványi Miklós, Táblabiró.
Schreiner Mihály, Ügyvéd.
Várkonyi Ádám, Fő-jegyző.
Vizkeleti Ignácz, Táblabiró.

Unghváron:

Bogáthy (Bogáti) Ferencz,
Stankóczy (F. Dópszai) Zsigm. Ügyvéd.

Váczon:

Buttinger Antal.
Hrabowszky (Hrabowai) János, Váczi Megye' Nevendék Papja.

Nyomtatási hibák:

Lap. sor.		*helyett*		*olvasd*
20 — 29	- - - -	nézi	—	nézik
35 — 17	- - - -	le élpítője	—	el építője
37 — 32	- - - -	miat	—	mit
60 — 24	- - - -	seö	—	esö
119 — 7	- - - -	é	—	él
147 — 13	- - - -	számlálót	—	számláló
162 — 1	- - - -	e' kuthoz	—	kuthoz
173 — 20	- - - -	elöfordula	—	elöforduló.

